

D.V. Coornhert,

Kerk, kerkhervorming en sectarisme
Enkele traktaten

J. Gruppelaar (ed./inl.)

Digitale Coornhert Bibliotheek

1. D.V. Coornhert, *Wercken*, Iacob Aertsz Colom: Amsterdam 1629-1632: *Uitvoerige inhoudsopgave. Volledige titels, subtitels, hoofdstuktitels*, ed. J. Gruppelaar, herziene versie 2021.
2. D.V. Coornhert, *Wercken*, Iacob Aertsz Colom: Amsterdam 1629-1632: *Beknopte inhoudsopgave. Korte titels*, Coornhertstichting, ed. J. Gruppelaar, herziene versie 2021.
3. D.V. Coornhert, *Wercken*, Iacob Aertsz Colom: Amsterdam 1629-1632: *Biografisch materiaal*, ed. J. Gruppelaar, herziene en uitgebreide versie 2022.
4. *Coornhert Correspondentie, Vijf Delen*, ed. J. Gruppelaar, 2021.
 - Deel I, *Brieven in het Brieven-Boeck* (1626; 1629-1632);
 - Deel II, *Overige brieven in de Wercken* (1629-1632);
 - Deel III, *Brieven in B. Becker, Bronnen tot de kennis van het leven en de werken van D.V. Coornhert*, 1928;
 - Deel IV, *Brieven elders gedrukt & onuitgegeven brieven* [lopende werkzaamheden];
 - Deel V, *Registers*.
5. D.V. Coornhert, *Kerk, kerkhervorming en sectarisme. Enkele traktaten*, ed. J. Gruppelaar, 2021.

Middel, Tot minderinge der Secten ende Partijenschappen;
Vande sendinghe;
Vande Zendinghe der lutheranen, swinglianen, ende mennonisten;
Vande Zendinge der Predicanten;
Bedacht schynende met te brenghen dat die Roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerden;
Ander ende corter bewys van mijne ghesproken ende qualijck ghenomen woorden, dat de roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerden;
Kritiek op de kerk: verweerschrift;*
Ruygh Bewerp eender onpartydiger Kercken onder verbeteringhe;
Raet om onder de menighfuldigheyt der Secten in desen tydt recht voor Gode te wandelen;
Insicht, over 't oprechten van een Alghemeyne uyerlijcke Christen Kercke;
Bewerp eender onpartijdigher Kercken Christi;
Beschrijvinge vande ware Kercke ofte Gemeynthe Godes;
Vande ware Kercke of Ghemeynte Godes, oprechte Godsdienst ende uyerlyke kerckoeffening,
verscheyden Leeraren schryven.
6. D.V. Coornhert, *Justificatie des Magistraets tot Leyden in Hollandt (1579) & Remonstrance of Vertooch (1582)*, ed. J. Gruppelaar, 2021. Appendix:
 1. Jan van Hout, *Advies van Burgemeesters van Gerecht van Leiden aan de Staten van Holland over de Acta van de in 1578 te Dordrecht gehouden Synode, 1579.*
 2. [de predikanten]: *Kort en schriftmatig gevoelen der Kercken Christi van de gemeinschap en het onderscheit d'welk tusschen de Politise en Kerkelijke regeringe is, 1579.*
 3. Brief van Coornhert n.a.v. het *Kort en schriftmatig gevoelen: Beradinge van te schrijven tegen de leere van 't ketterdooden ende dwang der consciëntiën opten 'Onderscheyt tusschen die kerckelycke ende burgerlycke regeringe', by den predicanten en overgelevert aen de H.H. Staten anno 1579.*
 4. D.V. Coornhert, *Kenteecken van Ghereformeerde ende Ghedeformeerde Consistorianten.*
 5. Arent Cornelisz, R. Donteclock, *Remonstrantie aen den Edelen, vermogenden, wijsen ende voorsienighen Heeren Gecommitteerden in de vergaderinghe der Staten van Holland, Ghenade ende Vrede door Iesum Christum, mitsgaders een voorspoedighe regeringhe, &c.*
 6. Brief van Coornhert aan Coolhaes, 1580: *Of d'Overheyt ghehouden is den valschen Godsdienst uyt te roeden.*
 7. Brief van Coornhert aan Coolhaes, 1580: *Van't ghebieden des Overheysts, in saken van de Religie, ende van't straffen der Ketteren.*
 8. Arent Cornelisz, *Antwoorde Der Dienaren des Woordts ende Ouderlinghen der Kercken van Hollandt onlancks vergadert gheweest zijnde tot Haerlem: Aen de Staten desselven Landts: Op de Remonstrantie by de Overicheyt van Leyde. aengaende 't verhandelde der Dienaren des Woordts en d'Ouderlinghen der Nederlandtsche Kercken in het Synodus tot Middelburch enz, Delft 1582.*

Colofon

D.V. Coornhert, *Kerk, kerkhervorming en sectarisme. Enkele traktaten.*

Digitale Coornhertbibliotheek nr. 5

Redactie: J. Gruppelaar

©2021 J. Gruppelaar / Alle rechten voorbehouden

j.gruppelaar@kpnplanet.nl | www.weet&durf.nl

D.V. Coornhert

*Kerk, kerkhervorming en sectarisme
Enkele traktaten*

J. Gruppelaar (ed./inl.)

Vernuft bruycke ick niet, maer Schrifture.

Waer vindt men uu Predicanten, die gheloofwaardelijck kunnen bewijzen, Dat sy van Gode zijn ghesonden? Nergens dat my dunckt. Ist dan niet beter, die van selfs loopende Propheten te verlaten, ende die H. Schrift te volgen.

Ende wat mensch niet puer zot of dol zijnde, soude die H. Schrift verlaten om deser menschen woort of schriften sonder achterdencken te geloven?

Daeromme soude men ootmoedelijck begheeren dat haer wilde ghelieven by manieren van een nieu Interim [...] te verbieden allen Predikanten opten Predickstoel den volcke eyt anders te Predicken, voor lesen of te segghen, dan die klare Text der Heylighe Schrifturen, sonder eene Sillaba toe of af te doene, 'twelck men int oude ende nieuwe Testament placht te doen. [...] So dit nu weder gheschiede, so waer daer met allen valschen Leeraren ende Predicanten den monde ghesloten. Het bitter schelden ende lasteren wegh genomen, ende het voetsel van alle Partijenschappen uyt geroeyt ende ontwortelt. Oock soudenterstont van selfs alle Secten van Papisterije, Luterye, Calvinisterye, Doperye verdwijnen. Want elcx secte of ghemeente bestaet op die uytlegginghe der Schrifturen van d'Authour der selver ghemeynten. Welckx interpretatie ophoudende doort navolghen vanden Text selve soude oock sulcke Secte ophouden: ende soudent al te samen heeten niet meer Zwinglianen, Lutrianen, Papisten, Doperen, maer Christenen [...].

D. V. Coornhert

Inhoud

Algemene inleiding

Teksten

Middel, Tot minderinge der Secten ende Partijschappen staende dese Inlandsche Oorlogen, totdat by ghemeene eendracht daer in voorsien sal zijn.

Vande sendinghe.

Vande Zendinghe der lutheranen, swinglianen, ende mennonisten, kort, klaer ende vast bewijs, dat sy niet en is wettelijck. Ghesprake tusschen Hans van Drie-kercken ende Coornhert.

Vande Zendinge der Predicanten.

Bedacht schynende met te brengen dat die Roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerden.

Ander ende corter bewys van mijne ghesproken ende qualijck ghenomen woorden, dat de roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerden.

*Kritiek op de kerk: verweerschrift.**

Ruygh Bewerp eender onpartydiger Kercken onder verbeteringhe.

Raet om onder de menighfuldigheyt der Secten in desen tydt recht voor Gode te wandelen.

Insicht, over 't oprechten van een Alghemeyne uyerlijcke Christen Kercke & Bewerp eender onpartijdigher Kercken Christi.

Beschrijvinge vande ware Kercke ofte Gemeynte Godes.

Vande ware Kercke of Ghemeynte Godes, oprechte Godsdienst ende uyerlyke kerckoeffening, verscheyden Leeraren schryven.

* = titel toegevoegd

Algemene inleiding

Alhoewel het voor Coornhert zonder meer vaststaat dat de katholieke kerk verdorven is – zowel de geloofsleer als het machtsinstituut – en hij het in veel opzichten eens is met de scherpe kritiek die de diverse hervormers op de oude kerk uitoefenen en hij zeker ook hervorming wenselijk en urgent acht, toch kan hij zich allerminst vinden in de alternatieven die de hervormers van zijn tijd voorstellen en uitwerken.¹ Hij veroordeelt hun nieuwe kerk en leer ten principale, meent zelfs dat zij precies die fout maken die eerder de droeve teloorgang van de moederkerk veroorzaakte: zij handelen naar eigen goeddunken, zonder schriftmatige legitimiteit en grondvesten hun kerk en leer op louter menselijke bedenkzels ('vercieringhen'). Zij kunnen op geen enkele manier bewijzen dat zij zijn gezonden door God, treden dus op als 'self-loopende' profeten.

Deze fundamentele onzekerheid weerhoudt de hervormers er niet van andersgelovigen als kettters te bestrijden, te onderdrukken en naar het leven te staan. Coornhert wantrouwt hun polemische instelling, de volstreckte afkeer van de katholieke kerk en de niet minder felle onderlinge strijd: 'Want, de superstitie is vol twist: maar de ware Godzaligheydt is vreedzaam ende stille.'² Hét probleem van de oude en de nieuwe kerk is eigenzinnig optreden.

De oude kerk is zich feitelijk als een sekte gaan gedragen, de nieuwe kerken treden in dit voetspoor. Soms zet Coornhert de katholieke kerk daarom op één lijn met de kerken die zich van haar afscheiden, omdat zij zelf ook niet meer algemeen en onpartijdig is. Meestal houdt hij echter vast aan de exclusieve positie van de moederkerk: de kerk immers die door Christus, op de basis van de joodse kerk, is vernieuwd en door Zijn apostelen over de volken is verbreid. De verwording kan nimmer deze bij uitstek oorspronkelijke waarheid, leven en offer van Christus, ongedaan maken. Bovendien zijn er ook in deze kerk nog altijd ware gelovigen en gaat het niet aan alle katholieken voor 'Wereltsche menschen ende Afgodendienaren'³ uit te schelden en hen, niemand uitgezonderd, te verdoemen: 'Want gheen Mensche weet wat in een ander Mensche zy.'⁴

Coornhert sluit uit dat 'de Gheest der waerhey't' zich al die tijd in een hoekje van de hemel verborgen heeft gehouden en herinnert zijn gereformeerde tegenstrevers eraan dat ook Calvijn erkent dat God altijd hier op aarde, zij het vaak onzichtbaar, een kerk heeft gehad. De continuïteit van de moederkerk, hoe buitengewoon smal de stroom van ware gelovigen ook mag zijn geworden, is een levenslijn die gelovigen door de tijd heen met Christus verbindt. De kerk is het geestelijke lichaam van Christus en zoals Christus onzichtbaar is, zijn de lidmaten van dit lichaam onzichtbaar: geestelijk herboren. Het is volgens Coornhert onbestaanbaar dat men door Christus te verlaten tot Christus komt ('Machmen dan door sich af te scheyden van Christo tot Christum komen?').⁵ De katholieke kerk is, hoewel feitelijk verworden, als idee en realiteit onmisbaar voor een vitaal christendom. Coornhert bekritiseert de critici van de kerk van Rome, niet omdat zij die oude kerk scherp veroordelen, maar omdat zij denken die kerk te kunnen verlaten en op eigen gezag een nieuwe kerk te kunnen opbouwen en een nieuwe leer te kunnen uitdenken en verkondigen; zij vergeten 'dat Christus niet en mach gescheurt werden in stucken.'⁶

Sectarisme

De tractaten in deze bundel maken duidelijk hoe Coornhert denkt over kerk, kerkhervorming en sectarisme. Om met dat laatste te beginnen: hij meent dat mensen al te lichtvaardig van geloof wisselen, nauwelijks weten waarvoor zij precies kiezen (en wat zij achterlaten), dat zij feitelijk het slachtoffer zijn van allerlei meer of minder godgeleerde 'bedriegers' die de oude kerk vervangen door iets van eigen makelij, die, net als de kerk eertijds, met groot gezag de eigen geloofsgemeenschap regeren en buitenstaanders degraderen. Coornhert meent dat men geen kerk kan bouwen met een doe-het-zelfpakket.

Onmiddellijk resultaat van al die eigenzinnigheid is veelzinnigheid: er ontstaan allerlei geloofsopvattingen. Deze veelheid van 'Secten ende Partijschappen' is sowieso verwarrend: de ene God dienen, maar in welke kerk? Daar komt echter nog bij dat de godsdienst verwordt tot

¹ Dat ook de katholieke kerk haar gezagspositie op geen enkele manier kan redden, maakt hij duidelijk in zijn *Synode over gewetensvrijheid* (1582), J. Gruppelaar (ed./inl.), Uitgeverij Verloren: Hilversum 2022, m.n. het Eerste boek, p. 65 e.v. Zie ook mijn inleiding: 'Geen gewetensvrijheid zonder godsdienstvrijheid', in *a.w.* 2022, pp. 7-49.

² *Vande ware Kercke of Ghemeynte Godes*, p. xx.

³ *Vande Zendinghe der Lutheranen, Zwinglianen, ende Mennonisten*, p. xx.

⁴ *Bedacht schynende met te brenghen dat die roomsche kercke beter zy dan der ghereformeerden*, p. xx.

⁵ *Bedacht schynende met te brenghen dat die roomsche kercke beter zy dan der ghereformeerden*, p. xx.

⁶ *Ander ende corter bewys van mijne ghesproken ende qualijck ghenomen woorden, dat de roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerden*, p. xx.

een markt waarop men fel concurreert en ook grof geweld niet schuwt. Voor Coornhert staat vast dat minder sekten voor méér rust zorgt. Hij is geen verdediger van godsdienstig pluralisme als zodanig. Zijn pleidooi voor verdraagzaamheid heeft een andere insteek en strekking.

Kerkhervorming

Coornhert staat afwijzend tegenover de kerkhervorming zoals die feitelijk in zijn tijd gestalte krijgt. De hervormers zijn 'bedriegers', hun papieren zijn vals. De Schrift geeft exact aan hoe het stichten, vernieuwen en uitbreiden van de kerk in zijn werk gaat, kortom aan welke strikte eisen zending moet voldoen: 'Wie van Godt niet en is gesonden mach geen kercke Godes versamelen.'⁷ Enkel Gods bevelen moeten worden gehoorzaamd, wil men niet van de ene naar de andere afgodendienst struikelen. Coornhert herleidt het ontstaan en voortbestaan van de kerk tot Gods *handelen*: Hij grijpt in via Mozes, Ezra, Elia, Christus en de apostelen. De kerk is Zijn Tempel, Hij is de architect en stelt bouwmeesters aan. Gods Huis is bedoeld voor mensen, de heilige plek waar zij Hem kunnen dienen. Maar zij hebben zelf *geen* zeggenschap over de op- en inrichting van de kerk, het is immers gods-dienst: de gelovige dient God en niet zichzelf of iets van mensen; hij gehoorzaamt Gods wil en volgt Christus na (die is gekomen om Zijn Vaders wil te doen). Met dit *openbaringsrealisme*, d.i. God spreekt in de Schrift en geeft precies aan hoe Hij gediend wil zijn en wie en hoe Hij daartoe zendt, laat Coornhert geen enkele ruimte voor 'eygen vernuft ende goetduncken'. Ook zijn humanisme heeft derhalve een minder vanzelfsprekende betekenis.

Welbeschouwd worstelen de hervormers met een pijnlijk, beschamend en onoplosbaar probleem. Zij willen juist het volstreekte gezag van de Schrift herstellen (*sola biblia*) en binden daarom de strijd aan met de bisschop van Rome die, menen zij, van de heilige kerk een santenkraam heeft gemaakt, een werelds bedrijf gericht op winst en macht. Maar terwijl zij de kerk hervormen, houden zij zich ook zelf niet, meent Coornhert dan weer, aan de voorschriften die met het oog daarop in de Schrift zijn vastgelegd. Zij hechten uiteindelijk meer aan hun eigen interpretatie van de Schrift. Volgens Coornhert zijn er twee wettelijke, d.i. schriftmatige vormen van zending: óf God geeft iemand direct bevelen en begiftigd die lasthebber met het vermogen wonderen te verrichten, zodat zijn toehoorders er zeker van kunnen zijn dat zij luisteren naar iemand die door God zelf is gezonden en dat zij dus als hij spreekt Gods Woord horen en niet een of andere valse profet; óf God geeft indirect bevelen, wat betekent dat de zending uitgaat van Zijn kerk. De hervormers moeten dus ofwel zelf wonderdaden verrichten ofwel bewijzen dat zij door de ware kerk zijn gezonden. Zij kunnen geen wonderdaden verrichten; directe zending is kennelijk niet aan de orde. Zij kunnen echter ook niet bewijzen dat zij door de ware kerk zijn gezonden. Hun eigen kerk kan in elk geval niet als lastgever optreden, want die moet juist nog tot stand komen.

De hervormers hebben - iets van - de katholieke kerk nodig. Zij moeten noodgedwongen teruggrijpen op de moederkerk die althans in de beginjaren en in de kern (naar de substantie) dan ook niet zo volledig verdorven kan zijn als zij in hun massieve kerkkritiek beweren. Anders gezegd, hoe fundamenteler hun kritiek op de kerk van Rome is, hoe problematischer de grondslag van hun eigen kritiek en alternatief: zij kunnen immers niet uit het niets een kerk oprichten. Als de katholieke kerk geen ware kerk is of is geweest, dan moeten de hervormers hun directe zending bewijzen; is zij als kerk van Christus wel de ware kerk (geweest), dan moeten zij op een of andere manier aansluiting zoeken en erkennen dat Gods eeuwige waarheid in de moederkerk - hoewel zwaar mishandeld - overleeft. Coornhert houdt vast aan wat volgens hem een vanzelfsprekendheid is: de (over-)levende waarheid van de katholieke kerk, Christus' geestelijk lichaam. Maar hij gruwet van het bloedgierige machtsinstituut, de menselijke versieringen, het stuitende bijgeloof. Zijn katholicisme is allerm minst rooms en hij realiseert zich zonder meer dat zijn opvattingen in katholieke kringen voor kettters doorgaan: 'sy soudent my ooc vryelijc wel loonen met een cleyn vuyrken'.⁸

Kerkopvatting

Hij verdedigt, zoals gezegd, de idee en realiteit van de katholieke kerk: het geestelijke lichaam is een historisch feit.⁹ Geloof en kerk beide duiden op werkzaamheden van God die ingrijpt in het

⁷ *Ander ende corter bewys van mijne ghesproken ende qualijck ghenomen woorden, dat de roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerden*, p. xx.

⁸ *Kritiek op de kerk: verweerschrift*, p. xx.

⁹ Dat is een uiterst lastige positie in het Holland van die jaren, waar om politieke redenen, om niet te zeggen om reden van politieke opportuniteit, de gereformeerden vanaf 1573 op gezag van een opstandig regiem invulling mogen of beter gezegd: *moeten* geven aan de publieke kerk en de katholieke kerk en andere protestantse geloofsgroepen, m.n. de

leven, de geschiedenis en de ziel van mensen. Mensen zijn de ontvangende partij (in het beste geval): zij zijn niet gerechtigd en niet in staat om zelf een kerk te bouwen of enkel op eigen kracht te geloven. Jazelfs, in eigen kracht geloven geldt hier als teken van ongelof, en als teken van onmacht, want geloof is de kunst van de volstreckte overgave en het diepste vertrouwen. Coornherts openbaringsrealisme laat onverlet dat hij ook de vrijheid van de menselijk wil, diens daadvaardigheid en eigen verantwoordelijkheid van cruciaal belang acht: *het doet er ook toe wat mensen zelf doen*. Maar met menselijke zelfstandigheid of autonomie heeft dit niets van doen. Menselijke vrijheid is uitgangspunt opdat handelingen een morele betekenis kunnen hebben, maar Gods geboden en Christus' voorbeeld leggen de morele inhoud bij voorbaat vast: het is zaak Gods wil te doen, Christus na te volgen en daartoe elke eigenwilligheid en eigendunk te verzaken ('versterven'). Dát moet de gelovige oprecht willen.

Deze vroomheid krijgt bij Coornhert een uiterst praktische, om niet te zeggen alledaagse invulling. Overgave aan Gods wil is geen kwestie van mystiek, bijbelstudie of ascetisme. Coornhert legt de nadruk op het mystieke, geestelijke karakter van de kerk en op geestelijke wedergeboorte, maar hij is geen mysticus die Gods innerlijk spreken ('*Godts inspreekende woordt*') als kleinood koestert. Hij laat zijn bijbelvastheid, ja biblicisme gelden, maar hij presenteert zich niet als een godgeleerde grootheid, hij dingt in elk geval af op de grootsheid van de godgeleerdheid. Vol enthousiasme zet hij zich in voor zelfverlating, versterving en overgave, maar een carrière als ascetische virtuoso staat hem nimmer voor ogen. Want waar het geloof landt op aarde, dáár is de kerk: gewone mensen beoefenen er, in de eenvoud van het leven van alledag, het ambacht van de naastenliefde, leven goed samen met elkaar, ook met vijanden: 'Ware onderdanigheyt int gebodt vande Broederlijcke liefde, klaerlijck by den Heere selfs uyt ghedruckt met dese woorden: *daer aen sullen sy alle weten dat ghy mijne Leerlinghen oft Jongheren zijt, ist dat ghy malcanderen liefhebt*.'¹⁰

Coornhert meent, zoals gezegd, dat *God zelf* Zijn kerk opricht en inricht. Met dit openbaringsrealisme straft hij de eigendunk, arrogantie en overmoed van de hervormers af (en van de al eerder ontspoorde katholieken). De Schrift spreekt - uiteraard - duidelijke taal als het over kerkbouw gaat.¹¹ Eerst sticht God via Mozes, tot wie Hij spreekt, Zijn kerk, dan zendt Hij Christus om wederom in een concreet hier en nu op te treden, want de joodse kerk, de kerk van Mozes, is aan vernieuwing toe en vervolgens verbreiden Christus' apostelen de goede boodschap. Deze kerk (enig en algemeen, vandaar: katholiek) is wederom onmiskenbaar in het ongerede geraakt: het reëel bestaande christendom is gaan afwijken van de goede boodschap.¹² De

doopsgezinden, weliswaar verboden en tot een ondergronds bestaan zijn veroordeeld, maar ook de gereformeerden niet zomaar hun gang mogen gaan. Eigenlijk blijkt al snel dat zij de lege plek die is ontstaan door het verbod van de katholieke kerk niet kunnen innemen: de machthebbers willen het niet en zij zelf, gehecht aan hun exclusivisme en afkerig van overheidsbemoeienis, ook niet. De opzet en inrichting van de publieke kerk zal echter nog decennialang voor grote onrust zorgen: conflicten niet alleen tussen politiek en kerk, maar ook conflicten in de eigen gelederen van de kerk en de politiek. Ook Coornhert speelt een belangrijke rol in de discussie ter zake, maar zijn inzet is fataal voor het project 'publieke kerk': hij meent immers te kunnen en moeten aantonen dat de gereformeerde kerk geen ware kerk is. Hij staat paraat om de overheid te steunen in haar strijd tegen machtsaanspraken van deze kerk, maar de 'publieke kerk' als politiek project is volgens hem klinkklare nonsens. Zijn kerkopvatting verdraagt *geen enkel politiek* ingrijpen. Coornhert stelt dat de overheid zich enkel met de godsdienst mag bemoeien (*Over beginnende gewetensdwang in Holland*, in: D.V. Coornhert, *Politieke geschriften. Opstand en religievrede*, ed. J. Gruppelaar, p. 72) 'om te voorkomen dat de kerk niet weer, zoals in het geval van de oude pausen, de overheid onder de voet loopt en de ene kerk de andere kerk belastert verdoemt, vervolgt en overweldigt. Zij [= de overheid] moet ervoor zorgen dat alle kerken in vrijheid hun geloof belevan en uitoefenen, vooropgesteld dat daarmee niet tegen de politieke wetten wordt ingegaan, dat zij in eendracht en vrede naast elkaar bestaan en de openbare orde niet verstoren. Op deze manier, nauw afgebakend en omzichtig, dient de overheid zich met de kerk te bemoeien, maar zij mag nooit de macht van haar zwaard gebruiken om een van de vele kerken te bevoorrechten en al de andere te vernietigen.' Deze kwestie komt uitvoeriger aan bod in: D.V. Coornhert, *Justificatie des Magistraets tot Leyden in Hollandt* (1579) & *Remonstrance of Vertooch* (1582), ed. J. Gruppelaar, Digitale Coornhertbibliotheek nr. 6, 2021; zie ook mijn inleiding aldaar.

¹⁰ *Vande Zendinghe der Lutheranen, Zwinglianen, ende Mennonisten*, p. xx. Cursivering in origineel. In het vervolg komt deze praxis van de naastenliefde nog kort ter sprake en uitvoeriger in: D.V. Coornhert, *Geloof, genade en vrijheid. Teksten en tekstfragmenten*, ed. J. Gruppelaar, Digitale Coornhertbibliotheek nr. 6, 2022.

¹¹ De Schrift is helder, de interpretaties zijn verwarrend, zoals direct uit hun aantal en tegenstrijdigheid blijkt. Volgens Coornhert kan men slechts in de Schrift zelf lezen hoe men de Schrift dient te lezen (*scriptura sui interpres*).

¹² Zie m.n. *CoCo*, II, 33: 'IN de vergaderinghen der menschen vindtmen gheen dingh soo goedt, ten mach metter tijt sulcx verarghen, dat het beteringhe behoef, dat blijkt aen de Apostolische kercke selve; Die was oprecht ende suyver inde leere; Daer in quamen ooc, inder Apostolen tijden al wolven, ja Antichristen. Dese brachten inde kercke een schadelijc verderf, 'twelc grootelijcx aenwies met aenwas van tijde. Sulcx is ooc wel gemerckt by vele vande ouden, ende onder die selven oock de alder-Catholijcxte, als Gregorius, Bernardus ende andere soodanighe meer. Waer na 'tquade soo merckelijck wert vermeert inde kercke, dat oock de boeren (nae't spreek-woordt) dat konde mercken. 'tWelck nochtans des kerckx Voochden soo weynigh wilden mercken, dat zy oock (als zy nu aldermeest berispelijck waren) niemands berispen meer en wilden lijden; Maer den berispers haerder grover dolinghen het swaert, den strick ende de vlammen

verwarring zorgt voor de nodige discussie onder godgeleerden, maar die biedt nimmer uitkomst, want die discussie zorgt op haar beurt voor de nodige verwarring en zelfs animositeit: typisch mensenwerk.

Wat nu? Wat te doen? Er is maar één optie: wachten. Het is wachten op een nieuwe profeet en ondertussen – in dit *interim*¹³ – vooral af te zien van godgeleerde strijd: ‘Het waer dan wel t’zekerste te gebruycken, die suyvere Schriftuyre alleen, sonder alle menschelijcke glosen [...].’¹⁴ De overheid zou er volgens Coornhert goed aan doen een theologisch moratorium af te kondigen: ‘te verbieden allen Predikanten opten Predickstoel den volcke yet anders te Predicken, voor lesen of te segghen, dan die klare Text der Heylighe Schriftueren, sonder eene Sillaba toe of af te doene.’¹⁵ Als ‘valsche Leeraren ende Predikanten’ eenmaal de mond is gesnoerd, dan houdt het bitter schelden en lasteren vanzelf op en verdwijnen terstond ‘alle Secten van Papisterije, Luterye, Calvinisterye, Doperye.’¹⁶ Let wel: ook de ‘papisterije’ geldt als sekte.

Zijn tegenstanders verwijten hem dat hij met zijn kerkopvatting aanzet tot atheïsme, want hij verdedigt de katholieke kerk niet zonder meer, zeker niet in haar feitelijke gestalte, wijst alternatieve kerken af en wil zelf geen kerk oprichten: ‘Myne misgunstighen segghen my na dat ick poghe alle andere Kercken te verwerpen, sonder nochtans self een Kercke op te rechten, om ’t volck tot een Atheismum te brenghen.’¹⁷ Hij vraagt zich inderdaad af of men niet beter zou kiezen voor een leven in stilte: ‘Tot dat God selve door syn gewisse Sentboden syn Kercke weder oprechtet.’¹⁸ Anderzijds begrijpt hij dat men moet voorkomen dat de zwakkeren, die niet zonder uiterlijke tekenen kunnen leven, uitwaaien naar ‘partydigen secten’. Men moet de eenvoudige ‘schapen’ redden, waar er zoveel ‘wolven’ rondstruinen. Hoe gaat hij tewerk?

Coornhert verdedigt dat juist de onzichtbare kerk iets reëls is. Zoals Christus in het hier en nu onzichtbaar is, zo zijn ook Zijn lidmaten, de ware gelovigen, onzichtbaar. Het menselijk oog is van vlees en kan niet werkelijk zien wie een ware gelovige is. Het geloof is eerst en vooral innerlijk en tot het innerlijk heeft alleen God (de ‘hertenkenner’) toegang. Coornhert meent dat deze ware gelovigen in de overigens verdorven katholieke kerk de kern zuiver hielden (en houden) en dat zij in zijn tijd in alle kerken te vinden zijn, en ver daarbuiten.¹⁹

Deze onzichtbare kerk is wars van uiterlijkheden. Coornhert verwijt zijn tegenstanders niet alleen dat zij ‘bedriegers’ zijn, aangezien zij hun zending niet kunnen en willen bewijzen, maar ook dat zij hun kerken profileren op uiterlijkheden, tekenen van bijgeloof: dit of dat sacrament, deze of die ceremonie, etc. Vol ijver en strijdlust roeren zij zich op een religieuze markt. Deze geloofsstrijd is volgens Coornhert ongepast en ongerijmd. Er ontstaan allerlei geloofsgroepen, die in eigen gelederen voor saamhorigheid zorgen, echter tegen een prijs die onchristelijk is: zij sluiten andere mensen uit. Coornhert verwijt de kerken hun bikkelharde buitenkant, de verkettering over en weer: een belediging van Christus’ boodschap, leven en offer. De kerk is ten principale algemeen, d.i. katholiek want draait om eendrachtige liefde: ‘de bandt der volkomenheydt.’²⁰ Aan de orde is Christus’ pertinente samenvatting van het geloof: het (dubbele) liefdesgebod dat voorschrijft dat men zijn naasten liefheeft en dat men zelfs zijn vijand liefheeft. Wie deze liefde niet voelt of tenminste zoekt, kan wel aan het avondmaal deelnemen en zich houden aan welke uiterlijke vorm van godsdienst dan ook, hij is en blijft een hypocriet, een ongelovige godslasteraar.

Coornhert zegt zelf niet gezonden te zijn, geen gemeente te verzamelen en zonder aanspraak op autoriteit (‘onder verbeteringh’) te spreken. Zeker, hij is kritisch, maar dat is niet verboden, is

soo jammerlijck als onschuldelijck deden lijden, tot dat haer bloedighe tyrannije, des volckx goedighe ghedult overwan. Doe wierp de verstoorde heffe den bodem van’t vat daer henen. Dat ghevalt ghemeenlijck int laetste metten verdoolden, als zy door grouwelijck ontsich hen self benemen de eenighe hope van beteringhe, te weten het vry ende waerachtich berispen.’

¹³ De idee van een *interim* ontleent Coornhert aan Kaspar Schwenckfeld (1490-1561) die spreekt van een ‘Stillstandskirche’: in afwachting van nieuwe profeten, die de kerk zullen hervormen, moet de eredienst zo worden ingericht dat er geen controverse meer ontstaat. Zie: G.H. Williams, ‘Caspar Schwenckfeld and the suspension of the supper’, in *The Radical Reformation*, Philadelphia 1962, p. 106-117; R.E. McLaughlin, *Caspar Schwenckfeld, Reluctant Radical: His Life to 1540*, New Haven 1986.

¹⁴ Ruygh *Bewerp eender onpartydiger Kercken*, p. xx.

¹⁵ MIDDEL, *Tot minderinge der Secten ende Partijenschappen*, p. xx.

¹⁶ MIDDEL, *Tot minderinge der Secten ende Partijenschappen*, p. xx.

¹⁷ *Kritiek op de kerk: verweerschrift**, p. xx.

¹⁸ Ruygh *Bewerp eender onpartydiger Kercken*, p. xx.

¹⁹ Dit is het specifiek religieuze fundament van zijn pleidooi voor verdraagzaamheid. De ‘gulden regel’, de waarde van wederkerigheid, heeft een algemenere strekking, kent een christelijke vertaling (m.n. Luc. 6: 31; Mat. 7: 12), maar komt ook bij heidenen voor en is, volgens Coornhert, door God bij de schepping van de mens in ieders hart gegrift.

²⁰ *Vande ware Kercke of Ghemeynte Godes*, p. xx.

een recht, ja een plicht. Want als men een ander ziet dwalen, dan schiet men te hulp, net zoals men ook zelf in een dergelijke situatie hulp zou willen krijgen. Deze ‘algemene’ zending, die is gebaseerd op de natuurwet (de gulden regel), komt neer op vermaning zonder aanspraak op autoriteit. Op deze basis kunnen christenen altijd, ook in het *interim*, samenkomen in een vrijwillige vereniging. Het is raadzaam om voor de zwakken ceremoniën en sacramenten te gebruiken, maar zonder heilige schijn te suggereren.

Weliswaar is die vrijwillige vereniging geen ware kerk, maar haar kern is niet leeg. In alle kerken (en daarbuiten) kan men de ware gelovigen tegenkomen, maar hun profiel is scherp. Het zijn mensen die geloven dat het liefdesgebed kán worden nageleefd, dat God trouw is in Zijn beloften en dat Hij aan mensen niet iets oplegt waaraan zij niet kunnen voldoen. En dit geloof toont zich in hen die zich *daadwerkelijk* inzetten om het liefdesgebed na te leven: ‘die hem aanghenomen hebben, die heeft hy macht kinderen Gods te worden.’²¹ Coornhert is zich er evenwel van bewust dat ook dit geloof, hoe genereus ook in zijn ontwerp (d.i. God is liefde, mensen kunnen het liefdesgebed volkomen naleven), een buitenkant heeft, want zij die leren dat mensen juist niet in staat zijn het goede te kiezen en te doen, kan men maar beter mijden. Bedoeld zijn de gereformeerden met hun moreel pessimisme. Coornhert zet de deuren van de onzichtbare kerk ver open, maar houdt de strijdbijl paraat voor godvrezende, immer sombere zwartkijkers.

Over de traktaten

Aan de traktaten gaat telkens een korte samenvatting vooraf. Sommige traktaten zijn hertaald en elders gepubliceerd (zie: opmerkingen). De thematiek van deze traktaten komt ook uitvoerig aan bod in enkele brieven van Coornhert, m.n. in *CoCo* I, 43, 76, 77, 79, 84, 91, 92; *CoCo*, II, 36, 64; en *CoCo*, III, 10, 13, 20, 22, 38, 52, 54. Een groot deel van deze brieven is hertaald.²²

Van belang voor het begrip van Coornherts kerkopvatting is zeker ook *Schyn-deught der secten*.²³ Deze tekst is hier niet opgenomen, want is al door de *DBNL* als e-publicatie beschikbaar gesteld.²⁴ Een enkele opmerking over deze tekst is hier echter op zijn plaats. Coornhert presenteert de *Schyn-deught der secten*, zoals de volledige titel aangeeft, als een ‘vertaling’, maar feitelijk gaat het om een eigen tekst van Coornhert: de weergave van gesprekken tussen vier personen op reis van Keulen naar Emmerik. De vier representeren geloofsgroepen: calvinisten, lutheranen, mennonieten en katholieken. Bij de *errata* is de aanduiding van katholieken veranderd: ‘Papistes’ moet zijn ‘Onpartijdige’. Coornhert verklaart zich in dit tractaat onafhankelijk van alle geloofsovertuigingen van zijn tijd: zij bevatten alle wel iets dat goed en iets dat verkeerd is. Daarbij verdedigt hij Seb. Franck, Kaspar Schwenckfeld en Seb. Castellio, die in de ogen van de vier genoemde geloofsgroepen kettters zijn, omdat zij de volle nadruk leggen op de praktijk van de naastenliefde en geen waarde hechten aan ceremoniën en dogma’s. Conclusie is ‘dat alle de voorschreven kercken, valsche Kercken moeten zijn [...] Dat het beter is, Ceremonien te ontbeeren dan die te misbruycken: Ende oock, datmen het inwendighe eerst, moet reynighen.’

J. Gruppelaar, Deventer, 28 februari 2021.

²¹ *Vande ware Kercke of Ghemeynte Godes*, p. xx.

²² *Nieuw brievenboek. Honderd brieven van D.V. Coornhert (1522-1590)*, J. Gruppelaar (ed./inl.), Uitgeverij Verloren: Hilversum 2022.

²³ Volledige titel: *Schyn-deught der secten met hare verwerde twistigheden om de ceremonien en de anders: In acht Gespreken naectelijck ontdeckt, door een Liefhebber der Waerheynt onlanx inden Heere gestorven, ende uyt Overlandsche Sprake getraslateert door D. V. Coornhert*, Ant. Ketel: Haarlem 1575 & *Wercken* III, 341r-355v/723-752.

²⁴ https://www.dbnl.org/tekst/coor001schi02_01/

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>MIDDEL, Tot minderinge der Secten ende Partijschappen staende dese Inlandsche Oorlogen, totdat by ghemeene eendracht daer in voorsien sal zijn.</i>
referentie	Ant. Ketel: Haarlem, ca. 1582 & <i>Wercken</i> III, 394v-397r/828-833
datering	Ca. 1582
omschrijving	<p>Drie personages treden op in deze dialoog: 'Romanista' (= rooms-katholiek), 'Secte' (= protestant) en 'Catholijck' (= algemeen, onpartijdig). Coornhert identificeert zich met 'Catholijck' en verdedigt diens voorstel van een 'interim' (een theologisch moratorium). Gegeven is dat er steeds meer geloofsgroepen of kerken bijkomen, dus meer verdeeldheid is, terwijl het land in oorlog verkeert. Al die kerken denken de ware, algemene kerk te zijn, wat evident absurd is. 'Catholijck' gaat in een gesprek met 'Romanista' en 'Secte' op zoek naar een oplossing voor dit probleem. Men is het erover eens dat er veel dwaling is en dat die schadelijk is voor lijf en ziel, want er is 'daer door' een 'moordelijcke krijch' uitgebroken. Vooralsnog hebben inspanningen om de eenheid te herstellen averrechts gewerkt. Wat te doen? 'Catholijck' meent een oplossing te hebben. Er moet een interim komen. In een vraag- en antwoordspel zet hij uiteen wat hij bedoelt. Wat is dwaling? Verkeerde wegen bewandelen. Waarom dwalen mensen? Omdat zij nu eenmaal niet alles weten: 'elck mach, ja moet doolen, in 't gunt hy niet en weet ende nochtans handelt.' Hoe weet men zeker dat men op de juiste weg is? Die leidt naar de gewenste bestemming: ware rust. Wat is het verschil tussen goddelijke en menselijke geschriften? De eerste bieden zekerheid, de tweede niet. 'Romanista' probeert nog de concilies van dwaling uit te sluiten, maar op de tegenargumenten - het is mensenwerk en vol tegenstrijdigheden - heeft hij geen antwoord. Diezelfde argumenten past 'Catholijck' vervolgens echter toe op de zekerheden van protestanten en concludeert: 'Dat die Heylighe Kercke, daer af wy nu spreken hier op aerden nemmermeer soo volmaeckt en is, sy en heeft veel oncruyts ofte Caf neven die Terwe.' Maar geen paniek, probleem is juist dat geloofszekerheid afhankelijk is gemaakt van godgeleerdheid. 'Houdy dan dat geleertheyt inder Schrift nootsakelijck oprecht maect?' Nee dus: hoe geleerder, hoe verkeerder. Men plaatst de eigen interpretatie ('eygen vernuft ende goetduncken') van de Schrift boven de Schrift zelf en beweert dat de eigen opvatting is ingegeven door de H. Geest. Men houdt zich niet aan de Schrift, maar aan het (eigen) commentaar op de Schrift. Het is zaak terug te keren naar de zuivere bron, zich enkel tot de Schrift te bepalen en de strijd van interpretaties op te geven. Zo komt een eind aan de verdeeldheid. Gewenst is een nieuw 'interim', door de overheid af te kondigen, d.i: 'te verbieden allen Predikanten opten Predickstoel den volcke eyt anders te Predicken, voor lesen of te segghen, dan die klare Text der Heylighe Schriftueren, sonder eene Sillaba toe of af te doene.' Als 'valsche Leeraren ende Predikanten' eenmaal de mond is gesnoerd, dan houdt het bitter schelden en lasteren vanzelf op en verdwijnen terstond 'alle Secten van Papisterije, Luterye, Calvinisterye, Doperye'. Alle theologische boeken verbieden, tenminste aan gewone mensen, is ook een goed idee, maar het zal niet eenvoudig zijn de overheid daarvan te overtuigen. Aan het eind volgt nog een interessante oprisping waar 'Romanista' zich afvraagt of de Schrift wel helder genoeg is. Daar moeten ze het maar een volgende keer over hebben.</p>
opmerking	<p>Dit werk – een dialoog - publiceert Coornhert ca. 1582, in de tijd dat hij in allerlei godsdienstdebatten is verwickeld. In hetzelfde jaar publiceert hij ook zijn <i>Synodus vander Conscientien Vryheydt</i>, eveneens bij Ketel in Haarlem, en de <i>Proeve van de Heydelbergsche catechismo</i> (Gasp. Tournay: Gouda 1582). Het werk roept onmiddellijk een felle reactie op. Arent Cornelisz en Reynier Donteclock publiceren <i>Ondersoeck des onghehoorden Middels, onlanx versiert ende wtghegh. van D.V. Cornhert, tot minderinge der secten ende partijschappen ... door dien. der kercke ... tot Delft</i>, Delft 1582. Coornhert is dan weer aan zet en publiceert <i>Oogh-water opten etter des vooroordeels</i>. In de opdrachtbrief spreekt hij zijn tegenstrevers direct aan (zie: <i>CoCo</i>, II, 61).</p>

MIDDEL,
Tot minderinge der Secten ende Partijenschappen
staende dese Inlandsche Oorlogen,
totdat by ghemeene eendracht daer in voorsien sal zijn.

Gestelt door D.V. Coornhert.

Matth. 12. 25.
Alle rijck dat teghen sich self ghedeylt is, sal verwoest worden.
Eccles. 4.12.
Een drievuldighe koorde en breect niet lichtelijck.

GESPRAKE
Tusschen Romanista = Roomsche Catholicus;
Secte = Secten.
Catholijck = Onpartydige.

Romanista: Wat zijnder nu al menichten van Secten.

Secte: Dats waer. Inde plaetse van u eenighe, heeftmer hoopwerck verkregen.

Catholijck: Noch meynt elck uwer dat hy inde Kercke zy, die alleen die warachtighe is.

Romanista: Ghy neemt u des Catholijcken namens aen, die my alleen rechtelijck toekomt.

395r/829

Secte: U alleen? Elck onser seytsse hem alleen te passen ende niemant anders.

Catholijck: Die name beteeckent Alghemeyn, die voeghtmy niet qualijck: my segghe ick, die daer gheloove dat onder den Romanisten, ende oock onder allen den uwen, Secte, ware Lidtmaten Christi zyn. Die houdt ghy Romanista by niemant van allen anderen Secten te zijn, maer alleenlijck by den uwen, een Leer ende Ceremonien met u houdende. Soo ghy mede u Seckte, ende elck vanden uwen binnen u ghemeeynte die so inne sluyt: dat elck uwen allen anderen daer buyten zijnde voor Goddeloosen acht, ende den zijnen alleen voor steenen aenden Tempel Godes. Nu gheve ick u beyden te bedencken wie van drien den name Catholijck met meerder waerheydts mach draghen? Doch leydt aen den name niet, als men het dingh niet en heeft. Want ghelijck die Cap ghenen Monninck en maect, alsoo en maect die name gheen Catholijck ofte Christen. Der naem-Christenen zijnder veel, maer die ware Christenen zijn weynigh. Ende dit door die menichvuldigheydt der dolinghen, God betert.

Romanista: Die doolinghen zijnder by ontallijcke hopen.

Secte: Dat mach niemant lochenen.

Catholijck: Sy zijn oock schadelijck in goet, in bloet, ende int ghemoedt.

Romanista: Dat zijns seker, want daer door verderven die landen, daer door is nu dese moordelijcke krijch, ende daer door werden veele onwijse zielen jammerlijck ter Hellen af gevoert.

Secte: Alle dat is waerachtigh, maer wonder ist dat in soo grooten saecke so kleynen vlijdt werdt aengewendet tot voorhoedinghe of belettinghe van sulcke groote quaden.

Romanista: Dunckt u dan dat Keyser Kaerle, ende na hem Conincklijcke Maiesteyt van Spaengien gheen ernst, vlijte, ende sorchvuldigheydt daer toe ghebruyckt en hebben?

Catholijck: Neen, dat machmen niet segghen, maer dat zijdt verkeerdelijck ghedaen, Olye int Vier ghegooten, den Seckten door valsche remedien vermenichvuldight, ende dese Landt-verderffelijcke Oorloghen veroorsaect hebben, mach men wel met waerheyte segghen.

Secte: Dat machmen niet ontkennen, maer souder gheen beter remedie zijn?

Catholijck: Ja wel.

Secte: Welcke?

Catholijck: Die rechte contrarie vande voorschreven valsche, te weten lieflijcke aenlockinghe ende ware onderwijsinghe, want die menschen willen ghelockt, niet ghedronghen zijn, ende die loghen moet van de waerheydt, niet vanden beudel overtuycht, beschaemt, ende uyt gheroedet werden: Doch ghemerckt hier toe, noch weynigh middels voor handen is by den gheleerden, soo machmen daer en tusschen, totdat sulckx soude moghen werden, wel eenigh Interim vinden, dat bequaem ware tot minderinghe vande doolinghen.

Romanista: Liever hebby daer eenigh middel toe in u Hersenen, dat wilt niet verberghen.

Secte: Ja goede man. Wie weet waert vrucht soude moghen brenghen? Maer ten moste het oude Interim niet wesen.

Catholijck: Ja ick, ende wil u dat naectelijck ontdecken, soo verde ghy beyde ende elck uwer onbelveynsdelijck mij vraghen wildt beantwoorden.

Romanista ende Secte: Ja wy in trouwen.

Catholijck: Uwe beyde begheerlijckheyt tot het hooren van desen middele doet my vast vermoeden dat elck uwer gaerne saghe dat niemant, of ten minsten seer weynigh menschen doolden, maer dat elck recht gingh in saken des gheloofs, ist niet so?

Secte ende Catholijck: Ghewis.

Catholijck: Mach dat oock gheschieden soo langhe die menschen d'onweghen niet en vermijden, ende den rechten wegh niet en bewanderen.

Romanista ende Secte: Neen gheensins.

Catholijck: Niemandt en mach d'onweghen stantvastelijck vermijden, sonder die voor omwegen seckerlijck te kennen.

Romanista ende Secte: Recht.

Catholijck: Soo en kan oock niemant bestandelijc den rechten wech bewanderen sonder die sekerlijc daer voor te te kennen.

Secte: Neen.

Romanista: Gheensins mach dat zijn, maer welcke zijn nu die onweghen, ende wat is die rechte wegh?

Catholijck: Dats wel ghevraecht, ick houde het een voor die oprechte leeringhen, ende 'tander voor die rechte leere, voortkomende d'eene uyt stoute onwetenheydt, ende d'andere uyt seker wetenheydt.

395v/830

Secte: Waer by machmen elck deser sekerlijc kennen voor sulcx sy zijn.

Catholijck: Daermen alle onwech of wech aen mach kennen.

Romanista: Wat is datte?

Catholijck: Gheen onweghen brengen den wandelaer ter begheerder steden, maer hoe hy volherdelijcker daer inne wandert, soo hy meer verwerdet vande begheerde stede. Daer tegen brenghet alle wech den volherdighen wandelaer ter ghewenschter plaetsen. Alsoo mede gheven ghene valsche leeringhen maer alleen de ware, den beloofden ruste. Dit achte ick voor sekere mercktekenen. Maer om dit te brengen tot onse voornemen vraghe ick u oft ghyluyden oock onderscheyt maect tusschen die Godlijcke ende menschlijcke Schriften?

Romanista: Ja wy.

Catholijck: Welck is die?

Romanista: Datmen aen de Godlijcke geensins, maer aen de Menschlijcke wel mach twijfelen sonder te sondigen.

Catholijck: Comt dat niet, overmidts wy altsamen vast geloven dat die Godlijcke Schrift voort ghekomen is door den Heylighen Geest der waerheydt? Die niet en mach, ende die menschlijcke door menschen, die altsamen wel moghen liegen?

Secte: Alsoo

Romanista: Dat is recht.

Catholijck: God alleen weet het al, maer geen mensch op aerden weet het al. Wiet al weet mach nergens inne doolen: maer elck mach, ja moet doolen, in 't gunt hy niet en weet ende nochtans handelt. Hier uyt komet dat Sint Jacob seyt, en wilt broeders niet alle Leermeesters werden, wetende dat wy des te meerder oordeel op ons nemen, want wy doolen altsamen in veele dingen.

Romanista: Dat moet verstaen werden met sulcken onderscheydt, dat alle menschen op hem selve oock alle die Vaders sedert den tijdt der Apostelen elck op sich self hebben erghens inne moghen, ja oock moeten doolen, door dient gheen mensch alleen alles mach weten, soo ghy recht

seght, maer anders ist metten menschen inden name Christi vergadert zijnde als inden Concilijs gheschiet, die en moghen niet doolen, niet teghenstaende het altsamen menschen zijn, ende dit overmidts die beloften Christi dat hy int midden van henluyder sal wesen.

Secte: Die selve Heere ende ware Leermester waerschout ons allen sorchvuldelyck voor den Schaepschijnende Wolven, ende voor de blinde Leyders, 't welck niet nodigh en waer, soo men sich soo seker mocht verlaten opten Concilien. Immers waer toe ghebiet ons d'Apostel Joannes allen geesten te proeven of sy oock uyt Gode zijn, met expres verbot daer by van allen geesten te gheloven, als die Concilia niet en moghen doolen? maer dit ist noch niet al, ghyluydē moet eerst doen blijcken dat die Vaders inden Concilien in Christus name zijn vergadert gheweest. Want hy belooft zij tegenwoordigheyt alleen den ghenen die in zijn Heylighe name vergaderen. Laet ons nu definieren wat dit sy. Ick ontkenne dat die inden name Christi vergaderen, die daer verwerpene zijn ghebot, daer by hy verbiedt yet wat toe ofte van zynen worde te doen, alles na haer eyghen goetduncken inne stellen: die welcke niet vernoeghende met die openbaringhe in der Schriftueren, te weten inde eenighe regule des volmaeckten wijsheydts, yet wat nieuus uyt heurē hoofde versieren. Dats een, ten anderen soo moetmen gheloven dat die Concilia moghen doolen: nademael onlochbaer blijkt datse teghen malcanderen strijden. Want Christus noch zynen Heylighen gheest teghen hem selve niet en strijden. Hier helpt gheen segghen dat een deser niet wettigh moet zijn. Want waer by salmen dat weten, namentlijck daer uyt (mijnes achtens) dat wy uytter Schriftueren oordeelen hare decreten niet te zijn Ortodoxa. Want het zijn nu omtrent neghen hondert Jaren, als het Constantinopolitaensche Synodus vergadert zijnde onder den Keyser Leo besloot datmen den Beelden ghesteldt inder Kercken ter neder storten ende brecken soude. Waer na onlancx het Nicenisse Concilium, 'twelck Nicene uyt nijdigheyt van't ander versaemde, weder heeft beslooten, datmen die Beelden weder soude oprichten. Welck van beyden sullen wy hier voor een wettigh Concilium aen nemen?

Catholijck: Daer is noch een ander bedenckinghe in dese sake.

Romanista: Welck sal die zijn?

Catholijck: Dat die Heylighe Kercke, daer af wy nu spreken hier op aerden nemmermeer soo volmaeckt en is, sy en heeft veel oncruyts ofte Caf neven die Terwe.

Romanista: Dat moet elck toelaten.

Catholijck: Inde Kercke zijn Ackerluyden, Handtwerckxlyuden, Cooplyuden, Rechtsgheleerden, Rechters, Leeraren, ende Doctoren.

396r/831

Romanista: Alsoo.

Catholijck: Wat vintmen onder den Ackerluyden ende hantwerckers meest, vromen ofte onvromen.

Romanista: Onvromen.

Catholijck: Vintmen onder den Cooplyuden, rechtsgeleerden ende rechters meer oprechten of meer quaden?

Romanista: Het minste hoopken van elck deser soorten is oprecht, maer verde het meerdeel quaedt.

Catholijck: Soudet alsoo oock niet wel toe gaen mette Leeraren ende Doctoren?

Romanista: Dit houde ick niet, want dat zijn geleerde luyden inder Schrift.

Catholijck: Houdy dan dat geleertheyt inder Schrift nootsakelijck oprecht maeckt?

Romanista: Neen.

Catholijck: Dat most ghy segghen soudy 'tander met bescheydt wederspreken. Maer hier inne wederspreect u oock het ghemeyne spreekwoordt, hoe gheleerder hoe verkeerder, oock die exempelen daer ghemenlijck die Schriftgeleerden archste blijcken. Immers dese brachten den Heere aen't Cruys.

Romanista: Laet ons schoon nemen dattet meerdeel der Leeraren ende Doctoren oock onvroom ist, alst metten anderen Staten al gaet. Wat salt dan zijn.

Catholijck: Hoordt datte. Van Leeraren ende Doctoren bestaet des Conciliums vergaderinghe.

Romanista: Alsoo.

Catholijck: Daer is dan oock het minste deel oprecht, maer die grootste hoop onvroom.

Romanista: Dat sy so.

Catholijck: Den onvromen mishaecht het beste, ende het quaetse behaeght henluyden.

Romanista: Het doet.

Catholijck: Het goede wordt dan verworpen, ende 'tquade besloten in den Conciliis, daer die meeste quaden, den minsten goeden stemmen overwinnen. Merckt ghy nu dat die Concilia moghen, immers, dat sy moeten doolen.

Romanista: Ick wil nu om dit gheschille gheen harnasch aen trecken. Maer segghe alsoo tot u. Ist sulckx dat alle die Vaders op sich selve, ja oock die versaminghe der Concilien selve moghen doolen: soo mogen mede al uwe Leeraren doolen. Als die mede menschen zijn ende diet oock niet alles en weten.

Secte: Dat en weet ick niet.

Romanista: Hoe dat?

Secte: Die en leeren geen menschen maer Godes leere, niet uyt haerluyder vernuft, maer uyt die Schrift.

Romanista: Leeren uwen Leeraren niet dan enckele Schrift, sonder yet vanden heuren daer toe te doen, hoe komen hare boecken soo vol gloosen, soo vol commentarien, soo vol Annotatien, so vol uytlegginghen, dat dicmael een ghegloseerde Epistel 't gantsche nieuwe Testament in grootheydt te boven gaet? Sijn nu der onseren glosen menschlijcke leeringhen in uwen oordeele gheacht ende als een toevoeghsele totter Heylighe Schrift: Waerom en sullen die gloosen uwer Leeraren oock niet in onsen oordeele te recht voor menschlijcke leeringhen aenghesien werden.

Secte: Ick sou moghen segghen dat onse Leraren sulckx daer by voeghen door ingeven vanden H. geest.

Romanista: Dat sal ick oock moghen segghen van den onsen.

Secte: Neen, die hebbens door haer eygen vernuft ende goetduncken.

Romanista: Mach ick dat oock alsoo segghen van den uwen?

Catholijck: My bedunckt vrienden dat ghy alle beyde gaerne sult laten dat die gloosen over weder zijden niet en zijn Texten der Godlijcker Schriftueren.

Romanista ende Secte: Ja wy.

Catholijck: Die is alleen ghewis in ghegheven door Heylighen Gheest, ende en dooldt nerghens.

Secte: So ist.

Romanista: Daer is niemant tegens.

Catholijck: Ghy hout mede dat alle natuerlijcke ghebooren menschen erghens in moghen, ja moeten doolen.

Secte: Alsoo.

Romanista: Daerinne zijn wy tot noch toe doende geweest.

Catholijck: Soo moghen wy hier uyt nu besluuten, al-hoe wel hier ende daer vele goets inden gloosen Commentarien, etc. mach ghevonden werden, dat sy nochtans geen so ontwijflijcken geloove en mogen noch en behoren te hebben van geheel warachtich te zijn in als ende sonder dolingē, als die Canoni-

396v/832

ke H. Schriftuere allene, alsoo sy altsamen erghens, d'een in ditte, d'ander in datte doolen.

Romanista: Daer en ben ick niet tegens.

Secte: Noch ick.

Catholijck: Nochte ick mede niet. Soo houden wy nu al te samen eendrachtelijck dat onder alle Schriften ter werelt ghene werden ghevonden die gheheel vry zijn van alle misverstant, loghen ende doolinghe, dan alleen die Heylighe Canonijcke Schriftuere, doen wij niet?

Romanista: Ja.

Secte: Onghetwijfelt.

Catholijck: Soo is 'tgunt daer nootlijck uyte volght, mede warachtigh.

Secte: Wat?

Catholijck: Dat alle mensche opt alderghetrouwelijcste navolghende eenighe menschen gloosen nootsakelijck ergens inne sal moeten doolen, ghemerckt het gene hy volcht selve ergens in doolt. In dat stuck leedet dan d'een blinde d'ander qualijck.

Romanista: Dat moet volghen.

Secte: Alst moet.

Catholijck: So hebben wy nu by Godes hulpe al wat groots gevonden.

Romanista: Watte.

Catholijck: Ware kennisse vande ware ende onware leere, namentlijck die Godlijcke Schrift, ende die menschlijcke Schriften. So dat die Goelijcke sy een suyver Born oft Fonteyne springhende ende vloeyende uyte reyne ende onghemengde waerheydt des Heylighen Geests, maer die menschlijcke gloosen zijn zijn als cisternen niet vry van onreynen slijme ende vuyligheydt sypende uyten verdorven vernuften der menschen.

Secte: So ghelijcket God selve in zijnen Schriften.

Romanista: Hy doet.

Catholijck: Nadien wy oock ghesamentlijck die onrechte leeringhen voor die onweghen ende die

rechte leere voor den wech houden, soo hebben wy hier uyt mede sekere kennis wat die onweghen zijn, ende welck die wech sy.

Romanista: Dat volght wel.

Secte: Het doet.

Catholijck: So men nu die sielmoordelijcke dolinghen wil vermijden, ende den heylsamen rechten wech gaen: wat blijfter meer te doene dan datmen verlate die bekende onweghen ende den rechten wech inne gae.

Romanista: Hoe meyndy datte?

Catholijck: Ist ons al ghelijck niet datter soo vele verscheyden leeringen zijn.

Romanista: Ja.

Secte: Ghewis.

Catholijck: Wy zijnt oock ghesamentlijcken eens dat het volghen des volckx van soo verscheyden onweghen ofte leeringen henluyden jammerlijc doet doolen.

Romanista ende Secte: Wy zijn.

Catholijck: Dit jammer waer wech ghenomen, soo daer niet dan een eenighe ende ware leere oft rechte wech by den volcke voor goet ghehouden ende bewandert werde, want dan souden alle valsche Leeringhen wech ghenomen, ende alle onweghen beheynt wesen.

Romanista: Soo ist, maer wanneer sal dit gheschieden? als die Sonne inder Helle schijnt?

Secte: Daer boudy een Slot inder luchten, een Platonisch ghemeyn beste of een Ciceroiaensche Oratoor.

Catholijck: 't Is niet gheheel onmogelijck. Immers macht licht by eenigen Steden of ten minsten in menschen bysonder werden oftschoon int alghemeyn onmogelijck scheen. Waert u beyde niet lief dat het by u ende den uwen gheschiede?

Romanista: 'tWaer my lief.

Secte: Oock my.

Catholijck: Of ick u ghewisse ende bequame middelen daer toe konde aen wijsen, oock uyt het ghetuych uwer beyder monten selve.

Romanista: Dat soude ick eer wenschen dan ghelooven.

Secte: Soo gatet my mede, maer ontdeckt die doch, sy moghen soo zijn dat wijs ghelooven.

Catholijck: So acht ick die ende wil u daerom openbaeren. Men soude die hooge Overheydt moghen aengheven ende doen blijcken, dat alle menschelijcke Schriften, gloosen ende leeringhen, wat onreyns, eenigen dolingen of onweghen in sich hebben, ende daer by oock te verstaen gheven dat die Heylighe Schriftuere vry is van alle sulckx, ende die ontwijflijcken den wech baent ter saligheyt. Daeromme soude men ootmoedelijck begheeren dat haer wilde ghelieven by manieren van een nieu Interim (ende dit ter tijdt toe dat eendrachtelijck ghesloten sal zijn wat leere men sal volghen) te verbieden allen Predikanten opten Predickstoel den volcke eyt anders te Predicken, voor lesen of te segghen, dan die klare Text der Heylighe Schriftueren, sonder eene Sillaba toe of af te doene, 'twelck men int oude ende nieuwe Testament placht te doen.²⁵

397r/833

So dit nu weder gheschiede, so waer daer met allen valschen Leeraren ende Predicanten den monde ghesloten. Het bitter schelden ende lasteren wegh genomen, ende het voetsel van alle Partijschappen uyt geroeyt ende ontwortelt. Oock souden terstont van selfs alle Secten van Papisterije, Luterye, Calvinisterye, Doperye verdwijnen. Want elcx secte of ghemeente bestaet op die uytlegginghe der Schriftueren van d' Autheur der selver ghemeynten. Welckx interpretatie ophoudende doort navolghen vanden Text selve soude oock sulcke Secte ophouden: ende souden al te samen heeten niet meer Zwinglianen, Lutrianen, Papisten, Doperen, maer Christenen, immers Evangelische: ende dat met waerheyt als d' Evangelische leere alleen altsamen ghelovende ende navolghende. Daer by so mocht den volcke op een geldtstraffe geboden werden alle hare boecken vande schriftuere handelende, ende self geen loutere schriftuere wesende, te brengen in handen vande Overheydt met inventario daer af men elck dubbelt met recepisse gheven, ende die selve boecken tot elcx nut bewaren soude, omme die namaels elck heur Meester weder te leveren, of anders met te doene so by d' overheydt nuttelijckst te zijn besloten soude werden: 't welck oock so nieuw noch lastich niet en soude vallen, of men heeft al grooters willichlijck weten gheschieden by tijden der Apostelen van de Christenen, sulcx dat oock dese interim gheduerende, niemant gheoorloft soude wesen eenighe andere Schriftuerlijcke Boecken

²⁵ Coornhert verwijst in de tekst naar: Exod. 20: 7, Deut. 17: 19, 31: 11, Josu. 8: 34-35, 4 Reg. 23: 2, 2. Para. 34, 30, 31, Jer. 36, 6, 51, 61 Baruch 1, 3, 14, 2. Cor. 3: 15, Collos 4: 16, 1 Thess. 5: 27.

te lesene, dan die schriftuere selve. Daer in en soude den volcke middelertijdt oock niet meer onghelijcx geschieden dan datmen allen modderigen cisternen toe sluytende, niemanden toe en liet eenigh ander water te ghebruycken, dan uyt en louteren vlietende Fonteyne selve. Ende so men d'Overheydt schoon hier toe niet en mochte brenghen, soo schijnet noch gheen kleyn nut voor den ghemeynen luyden, datmen hun, ofte ten minsten eenigen van hun, van deser slijmerighen vuylen ende modderigen Beken mochte brengen totten Riviere, ja Borne ende quelle van dien selve, die louter ende reyn is als Christal. Daer hebby nu op uwe vraghe mijnen onbeveynsden antwoorde, aende waerheyt ende nutbaerheyt vande welcke gy geen van beyde moghen twijfelen sonder onrechtelijck te wederspreken 'tgene ghylieden nu selve al rechtelijck hebben ghesproken. Of nu het middel by d'Overheydt al eenige swarigheydt in hadde inden schijne, so en hevet gheen swarigheyt altoos inne by den ghemenen man sulckx voor goedt verstaende om int werck te brenghen. Want elck hier toe nu vry is alsomen niemanden en ghebiet menschen schriften oft Predicacien te leesen ofte hooren, ende men niemanden het lesen vande H.Schrift en verbiedet.

Romanista: Dit laetste is warachtigh, het middel van't lesen der H. Schrift alleen opten predickstoelen, mach ick mede niet wederspreken, maer om sulcx door d'Overheydts bevelen int werck te komen, houde ick onmoghelijck.

Secte: Soo houde icx mede. Men weet immers wel dat alle Overheydt d'een of d'ander religie toegheedaen is. Is die uu Godvruchtigh so is dit zijn opperste goedt. Dit soude hy hem selve door dit middel benemen, wie mach dat ghelooven? Want niemants leere is nu die H. Schrift alleen, maer elcx leere is menschelijcke beduydinge der selver. Soude dese niet meer ghepredickt ofte ghelesen werden: so moste immers elck zijn leere ontberen, soo dit Interim voortgang hadden, ende dat so langhe 'tselfde gheduerde?

Catholijck: Als ist, maer elcken vanden ghemeynten staet dit vry ende daer waert nut.

Romanista: Recht, maer hier vallen eenighe andere swarigheyden te bedencken.

Catholijck: Welcke?

Romanista: Of die schriftuere klaer ghenoech is dan niet. Item hoemen die schriftuer vruchtbaerlijck ende veylichlijck sal mogen lesen met der gelijcken meer andere.

Secte: Het wert spade ick moet t'huys zijn.

Catholijck: Ick mede, believet morghen die klokke ses weder hier te komen, ick ben willich breeder daer af oock te handelen.

Romanista: Ick mede.

Secte: Ick wilder oock zijn laets my die Heere toe.

E Y N D E

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>Vande sendinghe.</i>
referentie	<i>Wercken</i> , I, 377r-383v/865-878
datering	Ca. 1580 (?)
omschrijving	<p>Coornhert komt in gesprek met een doopsgezinde over een boek van Dirk Philips (waarschijnlijk <i>Vander sendighe der predicanten oft leeraers, te weten, welcke de rechte leeraers zijn, enz.</i>, 1559). Die verbaast zich erover dat Coornhert het boek al eens gelezen heeft, maar zich niet bij broeders heeft aangesloten. Leest hij wel zo onpartijdig als hij beweert? Coornhert antwoordt dat hij Gods Woord gelooft, maar niet wat allerlei schrijvers beweren. Het is niet verstandig, zegt hij, dat velen zich lichtvaardig, zonder zekerheid, van de ene naar de andere kerk begeven. Kan Philips wel bewijzen dat hij door God gezonden is? De Schrift waarschuwt niet zomaar voor valse profeten. Philips mag zelf aan die waarschuwing refereren, probleem blijft dat hij slechts als leraar mag optreden als hij anderen ervan kan overtuigen dat hij gezonden is. Het is niet voldoende dat hijzelf ervan overtuigd is.</p> <p>Hoe blijkt dat zending wettelijk is? Er zijn twee mogelijkheden: God of de ware kerk zendt iemand, d.i. zending is direct of indirect. Wonderen bevestigen de directe zending (zie: Mozes, Elia, Christus en Zijn apostelen). Als het zo is dat de kerk de leraren van de doopsgezinden zendt, dan moet vaststaan dat het om de ware kerk gaat en dat is niet eenvoudigweg de kerk met de ware leer, want probleem is juist dat alle kerken van zichzelf beweren dat zij zich aan de Schrift te houden. Toch onderscheiden zij zich ten opzichte van elkaar, ja zij bestrijden elkaar en beweren dat enkel de eigen interpretatie van de Schrift waarachtig is. Maar hoe bewijzen zij dat?</p> <p>De dopersen mogen menen dat hun kerk de ware is vanwege hun juiste doopopvatting of omdat hun predikanten een onberispelijk leven leiden. Coornhert meent echter dat men geen bewijs levert door 'd'een duysterheit met d'ander te verlichten [...] met d'een twijfele d'ander twijfele ontwijfelijck te maken.' Alle kerken dragen lege bewijzen aan, prijzen het eigen ware geloof en schelden anderen voor ongelovigen uit. Maar herkent men de leerlingen van Christus niet juist aan hun 'lanckmoedighe, goedertierene, ende alghedoghende' liefde? Vanwaar dan die moeite om anderen enigszins te verdragen en die behoefte om over anderen te heerschappen: 'hoe moghen sy zendboden Christi zijn'? Hoe kunnen de woorden van Dirk Philips, die bekend staat om zijn bittere strijd en dodelijke haat, voor het evangelie doorgaan? Ook uit ijver volgt nimmer dat een leraar en zijn leer waarachtig zijn. Alle kerken zijn ijverig, maar ijver kan de liefde niet vervangen. Ijver kan ook louter eigendunk, onwijs en verderfelijck zijn. Het was ijver waardoor Christus zelf en vele christenen vervolging te duchten hadden en hebben.</p> <p>Toch meent ook Coornhert dat God een kerk heeft hier op aarde en dat die kerk leraren mag zenden. Voor hem is echter duidelijk dat de doperse predikanten enkel van zichzelf beweren dat zij de ware kerk vertegenwoordigen ('dat uwe Predicanten onghesonden van selfs lopen'); in elk geval is onbestaanbaar dat de ware kerk werkt met 'hatelijcken Banninghen'. In zo'n kerk zijn geen liefde, erbarmen en trouw te bespeuren.</p> <p>In het tweede gesprek legt hij uit dat de doperse predikanten naar eigen goeddunken leren en optreden. Zij volgen zeker niet het voorbeeld van de apostelen, want die richten een nieuwe kerk op; van heroprichting van een vervallen kerk, d.i. hervorming, is geen sprake. Een beroep op voorbeelden uit het Oude Testament (m.n. Esdra) loopt ook spaak, want men kiest, zoals het uitkomt, die voorbeelden. Hier heerst willekeur. Vreemd is met name dat hét oudtestamentische voorbeeld van het heroprichten van een kerk (m.n. Elia) niet wordt aangehaald. Men zou gezien hebben dat Elia een uitdrukkelijk bevel van God kreeg om op te treden en dat het volk daar ook van overtuigd was. Het is vreemd om te beweren dat God nú anders spreekt dan toen, zich in de gelovige laat horen ('Godts inspreckende woordt'), want de Schrift zwijgt over deze derde manier van zending.</p>

	<p>Het gaat ook niet aan om terug te grijpen op de apostelen en de vroege kerk, want wederom ontbreekt het uitdrukkelijk bevel om zoals toen te handelen. Philips onderkent dit, want zegt dat het althans niet verboden is en beroept zich op christelijke vrijheid, die hij echter misverstaat: die vrijheid betreft iets dat zowel gedaan als gelaten kan worden en hij kan niet menen dat het hem vrijstaat leraar te zijn. Philips kan geen gebod voorleggen, maar beweert ook zelf dat God niet naar ieders goeddunken gediend wil zijn, dat men derhalve niet iets mag doen tenzij de Schrift het uitdrukkelijk oplegt.</p> <p>Belang hechten aan wonderen is geen teken van ongeloof, zoals de doperse leraren beweren. Wil men buiten de eigen kring geloof vinden en het Rijk van Christus vermeerderen, dan moet men, net als de apostelen, wonderen verrichten. Anderen willen er zeker van kunnen zijn – zeer terecht, volgens Coornhert - dat wat de leraren zeggen uit God komt en niet uit de duivel. Zij mogen niet, zonder erover na te denken, voor waar aannemen wat die leraren zeggen, omdat zij het zeggen en de Schrift inruilen voor wat Philips en de zijnen schrijven of prediken. Het gaat ook niet om de wonderen zelf, maar om de toegang tot Gods woord. Wonderen zijn niet vereist omdat de Schrift onvoldoende geloofwaardig is. Dat er ook valse profeten zijn die wonderen verrichten, betekent niet dat ware profeten geen wonderen moeten en kunnen verrichten. Men moet de ‘geesten’ proeven om te weten of zij uit God zijn. Hoe weet men dat? Zij moeten naar God, Zijn Woord wijzen. Wonderen zijn belangrijk als teken, maar voldoen niet, alleen Gods Woord is waarheid. Christus zegt: <i>‘Wildy my niet ghelooven, so ghelooft die wercken.’</i> Zo bevestigen tekenen (wonderen) en leer (Gods Woord) elkaar. Coornhert denkt niet dat er kwaad opzet in het spel is, maar zijn conclusie is toch dat de doopsgezinde leraren ‘van self loopen, ende sich inne dringhen inde Wijngaerdt des Heeren.’</p>
--	--

Vande sendinghe

Eerste ghesprake, Tusschen Vrunt ende Coornhert.

Sittende inden Schepe op een eensame plaetse alleen verselschapt met een Boecxken gemaect by Dirc Philipsz. quam beneven my sitten een man uyt Westvrieslant vanden Volcke (soo ick bemercte) die sich broeders noemen of vrunden: ende dit, so my dochte, overmidts zijn kennisse van des Boecxkens maecksele ofte bintsele. Ghemerckt hy my ten eersten vraeghde of dat niet en ware het Boecxken van Dirc Philipsz. Ic antwoorde ja, hy vraegde my voorts of ick dan oock ware vanden vrunden, ick seyde neen? te weten niet vande vrunden die ghy meent hoe wel ick my int alghemeyn alder vroomen vrunt houde te zijn. Hier wil ick om te vermyden het menichvuldigh verhael deser woorden, hy seyde, ic seyde, etc. voorts aen daer hy spreect Vrunt, ende daer ick spreke Coornhert, meynen metten Letteren V. ende C.

Vrunt: Waer toe leest ghy dan dit boecxken?

Coornhert: Omme te verstaen des schrijvers meyninge: die ick van velen hoore schelden, oock van sommighe prijsen.

Vrunt: Dats al wat onpartijdelijck ghelesen. Laesdy hem noyt voor nu?

Coornhert: Ja.

Vrunt: So onpartijdelijck.

Coornhert: Ghewis.

Vrunt: Dat mach ick niet gheloven.

Coornhert: Waeromme niet?

Vrunt: Om dat ghy den schrijver niet en hebt ghelooft, ende u niet begheven in onse ghemeente, dats inden Arcke Noe, 'twelck voorwaer niet en mocht uytghebleven zijn gheweest, soo ghy hem onpartijdelijck gelesen ende recht verstaen haddet ghehadt.

Coornhert: Ick gheloove Gode ende zijn woordt, ende niet allen schrijvers. Het mach oock wel zijn dat ick desen schrijver recht ghelesen ende verstaen, maer groot misverstant in hem ghevonden hebbe, soude ick dan zijn qualijck schrijven moeten toe stemmen?

Vrunt: Ghy moocht zijn Schriften qualijck lesen, maer die niet quaedt bevinden, want hy schrijft waerheydt, is die quaedt?

Coornhert: Neen, maer ic acht dat hy onwaerheydt schrijft ende en can hier inne noch zijn schrijven noch u seggen gelooven.

Vrunt: Ghy mooght wel onghelovigh zijn.

Coornhert: Hy mach wel onwaerachtigh zijn.

Vrunt: Hoordy huynen stemme, so en verherdet u herte niet.

Coornhert: Die stemme Godes hoore, gheloove, ende volghe ick in Christo onsen Heere: maer die vreemde stemmen deser menschen en kenne noch en geloove ick niet, wie haest ghelooft is lichtvaerdigh. Acht ghy't goeden man so lichten sake datmen sich begheve tot een ander Kercke? Men behoort in desen immers sekerlijck te weten wiemen ghelooft, te weten Gode of menschen. Soude ick deser luyden leere geloven, men moste my voor al ontwijfelijck bewijzen dat dese Dirck Philipsz. Menno, ende die andere uwe Leeraren van Godt zijn ghesonden. Vergheefs en waerschoudt ons Godt door die Heylighe Schrift niet soo sorghvuldelijck als menighvuldelijck voor den valschen Propheten.

Vrunt: Dat is al recht, siet daer schrijft Dirc Philipsz. selve: dat niemant van hem selve sulck Ampt mach aennemen.²⁶ Sydy dan soo slecht dat ghy meynt dat syluyden so wichtigen handel uyt hem selve sonder ghewisse verseeckertheydt soudent bestaen? of acht ghyse voor kinderen?

Coornhert: Voorwaer andere oock menschen zijnde als dese luyden, hebben wel ghewaent dat syluyden van hare Sendinghe seker waren: 'twelck syluyden selve, swijge andere menschen, namaels anders bevonden, ende selfs opentlijck beleden hebben.²⁷ Doch na de mael het niet ghenoech en is dat de Leeraer versekert zy van zijne sendinghe, 'ten sy dan sake dat die

²⁶ D.P. Fol. 244.b.

²⁷ Joh.10: 4.

Leeringhe mede daer af versekert zy, indien dese so veyligh sal hooren als die leeren ('twelck immers soo behoort), soo mosten uwe Leeraren salt recht toe gaen, haer zendinghe den leerlingen ontwijfelijk doen blijcken.

Vrunt: Die wil ick u tastelijck ende onwedersprekelijk bewijsen. Maer daer toe ist nodigh dat wij't eerst eens zijn, hoe God yemanden sendet om eenigh ghemeynte te leeren, of anders en moghen wy niet weten wien men moet achten daer toe wettelijck ghesonden te zijn van Gode. 377v/866

Coornhert: Daer spreeckt ghy gheschicktelijc of ordentlijck.²⁸

Vrunt: Wat is u ghevoelen hier af?

Coornhert: Dat God daer toe sendet op tweereleye wijsen, te weten sonder ende oock door middele.

Vrunt: Dat houde ick mede so, maer hoe sent Godt sonder middele?

Coornhert: Door droomen, door ghesichte, of door openbaringhe, soo men dickmael bevint in den Ouden Testamente, of door onsen Heere Christo, sonder Overheydts toedoen, als in den nieuwen Testamente, int zenden der Apostelen is gheschiedt.²⁹

Vrunt: Noch segdy niet qualijck, verclaert nu oock u meninghe vande zendinghe Godes die daer gheschiedt door middele.

Coornhert: Dat wil ick doen, maer moet noch eerst wat seggen van't senden sonder middele.

Vrunt: Seght dan, ick meynde ghy al volzeydt haddet.³⁰

Coornhert: Neen, ick wilde noch segghen dat Godt int zenden sonder middele daer by ooc meest voegt wonderdaden tot bevestinghe van sulcke Sendinghe. Dit heeftmen moghen sien aen Moysem, aen Aaron, aen Eliam, ja oock aen Christum selve ende oock aen zijnen Apostelen.³¹

Vrunt: Dat sy so, seght nu voort van d'ander zendinghe.

Coornhert: God zendet oock tot Leeraren zijnder Ghemeynten doort middel der Overheydt zijnder Kercken.³²

Vrunt: Neen, door den Godvruchtighen, so Menno wel schrijft, of soo D.P. klaerder uytdruckt door den Apostelen Ouders metten ghemeynte.

Coornhert: Daerom en wil ic nu niet twisten, maer vraghen of ghy oock weet van eenighe ander zendinghe.

Vrunt: Neen, buyten of behalven dese twee en vintmer gheen meer.

Coornhert: Bewijst nu condy dat uwe Leeraren op een van dese twee wijsen van Gode om een gemeynte te leeren ghesonden zijn gheweest.

Vrunt: Claer ende vastelijck want sy zijn gesonden, namentlijck oock Menno ende Dirck Philipsen door middel der Godvruchtighen.

C Coornhert: Welcke zijn die?

Vrunt: Die ghemeynte Godes, die daer den Predicanten verkiest ende ordonneert, daer heb ickx nu bewesen.³³

Coornhert: Sal dese bewijsinghe goedt zijn, soo moet noch eerst bewesen zijn, dat uwe ghemeynte, die henluyden heeft ghesonden, die ware Kercke of ghemeynte Gods sy, want soo dat niet en is, en mach die van Godes wegghen gheen Leeraer ordonneren of zenden.

Vrunt: So ist, maer bekent ghy niet dat het die ware Kercke is, daer by die ware leere zy?

Coornhert: Daer op is veel te seggen, maer wat noemdy die ware Leere?³⁴ den bloten Text der Heylighe Schriftueren comende uyten Geest Godes? seghdy den blooten Text, of die uytlegginghe van dien na den Geest uwer Leeraren? Seghdy den blooten Text, soo moet ghy den Luterschen, den Swinghelschen, ja oock den Catholijcksen Kercken, mede al houden voor ware Kercken, ghemerckt alle dese, soo wel als ghyluyden den blooten Text hebben ende voor loutere waarheydt ghelooven. Dit voeght immers u luyden niet, die alle dese Kercken scheldt voor grouwelijcke of valsche Secten.

Vrunt: Neen, ick versta by de ware Leere niet den blooten Text der Bybelsche Schriften, maer die werachtige uytlegginghe van dien. Dese is by den onsen alleen, ende by gheen van alle d'andere Seecten, by u nu vermeldet.

Coornhert: Dats sterckelijck gheseydt, maer cranckelijck bewesen, seght doch goede man,

²⁸ Hoe God zendet.

²⁹ Sendingh Godes sonder middele.

³⁰ VVonder daden.

³¹ Sendinge door middele.

³² D.P. 244.

³³ Of der Doperen Kercke oock sy de ware kercke Godes.

³⁴ VVat de ware leere zy.

meindy d'een onsekerheydt met d'ander te versekeren? waerom doch anders is nu alle 'tgheschille? roept nu elck niet dat die ware uytlegginghe der Heylighe Schriftueren by henlyuden sy?

Vrunt: Dat en ist alleen niet, want al heeft elck de Bybele, soo en is nochtans by niemande die ware Doope, dan by onsen volcke alleen, ende die waer oock alleen ghenoech tot versekeringhe van onse leerings, ja ooc Kercken oprechtigheydt.

Coornhert: Dats al mede bestaen d'een duysterheydt met d'ander te verlichten. Al d'ander Kercken schelden uwe Doope voor valsch. Doch rust dit bewijst met u ware Doope (soo ghy dat noemt) opt bewijs vande Leere, want sodanigh die leere vande Doope is in eenigh Kercke, sodanigh is oock daer toe die Doope.

Vrunt: Ghy sult my immers (meyn ick) wel toestemmen dat die rechte leere daer zy, daer een oprecht Predicant of vermaender leert.

Coornhert: Ja ick gaerne, maer dits al mede gepooght met d'een twijfele d'ander twijfele ontwijfelijck te maken, want waer aen machmen die oprechtigheydt eens Leeraers (ick meyn hier niet simpelijck eens Christens) doch merckelijcker kennen dan aen die oprechtigheydt zijnder Leere of bedieninghe des woorts?

Vrunt: Men mach hem oock kennen aen d'oprechtigheydt zijns Levens. Nu zijn onse Leeraren van leven gants onstraffelijck blijckt dan onse Leere niet goedt?

Coornhert: Dit te bewijzen soude u soo veele werckx gheven, als het bewijs vande Leere self. Voorwaer soo ghyluyden dien Reghel

378r/867

wilt stellen, soo hebben die schijn-heylighen 't Spel al ghewonnen, want henlyuden leven dubbelt heylich schijnt voor den menschen daer der Christenen leven by na zondigh schijnt. Dit sietmen aen die heylichheydt selve, die een gheselle der zondaren, een Wijnsuyper, een Sabbath breker, ja een seditieus man was in der schijnheylighen oogen. Merckt ghy noch niet die ydelheydt der bewijsinghe die uwe Leeraren voor haerluyder zendinge voort brengen? wat houdt ghyluyden doch van u selve? waer voor hout ghy alle andere?

Vrunt: Ons selve voor rechte gheloovighen ende allen anderen voor onghelovighen, wereltds ghesinden ende verdoolde menschen, der welcker wijsheydt voor Gode een zotheyt is.³⁵ Maer dit al overgheslaghen, soo moet ghy immers lijden datmen den longheren Christi mach kennen aen die Liefde.

Coornhert: Ia ick gaerne, want dat leert die eenighe Meester, maer waer met suldy my doch vroetmaken dat die lanckmoedighe, goedertierene, ende alghedoghende liefde, die niet archs en denckt by u Leeraren zy? Daer mede dat sy niemands onverstant willen draghen? Niemandts swackheydt willen dulden? noch niemands doolinghe en willen lijden? maer dat sy over allemans gheloove willen heerschappen, sulckx dat wie niet ja en seydt tot alle henlyuden goetduncken, dat die zy een waenwijse, een Wereltds ghesinde ende een Godtloos? soude dat heeten niet archs te dencken? soude dat lichtvaerdigh stout ende vermetel, verwerpen, veroordeelen ende verdoemen liefde moeten heeten? Soude dat die minnelijcke aert der liefden, die soete aerdt Christi, ende die vrundelijcke aerdt Godes zijn, die ons allen noch vyanden zijnde al lief hadde? Dat is my om gheloven onmoghelijck. Onmoghelijck ist u oock te lochenen dat u Leeraren dese goedertieren aert der alghemeynder liefden ontberen, ende daer teghen die hatelijcken aert der partijdigheydt hebben. Soudy nu daer met bewijzen dat u Leeraren longheren Christi zijn? Immers wat dient crachtigher tot bewijs dat zijt niet en zijn? ontberen zy niet soo opentlijck die liefde het ware merckteken van Christi longheren? of wildy segghen dat sulcke uwer leeraren scherpe hatelijckheydt van eender aert is met die soete liefde Christi? blijckt hier nu niet uyte dat sy gheen longhers Christi en zijn? is ditte: hoe moghen sy zendtboden Christi zijn? het zijn dan gheen Herders van Christo ghesonden, maer Huyrlinghen, ja noch wat erghers, die van selfs lopen ende niet en comen om wat te brenghen of om levendigh te maken. Hier op moste Dirck Philipsz. niet wel letten, als hy schreef dese woorden:³⁶ 'Dat werck looft immers den Meester, ende een Christelijcken Leeraer, zijn onstraffijcke leere ende wandel. Nochtans hoe wel die Leeraer in allen onstraffelijck is, soo en wil nochtans die huychelsche ende Phariseeusch aerdt den Euangelio niet ghelooven.'

Hoe onstraffelijck hy selve was, die mede allen anderen zijn woort niet gheloovende schelde, lasterde ende veroordeelde weet elck wel. Souden dan dit zijn bittere werck sijns doodtlijcken haedts noch moghen maken datmen zijn Leere (de welcke hy Euangelium derf noemen) soude

³⁵ Liefde Merck.

³⁶ D.P. 269.

connen ghelooven? dat dunckt my niet, maer wel eer dat het een crachtighen af keer daer van soude maken, in alle menschen die opter aerdt der vruntlijcker liefden willen mercken. Maer wat vromigheydt ist dat hy daer schrijft? soude Dirck Philipsz. woordt, uytlegginghe of beduydinghe nu het Euangelium zijn gheworden?

Vrunt: Dat treckt ghy wat te verde buyten zijn meyninghe.

Coornhert: Ick mercke dat niet, seydt hy niet dat die Phariseusche aert den Euangelio niet en wil ghelooven? wat meynt hy daer met dat woordeken Euangelio: zijn uytlegginghe ende leere, of wat anders? Seker meynt hy het Euangelium selve, dat en is niet zijn maer Christi Leere. Meynt hy dan oock zijn eyghen Leere, soo en meynt hy't Euangelie niet.

Vrunt: Ghy moocht immers niet lochenen dat onse Leeraers soodanighen yver hebben tot der menschen saligheydt, dat syluyden sonder alle eyghen ghesoek van Aertsch ghewin, gemack, of eere, gheen moeyten noch sorghlijckheyden en ontsien, om den verdooden oprechten Bane te helpen.

Sijn't gheen rechte Leeraren die dese Godlijcken yver hebben? ick houde vryelijck ja, hebben d'onse desen yver niet? daer mach niemant neen toe segghen, so zijn onse Leeraers immers oprechte Leeraers, so is henlyuder leere oock die rechte leere, soo is by ons oock die rechte Leere, soo is by ons oock die rechte leere, soo is by ons oock die rechte Kercke, ende soo zijn zy vande selve oock wettelijck gesonden. Hebby nu daer niet claer ende vast bewijs van 't ghene ghy begeerde? of weet ghy hier noch wat jehghens te segghen?

C: Al veele meer dan u (soo ick mercke) sal behaghen. Doch doedy hier inne wat vroedelycker dan in dit onvast beslyuten, dat ghy wel verstaende by uwen Leeraren niet te wesen die Liefde, daer met ghy tot bewijsinghe voort quaemt, die selve nu so properlijck laet varen, ende inde plaetse vande Liefde voort haeldt desen yver. Dese gheloove ick wel te zijn in uwen Leeraren. Ick gheloove oock gantschelijck dat zijt goetd meynen, Godes eere soecken ende 'svolckx saligheydt benaerstighen, maer geensins gheloove dat sulcx alles te recht, wijselijck ende met oprechte bescheydenheydt geschiet.³⁷ Hebby dan noyt ghelesen datter oock eenen onwijsen ende verderflijcken yver is? Was die niet in Chore ende Dathan, ende in seer veele anderen, oock inden broederen Pauli na den vleesche? was die niet in veel Joden teghen Christum selve ende in Paulo eerst teghen den Christenen?³⁸ Is sy oock noch huyden niet in den ghenen die daer meynen Gode eenen dienst te doen als sy den longheren Christi dooden?

378v/868

Seght my nu goede man of dese onwijse yver oock al een ghewis merckteken sy vande ware Leere of Leeraren? Immers of eenighe yver daer van oock een seker merckteken mach zijn, ghemerct men sulcken onwijsen yver oock vindt? Ist Gode al aenghenaem wat uyt een yver ofte goede meyninghe geschiedt buyten Godes uytghedruckten beveele: waeromme scheldens die uwe soo bitterlijck in anderen? Voorwaer dese bitterheydt en comt niet uyt het Godlijcke vuyr der liefden, maer veel eer uyt het vreemde vuyr daer mede Nadab ende Abihu, den Heere na henlyuden goetduncken waenden te offeren.³⁹ Maer hoe aenghenaem Gode dese vreemde ende onwijse, doch vuyrighe yver was, bethoonde des Heeren wraeckvuyr. Nu waren dit noch Priesters van Ampt, ja Aarons Sonen selve. Wat mocht oock beter schijn hebben van een goeden yver dan als Oza siende des Heeren Arcke in sorge van vallen de handt uyt streckte om die te stutten?⁴⁰ Noch heeft hem die goede meyninghe ofte yver soo luttel mogen verschoonen voor den Heere, dat die verstoont zijnde in veronwaerdighe teghen Ozam hem gheslaghen heeft metter doot, ende dat om syne vermetelheydt soo die schrift naecktelijck uytdruckt: sulcx dat David selve wijs gheworden zijnde met een anders verderf, vreesde den Arcke des Heeren te doen comen tot hem inde stadt Davids. Daer mooghd yver nu mercken wat treffelijcke bewijsinghe ghy hebt ghedaen met desen uwen yver. Neen vrunt, alsoo niet, 'tis niet ghenoech te bewijzen datter een yver zy, maer die moste verstandigh blijcken, ende dan moste daer oock het derde blijcken, namentlijck bevel of zendinghe.⁴¹ Dese vintmen alle drie uyt ghebeeldet inde Wijngaerdenieren die niet alleen een yver hadden om te wercken, maer die oock so verstandigh was dat sy ledig stonden, soo langhe sy niet en waren gesonden: ende ghesonden zijnde inden Wijngaert gingen wercken. Nademael elcke Seckte, ja oock Ioden, Turcken, ende Heydenen luyden hebben van soodanighen crachtighen yver dat sy lijf ende goetd laten voor haer Religie: soo condy nu wel mercken wat onsekerder ding die yver sy, als sy niet verstandigh ende ghewisselijck van Gode

³⁷ Onwyse yver. Nu. 16. 1. Rom. 10. 2.

³⁸ Ioan. 16. 2.

³⁹ Lev. 10. 1.

⁴⁰ 2.Reg. 6. 6. 7.

⁴¹ Mat. 20. 7.

self ghesonden en zy.

Vrunt: Een wonder dingh, ghy en wildt immers niet lochenen dat God zijn Kercke hier heeft opter Aerden.

Coornhert: Neen gheensins.

Vrunt: By de ghemeynthe der Kercken is macht om wettelijck Leeraren te senden, so moet nu oock volghen dat soodanighe Leeraren, hare zendinghe hebbende vande ware ghemeynthe Godes wettelijck zijn ghesonden.

Coornhert: Dat besluyt wel, maer ghy most eerst bewijsen dat uwe ghemeynthe zy die ware Kercke ofte Ghemeynthe Godes.

Vrunt: Dats licht om doen. Immers 'tis al voor my gedaen, leest eens dese plaetse.

Coornhert: Hier staedt aldus, ende soo yemandt wilde vraghen waer is dese ghemeynthe, antwoorden wy, daer Godes woort recht gheleert, geloofd, ende bewaert wordt.⁴² Want die zijn Discipulen Christi, die zijn woort hebben, ghelooven ende bewaren.

Vrunt: Hoort nu goede man, betrouwt nu doch boven u menschelijck vernuft die Godlijcke Schrift, zijn dat niet Christi woorden selve? Gheloofd nu, niet Dirck Philipsz. maer Christum selve. Seydt Christus niet ist dat ghy in mijnen woorden blijft, soo suldy mijne Ionghers zijn?

Coornhert: Nu gheefdy't u self schoon ghewonnen, ghy laet het bewijsen varen, ende comt aen't vermanen, niet teghenstaende ghy niet een Letter noch en hebt bewesen. Seght lieve Man hebt ghy dat in Christi woorden blijven, daer men sulcken hatelijcken Banninghen ghebruyckt? Daer men gheen liefde en speurt? Daer barmhertigheydt noch trouwe en werdt gevonden. Maer u zeden overslaende, soo bekenne ick u gaerne dat daer die rechte ghemeynthe Christi is, daer zijn Woort recht gheleert, gheloofd, ende bewaert wordt: maer volghet daer uyt dat in u ghemeynthe sulckx gheschiedt? Dit moeste klaer ende vast bewesen zijn, dit bestady niet, noch dat en vermooghdy niet. Wat seydt Dirck Philipsz. hier doch anders, dan dat hy uytten woorden Christi verclaerd hoedanigh die ware ghemeynthe Christi zy?⁴³ Alsoo beschrijft de Heere Christus mede hoedanigh zijn Liefhebbers zijn, segghende: soo wie my lief heeft, die houdt mijn woort. Of ick daer nu wilde uyt besluyten dat ick soodanigh ware: soudt ghy sulck bewijs oock voor ghenoeghsaem willen achten? Moghent oock bescheyden hoofden zijn, uyt welcke sulcke onbescheydene bewijsinghen voort komen? Bewijst eerst dat uwe Kercke die rechte Leere heeft, gheloofd, ende bewaert, dat is dat sy die doet: ende ick sal u Ghemeynthe voor die waerachtighe bekennen. Maer te segghen, soodanigh is die rechte Ghemeynthe, daer uyt volghet dat wy't zijn, is loutere Sotheydt. Weet ghy nu eenighe ander bewijsinghe vande ware Zendinghe uwer Predicanten by te brengen, soo haeltse voort, ick wil die hooren ende beantwoorden.

Vrunt: Ick hebbe meer gheseydt dan noodigh was, dan ghy condt of wilt begrijpen, ende dan my bevolen is soodanighen Peerlen te stropen.

379r/869

Coornhert: So worde ick buyten mijn weten een Varcken ghemaect. Meyndy alsoo den hongherighen menschen met Draf, met ghedroomt Eten, of met geschilderde spijsse te versaden? stont u niet toe te bewijsen dat uwe Leeraren van Gode zijn ghesonden? hebdy dat met eenighe waerschiynlijcke redenen bestaen, ick swijghe ghedaen? ghy moet hier immers self den neen bekennen. Alhoewel nu hier niet een woort meer behoef tot wederlegh vande sendinghe uwer Leeraren alsoo uwe bewijsinghe oock henluyder selfs ydel versierdt ende onwaer is ghebleken: soo wil ick nochtans om uwen willen (die eerst om mijnen willen my aenspraect) noch spreekken saecken tot bewijs dat uwe Predicanten onghesonden van selfs lopen, zoo vast ende naect wesende, dat ghy (wildy't onpartijdelijck hooren) sult moghen verstaen dat ick eenvuldighe waerheydt verhaele, ende dit marghen als wy wederomme Scheep ghekomen sullen zijn uyster Herberghen, daer af wy nu niet verde en zijn, by soo verde u sulckx te hooren sal lusten.

Vrunt: Die lust om sulckx te hooren en is in my (om waerheyte te segghen) niet seer groot. Maer want ghy my hebt ghehoort wil ick u hooren, ende weder by u comen laedts my de Heere toe.

Eynde van't eerste Gesprake.

⁴² D.P. 264.b.

⁴³ Ioa.14.23.

Tweede t'samensprak tusschen Dirck Volckertsz. Coornhert, ende Vrunt.

Coornhert: Goeden Marghen vrunt.

Vrunt: Een goet laer. Saegdy daer wel wat swaerder slagh de Scheepsknecht daer kreegh van de Schippere?

Coornhert: Ia wel, maer saeghdy oock dat de knecht het Schip te vroegh losmakende, 't Schip ende goet met oock ons alder lijf ende leven in sorghen stelde?

Vrunt: Ick sacht met verschrickinghe, maer wats dan? de knecht meyndet recht.

Coornhert: So ist, maer hy en verstondts niet recht.

Vrunt: Ick ben meermalen hier gheweest ende weet datmen ghewoon is soo te doene, als de knecht dede. Immers de knecht heeft sulckx oock den Schipper (wiens swijghen des knechts seggen in zijn aensichte hier inne bevestighde) selve dickmael alsoo sien doen. Wast dan al recht dat hy den knecht soo strengelijck handelde, ende dit alleen om dat hy navolghde het exempel vanden Schipper selve?

Coornhert: De knecht dedet na, buyten zijns Schippers beveelen, ende dit noch onbescheydelijck, dus was dat strafbare vermetelheydt. Dat

379v/870

ick segghe buyten beveelen, de Schipper en bevaldt hem immers nu niet te doene. Soo en houde ick niet dat de Schipper den Knecht bevolen heeft alles na te doen, dat hy den Schipper oyt heeft sien doen. Dede hy dit dan uyt zijn goedtduncken alleenlijck, sonder gheboot zijns Meesters, soo was hy immers daerom te recht strafbaer. Maer watte? my dunckt dese handel des Schippers met zijnen vermetelen ende onbescheyden Knecht ons te recht aenwijset totter saecken die wy nu voor handen hebben. Want ick beloofde huyden te bewijzen dat uwe Leeraren niet en sijn ghesonden van Gode, maer dat sy van selfs lopen, ist niet also?

Vrunt: Ia om dat te hooren ben ick weder hier ghekomen.

Coornhert: Int volghen van eyghen goedtduncken sonder Godes bevel te hebben zijn uwe Leeraren desen Scheepsknecht ghelijck: maer ongelijck zijn zy hem int navolghen van't exempel.

Vrunt: Hoe meyndy datte?

Coornhert: Gaf de Schipper met zijn swijghen niet genoegh tekenen dat hy (soo hem de Knecht seyde) selve 'tschip alsoo dickmael los ghemaect hadde?

Vrunt: Ia hy.

Coornhert: De Knecht volghde dan (hoe wel onbescheydelijck) noch al een exempel na. Maer wat exempel volghen uwe Leeraren doch nu na, int wederoprechten eens vervallen Godsdiens?

Vrunt: Vraeghdy datte? Zy volghen na 'texempele vande Apostelsche Kercke.

Coornhert: Niet vande Apostelen.⁴⁴ Noyt las ick dat d'Apostelen een vervallen Kercke opghericht hebben. Maer seght doch, was der Apostelen Kercke nieu of oudt?

Vrunt: Nieuw, want ten was gheen Ioodsche Kercke.

Coornhert: Was d'Apostelsche Kercke oyt by tijden der Apostelen vervallen?

Vrunt: Sy was te vooren niet gheweest, hoe mocht sy dan vervallen zijn? Men leest oock niet van't vervallen in heuren tijden. Want al vielen eenighe af vanden gheloove, die Kercke bleef nochtans oprecht.

Coornhert: Na dien dan die Apostelen gheen vervallen Ioodtsche Kercke noch oock gheen vervallen Apostelsche Kercke en hebben opghericht, soo wast immers een nieuwe Kercke van Ioden ende Heydens te samen, noyt te vooren sulckx gheweest zijnde, die sy oprichteden.

Vrunt: Het was een nieuwe Kercke.

Coornhert: Het stichten van een nieuwe, of het wederoprichten van een vervallen Kercke, en is immers gheen een selve werck.

Vrunt: Neen.

Coornhert: Soo segghen uwe Leeraren oock qualijck daer aen, dat syluyden int wederoprechten eens vervallen Kercken navolghen het exempel der Apostelen, die sulcx (soo ghy bekent) noyt gedaen en hebben. Moghen uwe Leeraren den Apostelen oock navolghen int doen van een werck dat d'Apostelen noyt en deden?

Vrunt: Ghy weet wel dat d'onse niet nieus en doen int wederoprechten eender vervallender

⁴⁴ Geen exempel inden Apostelen van een vervallen Kercke op te richten.

Kercken, ghemerckt syluyden daer inne navolgen die wederoprechtinghe des Tempels tot Ierusalem gheschiet door Esdras.

Coornhert: Ick weet dan oock wel dat ghy daer inne navolgt gheen Apostolisch exempel, maer een Iodisch exempel. Soo volghdy alst u goedt dunckt het Oude Testamendt, maer alst u teghen is, soo moet het uytghedient hebben ende versleten zijn. Maer laet u dit exempels navolgen (dat u niet is bevolen) noch al schoon toeghelaten zijn. Soo vraghe ick u, hoe ghyluyden dat dan noch soudet moeten navolgen, te weten na u goetduncken? of alleenlijck na dat voorbeelt ende niet anders.

Vrunt: Alsoo als dat gheschiede op dien tijdt. Dit schrijft D.P. oock selve.⁴⁵

Coornhert: Bouwen u Predicanten of Leeraren een Tempel van houdt ende steen als Esdras dede?

Vrunt: Neen.

Coornhert: So volghdy dat voorbeelt anders na. Seght noch, hebben Menno ende anderen u gemeynten opghericht door toelatinge van eenig Keyser of Coning?

Vrunt: Ghy weet wel neen, wildy seggen dat Christus een Houten of steenen Tempel heeft ghebouwet? Heeft Christus zijn ghemeynte door toelatinghe van eenigh Keyser of Coningh? Siet doch hoe gantsch onbescheydelijck ghy nu handelt.

Coornhert: Soude 'tonbescheydt niet wel by u zijn? by u die nu verlatende u inghevoerde exempel van Esdras int wederoprechten eens vervallen Tempels, van daer swerft opt exempel Christi die een nieuwe Kercke van levende steenen uyt Ioden ende Heydenen te samen stichtede? blijft by den Tempel tot Ierusalem, ende by Esdras, welckx exempel ghy voort haelt, ende merckt of ghy oock mooght segghen dat ghyluyden dat na volgt. Ghy moet neen bekennen, alsoo ghyluyden gheen Houten of steenen Kercke, ende dat noch sonder believe van den Hooghe Overheydt Timmert. Of wildy hier teghen segghen? Nu ghy swijght moet ick voort spreekken dat my wondert waeromme ghy d'exempelen Elie ende Iosue niet voort en haeldt.

380r/871

Vrunt: Waer inne?

Coornhert: Int weder oprichten vande vervallen Ceremonien of Godsdienste ende suyveringhe van de misbruycken: Van Elia leest men dat God met een wonderlijck wercke die zendenghe Elie hier toe dede blijcken voor allen den volcke als Elias ghebeden hadde, segghende:⁴⁶ toont huyden Heere dat ghy zijt God in Israel ende ick u Dienaer, ende dat ick alle dit naer mijnen bevelen ghedaen hebbe.

Dats voorwaer niet uyt eyghen goetduncken als u Leeraren doen. Soo leestmen oock van Iosue dat God hem groot maecte voor den gantschen volcke Israel, soo dat sy hem zijn leefdaghen langh als Moysen vreesden.

Daer op volght int naeste Capittel, dat Godt Iosue gheboodt den Kinderen Israels te besnijden, welke besnijdenisse wel veertigh Iaren langh inde Woestijne opgehouden hadde.⁴⁷ Daer sietmen dat Josue die stoutigheydt niet en hadde om van selfs weder op te richten die opgehouden besnijdenisse, om datse voormaels ghebruyckt hadde gheweest, maer verwachte daer inne Godes bevel, niet jegenstaende die besnijdenisse gheboden was op uytgheroeyet te werden uytten volcke alsoo die nerghens gheboden is op verdoemenisse.

Ende boven dien blijktt noch uyt dese beyde exempelen mede, niet ghenoech te zijn, dat die Leeraer seecker is van zijn wederoprechtinghe, maer oock het volck seecker moet zijn dat het Godes wil zy dat sulcx sal gheschieden, dat het nu gheschiede, ende dat het door desen of die Leeraer gheschiede.

Dit alles is voorwaer met u Menno, Dirck P. ende andere uwe Leeraren al verde te soecken.

Vrunt: Dirck Philipsz. schrijft,⁴⁸ dat God nu ter tijdt alsoo met ons niet en spreeket door een uytwendighe stemme, noch door ghesichten ende droomen, als inden ouden Testamente gheschiede. Maer hy spreeket met ons door zijn woordt, ende dat woordt Christi is Geest ende leven. Wanneer nu Christus yemandt zijn levendigh woordt in zijn herte gheeft ende indruckt ende daer door roept, die is sonder eenighe twijfel vanden Heere door sijn woort gheropen.

Coornhert: Hier hoor ick nu een derde maniere van sendinghe, namentlijck door Gods inspreekende woordt, ende dit opentlijck teghen tghene wy al gister inne waren vereenight, te weten: datter niet meer en zijn dan tweereley sendingen, als een sondaer middele, maer niet sonder wonderdaden, ende een met middele, sonder wonderdaden. Maer dat te rugghe ghesteldt, soo soude ick wel willen uyt u hooren waer gheschreven staet dat het spreekken Godes metten

⁴⁵ D.P. 161.b.

⁴⁶ 3.Reg. 18.36.

⁴⁷ Iosue 5.2.

⁴⁸ D.P. 261.

gheloovighen door Ghesichten ende Droomen alleen gheschiede inden Ouden Testamente ende niet int nieuwe? Ick en meyn niet dat u Dirrick Philipsz. dat wil bewijzen metten sproocke, Actor. 2.17. Want daer staet plat uyte het teghendeel. Denckt nu of men Dirc Philipsz. hoort te gheloove sonder de Heylige Schrift, ja opentlijck daer teghen. Immers soo uwe Leeraren der Apostelen doen int oprichten der Kercken recht na willen doen, so moeten sy oock mede door ghesichten ende dromen van Gode gheleert worden. Dat scheeldt nu waerlijck veele van dat sulckx nu soude behooren op te houden.

Vrunt: Sout ghy wel derren lochenen dat de Christenen inder Apostelen tijden Leeraers geroepen ende gheordineert hebben?⁴⁹ of soudy derren segghen dat syluyden sulcx doende onrecht daer aen ghedaen hebben.

Coornhert: Sy hebbens gedaen ende dat rechtelijck.

Vrunt: Alle wat die Christenen in die tijdt te recht ghedaen hebben, dat en is den Christenen in deser tijdt niet verboden noch af geslagen, maer die Christenen moeten heur nu na dat gebruyck der eerster Kercken schicken ende voegen.⁵⁰

Coornhert: Nu stracx is bewesen dat ghyluyden der Apostelen exempel in desen qualijck na volght. Wat dien't dit dan ter saecken? der Apostelen bevel tot sulck henluyden bleeck oock opentlijc: waer blijckt u bevel van henluyden dat na te doen?

Vrunt: Dirck Philipsz. selve heeft wel ghemerckt dat hy hier uyt gheen bevel en mochte spinnen, daerom hy oock niet heeft derren segghen dat hem sulckx bevolen is, maer seydt dats henluyden nu niet en is verboden. Wat behoefet dan meerder bewijs, dat hy ende u Leeraren des gheen bevel en hebben? Hebben syluyden des gheen bevel, soo en zijn sy daer toe oock niet ghesonden.

Vrunt: Al en ist niet gheboden, 'ten is niet verboden.

Coornhert: Acht ghy't dan alles geboden te zijn dat niet en is verboden?

Vrunt: Dat en segghen wy niet, maer 'tis een vryheydt der Christenen. Acht ghy't alles verboden te zijn dat niet gheboden is?

Coornhert: Ia, voor u luyden, die self doorgaens alle sulckx lastert voor werck uyt eyghen goetduncken voortcomende: maer beroerende die vryheydt moetmen segghen dat het gene vry is, 'twelck soo wel ghelaten als ghedaen mach werden. Seght nu, staet het u luyden oock vry te laten, Leeraers te ordonneren?

Vrunt: Neen, want sonder rechte Leere, etc.⁵¹ en mach gheen Christelijcke ghemeynte op gherecht ende vergaderdt werden.

Coornhert: Hoe mach u luyden dit Senden ofte Ordonneren der Predicanten dan doch vry zijn? Siedy noch niet hoe ghyluyden u

380v/872

self verwerret? wel aen. Dese uwe Leeraer belijdt hier selve dat dit na doen van't ordonneren der Predicanten den ghemeynte nu niet en is bevolen, maer hy voeght daer by dat het den Christenen nu niet en is verboden.

Alsoo soude u eerst nodigh zijn te bewijzen (om dit den Apostelen wel na te doen) dat ghyluyden die Christenen zijt. Dat valt u even soo moghelijck, als te bewijzen dat ghyluyden die Kercke sout zijn. Daeromme dat over gheslaghen zijnde, vraghe ick u of Godt oock waerdelijck ghedient mach werden uyt menschelijck goet duncken?

Vrunt: Geensins. Leest daer af wat sijns in dit u boecxken, daer ist:⁵² uyt dese woorden ist openbaer dat alle wat God niet gheboden ende met een uytghedruckt woort der Schrift niet ingeset heeft, dat en wil hy oock niet ghedaen hebben, daer mede wil hy oock niet ghedient zijn, wat dunckt u daer af? is dat onrecht?

Coornhert: Dit schrijven van D.P. recht wesende, soo ghy't selve hout, maeckt dat voorgaende zijn schrijven opentlijck onrecht.⁵³

Vrunt: Dat mercke ick niet.

Coornhert: Gonst merckt lancksam ghebreken. Merckt dan nu eens, soo Dirck Philipsz. conde doen blijcken dat God met een uytghedruckt woort hem ende den zijnen bevolen hadde dit werck der Apostelen het zenden aengaende nu ter tijdt na te doen, hy en soudet vryelijck niet ghelaten hebben te doen. Dit heeft hy niet ghedaen, dus heeft Dirck P ooc niet vermogen te doen. Maer scheidende van't ghebieden, behelpt hy hem met het niet verbieden Godes, ende sluyt daer uyt niet alleen dat het henluyden gheoorloft zy, maer dat zijt oock behooren na te doen. Is dit waer,

⁴⁹ D.P. 261.

⁵⁰ D.P. 261.

⁵¹ D.P. 262.

⁵² D.P. 303.

⁵³ D.P. 261.

hoe mach waer zijn dat God niet ghedient wil zijn met het ghene hy niet en heeft geboden? strijdt dat niet plattelijck 'teene tegen 'tander? Is henluyden het leeren ende gemeynte te vergaderen met een uytghedruckt woordt der Schrift gheboden? wat noot ist henluyden exempelen uyt henluyden goetduncken na te volghen? ist henluyden dan oock niet geboden van Gode (soo hy self belyt met dese woorden) so wil immers God met sulck henluyder goetduncken niet ghedient zijn. Noch maeckt D.P. des niet jeghenstaende hem selve gheoorloft, 'tghene uyt dese zijne eyghen woorden blijktt dat God niet gedaen wil hebben. Is dat niet groflijck teghen hem selve gheschreven? Laet ons nu daer af voortcomen opten wonderdaden.⁵⁴ Dese achte ick dat u luyder leeraren als wesende nieuwelingen te recht werden af geeyscht. Wat seght ghy hier op? *Vrunt:* Niet ick maer D.P. in dit u boecxken selve sal u dit beantwoorden aldus.⁵⁵ Daer op antwoorden wy dat tekenen te eyschen ende hem aen den woorde niet te laten ghenoegeen een teecken des ongheloofs is.

Coornhert: Lieve seght doch wat woort meynt D.P. hier, daer mede men sich soude laten genoegen? meynt hy de H. Schriftuere? Of meynt hy zijn eyghen ende Mennons schriften? Meynt hy die Schriftuere so en laet sich niemandt vanden uwen daer mede ghenoegeen, ende zijt ghyluyden of u ghemeente dan altsamen self ongelovigh. Want het is seecker dat ghyluyden noch Mennons, noch D.P. schriften ofte woorden niet en sout ghebruycken, soo ghyluyden u metter H. Schriftueren liet ghenoegeen. Souden dan oock D.P. met zijne mede Leeraren soo vermetel zijn dat syluyden soudent willen dat alleman sich sal laten ghenoegeen met henluyder woorden of schriften, alleen om dat zijt seggen: wie sal niet verstaen dat syluyden so doende hem self stellen inde Heylighe plaetse? Ende wat mensch niet puer zot of dol zijnde, soude die H. Schrift verlaten om deser menschen woort of schriften sonder achterdencken te geloven? Men vraghe alle naem-Christenen of rechte Christenen in wat uysterlijcke ghemeenten het oock zy, of zy die Bijbelsche Schriftueren in allen stucken niet altoos uyt ghenomen waerachtigh houden. Ick ben seker dat d'antwoorde sal zijn ja. Maer vraechtmen die selve of zy alle die woorden van Menno, van D.P. ende van alle uwe andere Leeraren in allen voor waerachtigh houden, men sal gewisselijck voor antwoorde hooren, neen, ende dat wel ende rechtelijck. Ende noch soude het teecken begheren tot bewijs dat D.P. woort (niet de Heylighe Schrift) waerachtigh, of zijn zendinghe van Gode zy, een teken moeten zijn van ongelooft? dese dolinghe is niet cleyn. Maer laet ons versieren of een teken des ongheloofs mochte zijn (als neen) soo vraghe ick tot wat eynde D.P. ende die zijne schrijven ofte predicken?

Vrunt: Dat doen syluyden om het rijcke Christi te vermeerden door winninghe van zielen tot Godes eere.

Coornhert: Wanneer gheschiede dese vermeerdinghe des rijcx Christi?

Vrunt: Als door die Predicatie, menschen die ongelovigh waren ghelovigh worden.

Coornhert: Merckt nu doch, ick bids u Dierick Philipsz. beschrijvende het hoogh-ghepresen gheloove des Hoofdmans seyt daer: indien elck sodanigh gheloof hadde, men soude gheen tekenen begheeren. Neemt nu of elck sulcken geloof hadde: wat mensche soude door Mennons of D.P. predicken ghelovigh mogen worden? die't al is en macht immers niet worden? soude dan henluyder predicatien ooc eenighen vrucht moghen doen tot vermeerdinghe des rijcx Christi? daer opent sich nu die onwijse bewijsinghe in desen van D.P. maer so hy mette zijne dan wettelijc willen arbeiden tot vermeringhe van't Rijcke Christi: waeromme en ghebruyckt hy by den onghelovigen zijnder woorden het middele der wonderdaden niet?⁵⁶ die waren den Apostelen bevolen, die hebben wonderdaden ghedaen, daer door namen die van *a* Samarien acht opt woort, daer door hebben die menschen Godt *b* ghepresen, ende daer door zijnder veele ten *c* gheloove ghekomen, maer wil D.P. niemanden anders Predicken dan die nu al ghelovigh zijn: wat mensch sal door zijn Predicatie gheloovigh worden.

Vrunt.: Ons luyden en ist nu niet bevolen miraculen te doene.

Coornhert: Sy waren den Apostelen bevolen: waeromme u leeraren inder Apostelen ampt tredende niet? of ghebreeckt u Leeraren der Apostelen gheloove daer toe nodigh zijnde, waerom 381r/873

maken en syluyden noch inbequaem zijnde hen self tot Apostelen?⁵⁷

Vrunt: Al waert schoon (schrijft D.P.) dat zy tekenen saghen, sy soudent misschien doen als die Phariseen deden, te weten dat sy mochten den wercken Gods den Duyvel toe schrijven, of een ander oorsaek soecken om Gods werck te lasteren.

⁵⁴ Miraculen.

⁵⁵ D.P. 266.b.

⁵⁶ *a* Act. 8. 6.; *b* Matt. 9. 8. 4. 15. 35.; Mar. 2. 12.; *c* Ioã. 2. 23. 4. 11. 4. 5. 4. 12. 11.; Acto. 9. 35. 42.

⁵⁷ D.P. 267.

Coornhert: Wil hier D.P. wijser zijn dan de Heere Christus was? Wilt die niet dat die Phariseen zijn wonderdaden den Duyvel soudē toeschrijven? voorwaer ja. Liet hy ende zijne longheren daerom tekenen te doen? Geensins. Maer hadden ware liefde die by den goetwilligen noch al eenigen vrucht daer door verhoopte soo't oock gheviel. Waeromme toonen dese luyden oock in desen niet, dat sy die liefde hebben, diet al hoopt, die syluyden sich doch te hebben roemen? Hier behoorde haer die minnelijcke yver te toonen. Lieve seght my doch, houdt ghy luyden niet voor een lasteringhe teghen die waerheyt welcke is Christus Iesus, als yemant seydt Christi leeringhe uyten Duyvele te wesen.

Vrunt: Ia wy trouwen.

Coornhert: Houden u luyden haer leere niet voor die leere Christi.

Vrunt: Souden sy niet?

Coornhert: Ia zy doet, immers D.P. hout zijn woort voort woordt Christi of Godes selve soo ick terstondt betoont hebbe. Seggen nu niet wel veele luyden dat u luyder leere uyten Duyvele is?

Vrunt: Ia vryelijck al te veele.

Coornhert: Hebben uwe Leeraren dat voor henluyden schrijven of predicken noyt voorsien of beducht?

Vrunt: Souden sy niet?

Coornhert: Beduchten sy dan dese Godslasteringhe der menschen, die daer seggen dat u leere uyten duyvele is, soo weynigh, dat syluyden des al niet jeghenstaende het predicken ende schrijven achter weggen lieten: wat zotheydt dat sy uyt vreesse van lasteringhe het doen van wonderdaden soude laten? Merckt ghy noch niet dat dese vychbladen te kordt uyt komen om die schantvleck te bedecken? Soo wascht men sich met Slijcke, ende soo werdtmen vuylder dan voor voor't qualijc verschoonen. Seker daer D.P. seydt dat het eyschen van tekenen een teken is des ongheloofs, en mach hy niet bewijzen dat sulcx sonde zy ofte verboden.⁵⁸ Maer daer hy mette zijnen, die Leeraers willen zijn (immers nieuwelinghen, die wat nieus in dese tijden voortbrenghen, sich weygeren tekenen te doen, betonen syluyden opentlijck heurlieder selfs onghelovigheyt ende haer ongheloofsaemheyt.⁵⁹ Want den ghelovighen (immers Leeraren die gheloovigh zijn) ist alles moghelijck. Nu is henluyden het tekenen te doen onmogelijck, connen syluyden dan oock gheloovigh wesen? ende den Apostelen is gheboden wonderdaden te doen, daerom ist selve oock dese luyden inder Apostelen ampt tredende geboden: zijn syluyden hier inne oock Christo ghehoorsaem? u Leeraren dan doen hier opentlijck heur eyghen onghelooove ende ongheloofsaemheyt blijcken int niet doen der tekenen. Daer tegen en blijcket noch nergens datmen niet sonder teken van onghelooove of zonde tekenen soude moghen begheren. Want voorwaer al wast sulcx dat die verkeerde Phariseen sich besondichden int begheren der tekenen als voortcomende uyt een spotlijcke curieusheydt tot terginghe van den Heere: daer uyt en volghet niet dat de oprechte Gedion tot versekeringe der saken niet eens, maer tweemaal een teken begherende hem daer aen besondicht soude hebben.⁶⁰

Vrunt: Het teken doen is onsen Leeraren nu niet bevolen.

Coornhert: So en is henluyden het leeren ende gemeynten te stichten oock niet bevolen. Die Commissie der Apostelen was soo wel tot wonderdaden doen als tot predicken. Hebben uwe Leraren dese selve Commissie der Apostelen tot sich genomen, zy zijn oock tot beyden verbonden. Of hebben syluyden een ander Commissie, die niet van wonderdaden hout, maer alleen van Predicken, laet henluyden die toonen.

Vrunt: Men moet (schrijft D.P. hier wel) Godts woort meer ghelooven, dan tekenen ende wonderen.⁶¹

Coornhert: Wy ghelooven altsamen die Bybele, maer niet Dirck Philipsz. schriften. Dat houdt ghy luyden, maer niet ick, voor Godts woort. Niemandt begeert tekenen om den Bybel te moghen gheloven. Maer men eyscht teeckenē eermen D.P. woort wil ghelooven.

Vrunt: My wondert uwer hartneckigheyt, zijdt ghy dan wijser dan d'Apostel Paulus was?⁶² die beschrijft uytdruckelijck hoe een Bisschop gheschickt sal zijn, maer hy en seydt niet dat hy oock tekenen moet doen. Men leest oock nergens inde Heylighe Schrift dat Timotheus, Titus, ende meer andere, die oock mannen vol des Heylighen Geests gheweest zijn, eenighe tekenen ghedaen hebben. Daeromme can yemandt wel een Bisschop zijn ende doch geen tekenen doen.

Coornhert: Of yemandt tot u luyden sprake alsoo. In de gantsche schrijft en leestmen nergens

⁵⁸ Mat.17.20.

⁵⁹ Mat.10.8.

⁶⁰ Iudi. 6.36. tot 40.

⁶¹ D.P. 267.b.

⁶² D.P. 269.b.

dat d'Apostelen ghene kinderkenen ghedoopt hebben: daer uyt volght nu dat sy kinderkenen ghedoopt hebben: sout ghyluyden sulcke bewijsinghe oock voor oprecht houden?

Vrunt: Neen sy dooght niet. Want alder Apostelen daden en zijn niet beschreven.

Coornhert: Dat is waer, hoe cant ghy dan oock weten of Timotheus, Titus, ende d'andere gheen tekenen ghedaen en souden hebben? Siet op welcke onsekere raminghen D.P. wil voetelen. Niet een hayrken beter is zijn seggen daer, van dat Paulus een Bisschop beschrijft sonder het tekenen doen daerby te stellen, want ic mach van ghelijcken mede vraghen of Paulus daer't alles, niet uytghenomen dat een Bisschop behoort te zijn, heeft beschreven, wat soudy hier op segghen? 381v/874

Vrunt: Dat hy alles daer heeft beschreven?

Coornhert: Soo houdy dan dat een Bisschop niet ghehouden is tot yet anders te doen dan daer beschreven staet?

Vrunt: Dat en weet ick niet wel maar 'tschijnt soo.

Coornhert: Vermaent d'Apostel Paulus daer oock een woordt van 't Dopen?⁶³

Vrunt: Neen, maer het Doopen is onder 'tleeren begrepen (soo D.P. hier oock seyt) want oock het eene by 't ander, namentlijck die Sacramentelijcke tekenen uyt te deelen by het Euangelium te predicken vanden Heere Iesu Christo gheset is ende bevolen.

Coornhert: So is den Apostelen, den welcken dit beyde is bevolen, oock mede bevolen tekenen te doen vanden selven onsen Heere? ende zijn midtsdien alsoo dan oock meerder die tekenen te doen begrepen onder het leeren, dan het Doopen. Siet soo blijven noch al uwe Leeraren even so crachtigh verbonden tot het doen van tekenen, als tot het Predicken ende Doopen. Maer soude uwe Leraren uyt dese beschrijvinge eens Bisschops wille sluyten (soo hier bestaen) dat gheen Bisschop ghehouden zy yet meer te doen ofte wesen dan daer verclaert is: soo moet de Heere Christus selve den Bisschoppen te veele ende eenen onnutten last opgheleyt hebben, daer hy beveeldt dat sy sullen wesen simpel ende oock ghetrou.⁶⁴ Want Paulus hier van simpelheyte ende ghetrouheydt niet en vermaent, ende en soude dan gheen Bisschop of Leeraer ghehouden zijn tot simpelheydt ofte ghetrouwigheyte. Neen soo niet, Paulus meyninghe en is sulcx gheensins. De Heere Christus en beveelt daer niet onnodigs, ende Paulus en schrijft daer niet al dat van een Bisschop gheschreven mach worden, want dat wel een eygen boeck, swijge brief alleen soude behoeven.

Vrunt: De Coning Iosia hoorende lesen het ghevonden Wetboeck en begheerde gheen tekenen, maer liet hem metten woorden des Wets wel ghenoeghen.⁶⁵

Coornhert: Dirck Philipsz. brenghe den Bybel voort, niet Dirck Philipsz. gloosen ende schriften, men sal oock den Bybel ghelooven sonder teekenen, maer niet zijne schriften, die hy hier mede (als oock voor ende doorgaens) immers van ghelijcken aensien ende gheloofwaardigheydt bestaet te maken als de Heylighe Schriftuere, en dat dunckt u noch al recht? Wie begeert nu tekenen vande Catholijcken, van dat sy ons de oprechte Bijbelsche schriften ghehandtreijck hebben? wat node wast den Coning Iosia om tekenen te begheeren dat het ghevonden Boeck het rechte was? leestmen oock dat daer meer andere Wetboecken van ander inhouden waren? datmen twisteden welck het oprechte Wetboec was? immer datmer aen twijfelde? nu twijfeltmen niet alleen of u luyder leere de rechte zy: maer meest elck wederspreektse ende scheldtse voor valsch. Ende of daer noch al schoon yemant anders aen ghetwijfeldt hadde, oft oock het oprechte Wetboeck was (datmer doch niet en leest) soo en mocht Iosias selve gheensins daer aen twijfelen.

Vrunt: Hoe condy dat bewijsen?

Coornhert: Die bewijsinghe was my onnodigh, maer sy valt my oock so licht als seker, want hy dede (soo de Schrijft tuyght) dat den Heere behaeghde, ende hy wandelde in alle die wegghen zijns Vaders David:⁶⁶ sonder af te wijcken ter lincker noch ter rechter zijden. Nu was dit onmoghelijck in hem gheschieden sonder den Geest Godes in hem te hebben. Soo most immers de Geest Gods in hem oock ontwijfelijc betuyghen dat dit ghevonden boeck het rechte Boeck was, gheschreven door ingeven vanden selven Geest Godes die in hem wesende sulcx in hem betuychde. Lieve wat soude dan den niet twijfelenden Coning doch geporret hebben om teekenen te begheeren tot versekeringhe van 't ghene hy nu al volkomentlijck af was versekert?

Vrunt: Ick heb noch al wat meer te seggen.

C Coornhert: Watte? laet hooren.

⁶³ D.P. 270.

⁶⁴ Matth. 10.16, 24.45.

⁶⁵ D.P. 268. & 4. Reg. 22.

⁶⁶ 4.Reg. 22.2. ende 2.; Para. 34.1.

Vrunt: Leset daer in dit boecxken selve, hier staet ditte.⁶⁷ Ende so men noch tekenen wil eyschen, soo en moetmen die niet vanden Leeraren alleene, maer oock van alle geloovighen eysschen, want Christus seyt: wie in my ghelooft die sal de wercken doen die ick doe, ende sal noch grooter doen, etc. maer nu en sien wy niet dat yemandt sulcke wercken doet, wie wil daerom segghen dat niemandt gelooft, is dat niet klaer ende onwedersprekelyck bewesen, datmen nu vande Leeraren gheen tekenen en behoort te eyschen? Lieve man beantwoordt dit doch onpartijdelijck.

Coornhert: Gaerne also dunckt my voort eerst dat Dirc Philipsz. dese woorden ons Heeren self niet en heeft verstaen als hy die voort haelde tot deser saecken.

Vrunt: Hoe licht seght ghy dat: maer hoe swaerlijc suldy dat bewijsen.

Coornhert: Dat suldy haest hooren wildy wel antwoorden.

Vrunt: Vraeght maer.

Coornhert: Hebby onder u gheen Leeraren?

Vrunt: Wy hebben.

Coornhert: Oock ghemeyne luyden die gheen Leeraren en zijn.

Vrunt: Ia.

Coornhert: V Kercke of ghemeynte bestaet dan in Leeraren ende inde ghemeyne luyden gheen Leeraren wesende.

Vrunt: Sy doet.

Coornhert: Spreeckt de Heere Christus dese woorden vande gantsche ghemeynte der gheloovighen te weten van alle de gheloovighen onder de ghemeynte niemandt uytghenomen, midtsgaders oock van allen Leeraren?

Vrunt: Ghy merckt wel dat wy daer neen toe seg-

382r/875

ghen, ende daer uyt bewijst D.P. wel datmen den teecken en t'onrecht eyscht vande Leeraren.

Coornhert: Dat sullen wy terstont besien, spreeckt de Heere dese woorden dan vande ghelovighe ghemeynte alleen ende niet vande ghelovige Predicanten?

Vrunt: Noch veele minder, neen, want dan mosten alle die ghelovighe ghemeynten ende niet die Predicanten, sulcke wercken doen: waer gheschiedt doch datte?

Coornhert: So moet nu nootsakelijck volgen dat Christus sulcx sprack vande ghelovighe Predicanten alleen ende niet vande ghemeen ghelovigen.

Vrunt: Neen dat laet ick u gheensins toe, want D.P. wil hier uyt dese selve sproke het platte contrarie bewijsen.

Coornhert: Ick ghelooove dat ghy't my sult moeten toelaten, oock dat dese woorden selve, Dirck Philipsz. meninghe crachtelijck wederlegghen: by soo verde ghy niet opentlijck wilt segghen dat de Heere Christus dese zijne woorden vergeefs heeft ghesproken, spottelijck heeft ghesproken, ja gants onwaerachtelijck heeft ghesproken.

Vrunt: Ick en sie noch genen noot die my tot sulcx te segghen mach dringhen:

Coornhert: Merckt ende sietse nu, ghy en sult my immers niet ontkennen so yemant seyt wat te sullen ghedaen werden van yemande, 't welc van niemande ghedaen en werdt, dat sulck segghen vergheefs, spottelijck ende onwaerachtelijck wert gheseydt.

Vrunt: Neen, dat en ontkenne ick niet.

Coornhert: Ghy seght mede dat die gantsche ghemeynte te samen oock die Leeraren op sich selve, insghelijcx het volck gheen Leeraren wesende op sich selfs? soodanighe wercken Christi niet en doen, veel min meerder.

Vrunt: Dat segghe ick doch.

Coornhert: Soo moet ghy dan immers mede seggen dat sulckx van niemande en wert ghedaen.

Vrunt: Ia ick trouwen.

Coornhert: So moet ghy oock segghen ende kennen dat uyt u eyghen woorden moet volgen, dat Christus die woorden vergeefs, spottelijck, ende onwaerachtelijck ghesproken soude hebben ghehad. Luydt dat noch al Christelijck in uwen ooren?

Vrunt: Neen so niet, al en gheschiedt dat nu niet het gheschiede inden Apostelen, op die tijdt als sy nu door den Geest Christi, in ende door Christum selve crachtigher ende klaerder oock by grooter menichten (te weten niet in Iudea alleen, maer over de gantsche wereldt) die mogentheydt, goedtheydt, ende liefde Godes totten menschen in zijnen sone Iesu Christo meer betoonden, int afwesen dan in de teghenwoordigheydt vande menscheydt Iesu Christi.

Coornhert: Dat wil ick u niet wederspreken, maer na dien u Leeraren sich der Apostelen Ampt onderwinden, so moeten sy immers oock verstaen dat nu mede tot henluyden gesproken zy, 't

⁶⁷ D.P. 269.

gene doe ter tijdt totten Apostelen werde gesproken vanden Heere.

Vrunt: Dat schijnt wel so.

Coornhert: Het is so, ende dan ist oock so dat u Leraren nu (ende niet de ghemeyne man) ghelijck doe ter tijdt die Apostelen, nu oock ghehouden zijn te doen die groote wercken ende tekenen, dit connen u Leeraren niet, so nemen syluyden sich nu der Apostelen leeramt t'onrecht aen, of (wildy dat niet lijden so) lijnt mijn voorgaende segghen, dat de waerheydt spotlijck ende onwaerachtelijck hier aen heeft ghesproken. Dit leest suldy niet toelaten. Laet dan toe dat eerste, 'twelck oock des noch te meer blijkt daer aen, datmen nerghens en leest dat den ghemeynen gheloovighen, maer wel dat den Apostelen het doen der tekenen gheboden zy gheweest. Siet noch hier (om u immers te voldoen) wat u D.P. schrijft,⁶⁸ te weten dat die miraculen ende wonderteecken des Euangeliums ende des Goddelijcken woorts ghetuychnissen sijn, ende dat selve bevestighen ende becrachtighen, oock dat die miraculen den lieden totten gheloove voorderen, doch met sulcken bescheyde, dat niet die Leere die al aenghenomen ende bevestight is, maer die nieuwe Leere, datse van Godt sy beweert moet worden. Nu was de leere Christi, ten tijden hy dese woorden van grote wercken te doene sprack, noch niet aenghenomen. Die soude noch eerst onder den Heydenen door den Apostelen ghepredickt werden. Daer toe was den Apostelen dan (oock na Dierick Philipsz. eyghen segghen alhier) van noode die macht van miraculen om 't Euangelium te bevestighen, ende door die miraculen den lieden totten gheloove te voorderen. Alsoo volghet nu onlochbaerlijck uyt dese woorden van D.P. selve dat Christus dese woorden van grootere wercken te doene ghesproken heeft, gheensins vande gheloovighe Leerlinghen ofte gemeynte, den welcken soo weynigh macht om tekenen te doen van noode is, als gheboden, maer alleenlijck vande gheloovighe Leeraers, dat is vande Apostelen, die int Predicken vande leere (die doen ter tijdt nieu was) sulcke macht om tekenen te doen nodigh was, ende oock bevolen. Dats nu een grove faute in Dirck Philipsz. segghen van dese woorden Christi bewesen. d'Ander openbaert haer van selfs daer inne dat dese selve sproke opt hooghste wederstrijdet den meyninghe van Dirck Philipsz. die hy daer mede bestaet te bevestighen. Want na dien nu opentlijck is ghebleken dat die tekenen of wonderdaden nodich ende bevolen zijn den Apostelen: wat mach hier doch anders uyt volghen, dan dat sy oock nodigh ende bevolen zijn allen den ghenen die inder Apostelen Ampt treden, ende oock eenighen nieuwen Leere vercondighen?

Nu doen Menno, Dirck Philipsz. ende andere sulcx oock hebben Michiel Satler ende die eerste beginneren sulcx ghedaen, want het was een nieuwe ende ongheloofde Leere. So wast henluyden, of is u luyden dan oock nodigh ende bevolen tekenen te doene. Wie van u luyden alle heeft die oyt ghedaen? Wie merckt nu oock niet dat u Leeraren rechtelijck mira-

382v/876

culen werden afgheeytscht? niet tot bewijs dat Godes woort waerachtigh zy, daer aen oock geen ghenamt Christen en twijfelt, maer tot bewijs dat u luyder leere waerachtigh zy: dat u luyder Doope ende Ban die oprechtigheydt, ende dat uwe Leeraren van Gode ghesonden zijn om dese dinghen in desen tijden aen te richten. Tot bewijs van dese ende meer andere derghelijcke wichtighe saken werden u Leeraren nu wettelijck afgeeytscht die tekenen, die henluyden te doen nodigh ende bevolen zijn, na 'tghetuygh vande Schriftuere self, die u Dirc P. misbruyct tot bewijs van dat sulcx onnodig soude zijn. Is dat niet met zijn eyghen swaert gheslaghen ende in zijn selfs stricke ghevangen te werden, soo weet ick niet watmen sulcx sal heten.

Vrunt: Ghy gevet u self al ghewonnen, sonder te bedencken wat ick noch al te segghen hebbe.

Coornhert: Teghen 't ghene ick nu gheseyt hebbe?

Vrunt: Neen, maer teghen die hooftsake uwer meninghen, te weten daer teghen dat ghy tekenen eyscht tot bewijs der zendinghe onser Leeraren.

Coornhert: Ghy mooght daer teghen niet uytrichten, sonder eerst omghestoten te hebben 't gene ick nu al uyt uwer eyghen Leeraren woorden bevestighet hebbe, niet te min laet hooren, wat ghy noch weet te segghen.

Vrunt: Veel meer dan u of yemanden op aerden moghelijck is te wederlegghen.

Coornhert: Ick hoor groot spreken.

Vrunt: Neemt vast bewijsen. Soudet ghy oock derren lochenen dat valsche Propheten mede somtijds tekenen doen?

Coornhert: Gheensins, want de Heylighe Schrift betuycht sulcx.

Vrunt: Soo en mooghty oock niet lochenen (als D.P. wel schrijft) dat een Christen niet en mach alleenlijck sien op tekenen, maer veel meer op Gods woordt, want dat altijdt ghewis ende

⁶⁸ D.P. 167.b.

waerachtigh is.⁶⁹

Coornhert: Dat altsamen bekenne ick gaerne, alsoo ick daer niet een eenigh woordeken inne en mercke, dat D.P. Menno, ende andere nieuwe Leeraren of oprechters van ghemeeynten mach ontlasten van't doen der afgheeschte tekenen. Niemandt eyscht henluyden die tekenen af om daer alleen op te sien, so siet oock elck vele meer op Godes woort, maer men houdt het woort uwer Leeraren gheensins voor Godes woort, soo ghyluyden onbedachtelijck doet. Dit mosten u Leeraren eerst bewijzen, dits hem om doen onmoghelijck, ende dit neemt D.P. niet anders dan oft elcken al condt ware, dat zijn leere Gods woort zy. Hier inne zijdy bedrogen ende bedriegt oock anderen met u luyden. Men twijfelt niet (segghe ick noch al weder) aen de waerheyt vande Canonijcke Bybelsche Schriften: maer men twijfelt, ja men lochent (dats meer) dat D.P. leere Godes woort soude zijn. Daeromme doen syluyden alle recht ende sien wel op Godes woort, dien u Leere niet en willen gelooven, sonder bewijs met tekenen te sien, dat u Leere Gods woort zy ende uwe Leeraren van Gode ghesonden, want Godes woort selve ghebedt ons sulcx te doene.

Vrunt: Dat en mooghy niet bewijzen.

Coornhert: Dat en moogdt ondersocht niet weten, maer sult dat nu haest uyt ondervindingh weten? Segt dan: is ons niet verboden allen Geesten te gelooven?

Vrunt: Ia door Sint Ian.⁷⁰

Coornhert: Is ons niet gheboden den Gheesten te proeven of zy oock zijn uyt Gode?

Vrunt: 't Is op de selve plaetse.

Coornhert: Christus is die waerheydt, soo is Godt mede.⁷¹

Vrunt: Soo ist.⁷²

Coornhert: Sal dan eenigh Geest uyt Gode wesen, hy moet waerachtigh wesen.

Vrunt: Hy moet.

Coornhert: De blijcke vande waerheyt is dan het rechte merckteken ofte proeve, of eenigh Gheest uyt Gode zy dan niet.

Vrunt: Soo ist oock.

Coornhert: Als dan comt het ghene voorseyt was dat comen soude, so blijft des Geests ofte Propheets waerachtigheyt, ende midtsdien oock mede dat hy ('tsy Propheet of Geest door hem sprekende) uyt Gode is.⁷³

Vrunt: Dat ghetuyght de Gheest Godes self door den Propheten.

Coornhert: So blijckt nu oock door sulck spreken vanden Geest Godes selve, dat God ons ghebedt dat wy sullen mercken op sulcken proeve der Geesten, ende volghens dien mede datmen tekenen vande Propheten moet eyschen eermense gheloof.

Vrunt: Dat sy schoon also, maer ghy bekent selve dat oock een valsche Propheet waerachtelijck mach voor segghen.⁷⁴

Coornhert: Dat betuyght de Heylighe Schrift selve: ende wil u daer noch breder op antwoorden, maer nu is soo vele al betoont, dat die ghelovigen op Godes woordt sien ende recht doen als sy van de nieuwe Leeraren teecken verwachten ofte eyschen. Dit was nu onse gheschille, dit moet ghy nu bekennen, ende dit is my hier inne ghenoech. Aengaende na d'onsekerheydt gelegen daer inne als men opten teecken alleen wilde sien, bekenne ick u gaerne.⁷⁵ Daeromme staet daer oock terstondt by, als gheseyt was ende in dien het teecken dat hy (die valsche Propheet) voorseydt hadde gheschiet: ende hy u seydt, komt laet ons vreemde Goden navolghen, etc. Siedy wel dat God selve daer niet en wil datmen alleen opten tekenen sal sien, maer ghesamentlijck oock opten tweeden tuyge, te weten: op Godes woort? wat wil ons God hier an-
383r/877

ders mede leeren, dan dat wy den eenen getuyghe, te weten, die tekenen, gheensins alleen sullen ghelooven sonder den ander ghetuyghe, te weten het woordt Godes. Want ghelijck Godes wille is in dese beproevinghe der Gheesten dat wy sullen sien op het teken soo dat waeachtelijck volgt: So wil hy oock daer by, dat wy zien op het woordt of dat oock waerachtelijck over een stemt met het teecken 't welck in desen proeve by Moysen ghestelt, sulcx niet en werdt bevonden, maer 't contrarie. Ghemerckt sulck valsche Propheet, willende met teken betoonen dat hy van Gode is ghesonden, om henluyden tot Gode te leyden: betoont met d'ander ghetuyghe (te weten sijn

⁶⁹ D.P. 269.

⁷⁰ 1. Ioã. 4. 1.

⁷¹ Ioan. 14. 6.

⁷² 1. Ioã. 5. 6.

⁷³ Eze. 33. 33.; Ier. 28. 9.

⁷⁴ Deut. 13.

⁷⁵ Deu.13. 2.

Woordt) dat hy wil afleeden van Gode. Daer uyt dan sijn valscheydt blijktt, ende hem selve betoont niet gheloofwaardigh te sijn.

Siet soo bekenne ick u nu gaerne dat die eensame ghetuyghe niet ghenoech en is, soo datmen niet alleen moet sien opten tekenen. Maer volgt daer uyt datmen desen eene getuyge van tekenen te doen als onnoodigh sal verwerpen? Datmense niet en soude behoeden? Datmense niet en soude eysschen in soodanigen wichtigen handel? Dat's so wijt van daer dat in dese selve plaetse, Deut. 13. 2. ons selve clear uytghedruckt werdt dat dese twee ghetuyghen met malcanderen moeten gaan, d'een d'ander de handt bieden, ende malcanderen stijven ende stercken. Of dunckt u aldusdanighen bewijsreden goedt: Een ghetuyghe is onseker, want men behoeft twee, daerom behoefmen den eenen niet, maer men moet den eenen verwerpen. Souden schoolkinderen die onwijsheydt niet connen mercken? D.P. bekent selve⁷⁶ dat Miraculen ten gheloove voorderen, ende het woordt bevestighen, daer de Leere niet en is aenghenomen (soo die sijne by weynighen is) salmen dan desen eenen voordelijcken nutten ende bevestighenden ghetuyghe, omdatmer twee te samen behoeft verwerpen? Wanneer salmen dan die beyde ghetuyghen ghesamentlijck teffens gebruycken? Alsmen aen de Leere twijffelt, so behoefmen 'tghetuyghnisse der tekenen, so nochtans dat die tekenen die Leere dienen: Ende dat dese twee ghetuyghen elck anderen bevestighen. Want ghelijck die seltsame wonderlijckheydt der tekenen ghetuyghnissen gheeft van een onbekende Leere: Also gheeft oock die waerachtigheydt der Leere getuyghnisse vande oprechtigheydt der tekenen. Hier wil ick maer geroert hebbende, dat die tekenen der ware Zendtboden Godes altijdj overtreffen der valscher Propheten tekenen, somen aen de Slanghe Moysi der Tovenaren Slanghen opslockende, aen der Apostelen ware gheest, den valschen geesten in besetene ende Waerseggers die swijghen ende verstommen mosten, &c. heeft moghen zien, 'tselve noch al te rugghe stellen, om lanckheydts vermijdinghe, maer en mach niet laten u hier af noch soo veele te verclaren, dat die Alwetende Godt seer wel wiste als hy den proef eens waren Propheten ons tot voorhoedinghe voor ooghen stelde (die ick terstondt verhaelde) dat oock eenighe valsche Propheten mede tekenen doen souden.⁷⁷ So wist de Heere Iesus Christus (als selve sulcx voorseggende)⁷⁸ mede wel datter tekenen door valsche Propheten gheschieden, als hy des niet te min sijnen Iongheren bevel ende macht gaf om teecken te doene? Wat salmen nu hier toe segghen? Dat dit werck Godes ende Christi int geeven vande Proef eens waren Propheten, ende in't geven van macht ende bevel om tekenen te doen gantsch onnut, ydel ende vergheefs zy? Dat waer die wijsheydt Godes ende Christi te nae ghesproken. Nochtans moeten die tekenen geheelijck ydel ende vergheefs sijn, indien zy niet altoos en voorderen tot ghetuyghnisse ende bevestinghe vande Leere. Dit schijnt ghy nu niet seer bedecktelijck te willen segghen. Ende dit en heeft u Leeraer Dirck P. self niet derren segghen, maer seyt naecktelijck het jeghendeel, te weten dat die tekenen nut ende voordelijck daer toe sijn, also zy ten gheloove voorderen, ende het Woordts ghetuyghnissen bevestighen ende bekrachtighen, so men dickmael heeft gezien inden wonderdaeden Christi ende sijne Apostelen, daer veele door tekenen beneven het Woordt ten gheloove sijn ghecomen, so nu al by my is bewesen.⁷⁹ Soudemen die Teecken dan moghen verwerpen, om dat die oock moghen ghedaen worden van sommighe Valsche Propheten? Dit was nochtans den grondt van u segghen. Wat dunckt u? Weet ghy hier wat jeghens? Nu moest ghy spreken.

Vrunt: Ghy spreekt te onvernuftigh.

Coornhert: Ick spreke te waerachtigh voor u. Vernuft bruycke ick niet, maer Schrifture. Seker soo daer gheen seeckerheydt tot bewijsinghe vande Leeringhe ende Zendinghe en is geleghen int doen van tekenen, so en doogh sodanige bewijsinghe onses Heeren Iesu Christi selve oock niet, maer is dan ydel ende vergheefs, daer hy self spreekt also.⁸⁰ *Die wercken die ick doe ghetuyghen van my.* Ende elwaerts noch aldus: *Wildy my niet ghelooven, so ghelooft die wercken,* dats gheseydt: Wildy in den eenen ghetuygh, namentlijck om het Woordt alleen niet ghelooven, soo ghelooft inden tweeden getuygh daer by, namentlijck, die Tekenen. Want anders soude tegen dese woorden Christi gheseydt moghen werden by D.P. aldus: Neen Iesus, wy willen u niet ghelooven om uwe Wercken. Want Tekenen te betrouwen is onseker, overmidts valsche Propheten mede wel wonderen connen doen. Seght nu goede man, moghe sulcx oock met goeden bescheyde teghen gheworpen worden den Heere Christo, wiens Leere sijn Tekenen, ende wiens Tekenen sijn Leere soo onlochbaerlijck elckanderen bevestighden? Meyndy oock dat D.P. so hy

⁷⁶ D.P. 267.b.

⁷⁷ Eze. 33. 33.; Ier. 28. 9.

⁷⁸ Mat. 24. 24.

⁷⁹ D.P. 267.b.

⁸⁰ Ioã. 5. 36.; Ioã. 10. 3.

dese saecke te recht inne ghesien hadde ghehad, sulckx oock wel soude hebben derren schrijven? Nochtans zien wy't by hem beschreven te wesen, dat hy sich van dese grove faute niet en mach ontschuldighen. Ick mach niet ghelooven dat hy 't soo quaedt ghemeynt mach hebben: Maer ick zie dat hy gheschreven heeft, daer sulcx noodtlijck uyt moet volghen. Soo heeft hem sijn onbescheyden yver veele te wijt afghevoert vande Conincklijcke middelwegh. Alhoewel het ghene voorsz. is nu meer dan genoegh met brengt, dat uwe Leeraren gheen macht en hebben om sodanighe clare ende vaste bewijsinghe van heure zendinghe te doen, als daer na den getuychnissen der Bybelsche schriften toe werdt vereysschet, ende henluyden noodigh is te doene: So wil ick nochtans nu voort comen op mijne voorghenomen bewijsinghe, van dat die Leeraren van u Luyder, ende van andere nieuwe ghemeynten van Gode niet en sijn ghezonden, maer dat zyluyden van self loopen, ende sich inne dringhen inde Wijngaerdt des Heeren. Welcke moeyten ick ter handen

383v/878

neme, om dat ick zie hoe seer ongaerne het partijdighe herte yet wil verstaan dat jeghen sijn meyninghe is. Op hopen of sulck so overvloedigh als krachtigh bewijs, u eenigsins moghte aenporren tot een wacker nadencken, ende ernstelijck overweghen deser so seer hooghwichtigher saken, ende ghy de selve eenmael in der waerheyt soudet moghen verstaen. 't Welck u jonne de Menschlievende Godt, Amen. Men begint die spijsen aen te rechten, 't salder op een eeten gaen, wy willent nu hier by laten rusten totten namiddaghe toe, omme dan (laets ons de Heere toe) voorts te varen met onse voorgenen sake, ende die te voleynden.

Vrunt: Men roep ons rechts ten eeten, nu onse reden ten eynde loope. Na den eeten wil ick wederomme by u hier comen.

FINIS.

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>Vande Zendinghe der Lutheranen, Zwinglianen, ende Mennonisten, kort, klaer ende vast bewijs, dat sy niet en is wettelijck.</i>
	Ant. Ketel, Haarlem 1583 & <i>Wercken</i> III, 389r-394v/817-828
datering	1583
omschrijving	<p>In deze dialoog voert Coornhert zichzelf op als de spreker die staat tegenover ene Hans van Drie-kerken, die lutheranen, zwinglianen (calvinisten) en mennonisten vertegenwoordigt. De suggestie is duidelijk: de hervorming leidt tot een proliferatie van geloofsgroepen. Coornhert constateert dat allerlei 'Roovers, Lapsalvers, Venynkoochers' met gemak veel volgelingen weten te vinden en dat terwijl het om het zielenheil gaat. Probleem is bovendien dat die groepen onverdraagzaam zijn en 'over alle mans geloove heerschappen willen.' God voorhoede dat zij weldra kunnen wat zij willen, want dan is het land terug bij af: 'd'oude dwang der conscientien.' Hopelijk zijn er nog mensen met een 'onpartijdich verlanghen' en lukt het eens om een vrij en openbaar debat over het geloof te organiseren 'geensins voor partijdige Commissarisen, ende noch veele minder voor Rechters die selfs partyen zijn ende aenklagers' (een verwijzing naar de Haagse disputatie). Coornhert meent dat de predikanten waar mensen als Van Drie-kerken zich aan uitleveren bedriegers zijn, omdat zij niet door God gezonden zijn en spreken zonder Gods Woord te verstaan. Ja, de (zichtbare) kerk is vervallen en behoeft hervorming; probleem is echter dat als de continuïteit van de kerk is onderbroken, predikanten dan niet namens die kerk optreden, maar juist zelf een nieuwe kerk oprichten. Zij kunnen echter niet zijn gezonden door de kerk die zij oprichten. Anders gezegd: <i>indirecte</i> zending, door middel van de (oude of nieuwe) kerk, is niet aan de orde, dus moet <i>directe</i> zending bewezen, Gods bevel getoond en wonderen worden verricht. Maar aangezien dat niet lukt, moet de conclusie wel zijn dat de nieuwe predikanten op eigen gezag handelen, zij zijn 'van selfs lopende bouluuyden oft Leeraren'. Zo kan nimmer een 'ware ghemynten Christi' tot stand komen.</p> <p>Maar treedt Coornhert zelf niet als leraar op? Coornhert antwoordt dat hij niet leert, maar vermaant, d.i. hij richt zich tot anderen zonder aanspraak op autoriteit en zeker niet om een kerk op te richten. Als hij anderen ziet dwalen, dan zwijgt hij niet. Hij is zogezegd gezonden door de (algemene) natuurwet, die voorschrijft 'dat ick anderen niet en soude doen 'tgene ick gaerne hadde dat my soude gheschieden.' De algemene zending is te vergelijken met alarm slaan als ergens brand uitbreekt: iedereen wordt geacht anderen voor gevaar te waarschuwen. Hij zegt om deze reden te publiceren: 'Ick sach van nieus eenen verderffelijcken brant aen gaen in Religions-saecke.' Met goed geweten kan een mens dan niet zwijgen. Hij hoopt dat het helpt en dat ook anderen wakker worden. Dit waarschuwen is aan geen kerk gebonden, betreft geen zending, maar is alle mensen toegestaan op grond van de natuurwet: 'Doch en leeren, getuyghen ofte vermanen alsodanighe niet met een ghebiedelijcke autoriteyt, maer met vruntlijcke onderrichtinghe.' Deze waarschuwingen staan dan ook zelf ter discussie ('onder verbeteringe'), de gewaarschuwden mogen er niet blind op varen.</p> <p>De bijzondere zending (een kerk oprichten) is een ander verhaal; dan moet het voor de leraar zelf zeker zijn dat hij door God is gezonden en eveneens voor zijn gehoor. God moet een leraar zijn Heilig Woord hebben gegeven, anders 'spreeckt [hij] uyt sich selve' en speelt een blinde voor leidsman. De Schrift waarschuwt voor 'self-lopenden propheten' juist om te voorkomen dat men zich lichtvaardig tot een of andere leer en gemeente bekent. Het is waar dat men soms te langzaam iets aanneemt: 'Maer in langhe beraden sondightmen minder dan int haestich toestemmen.'</p> <p>Predikanten kunnen niet zijn gezonden door hun eigen kerk, die er vóór de zending immers nog niet is. De katholieke kerk diskrediteren zij als 'Sathans Synagoghe': een kerk die 'Tyranlichlyck ende gheheel onwettelijck' wordt</p>

	<p>geregeerd, kan inderdaad niet wettelijk zenden. Het is echter dwaas te suggereren dat de voormannen van de hervorming, die eerder functies hadden in de katholieke kerk, nog net wettelijk zijn gezonden. Het kan niet zo zijn dat de katholieke kerk goed genoeg is om op de valreep de zending van de hervormers te wettigen en dat vervolgens op hun vernietigende kritiek op die kerk niets is af te dingen. Wanneer die kerk, die voor eeuwig tot Gods tempel leek te zijn gewijd, volstrekt ontheiligd en louter schijn is gebleken, als de successie is afgebroken, dan moet de zending van de voormannen van de hervorming <i>direct</i> door God zijn bevolen. Coornhert kiest een andere weg: elke kerkgemeenschap bestaat uit ware christenen en 'naem-christenen'; dit geldt ook voor de katholieke kerk. Die kerk mag naar de vorm verdorven zijn, maar niet in substantie zolang er ware christenen samenkomen: mensen die God gehoorzamen 'int gebodt vande Broederlijcke liefde'. Het gaat derhalve niet aan de katholieke kerk als zodanig te verwerpen, er is kaf en er is koren.</p>
--	--

Vande Zendinghe der Lutheranen, Zwinglianen, ende Mennonisten, kort, klaer ende vast bewijs, dat sy niet en is wettelijck.

Gesprake door D. V. Coornhert.

Roman 10 15.

Hoe sullen sy Predicken, ten sy dat sy werden gesonden.

Die Schrijver.

*Geen cloeck Lantsknecht neemt dienst tot 'svyants quellinge,
Hy en siet voor al des Hopmans bestellinghe:
Geen vroet pleyter en volcht in zijn Proces yemants raedt,
Dan die hy kent voor den rechten Licenciaet:
En gheen wys crancke (uyt ancxte voor venynen)
Neemt Dranc in, dan van Doctors in Medecynen.
Maer ter Zielen verlies, Doodt en eeuwich quellen,
Volcht blindeling die meeste hoop, niet om tellen,
Roovers, Lapsalvers, Venynkoockers stracx ter Hellen.*

Aen den goetwilligen Leser.

Die sake vande sendinghe is groot, groot is oock die dolinge in desen, so is mede 't verderf daer uyt spruytende so over groot: dat ick, hoe wel met andere groote moeyten, oock met gheen kleyne hatelijckheydt der onwijse goet-meyners overladen zijnde, nochtans niet en hebbe mogen laten, hier af te verclaren, niet alle dat ick inden Heere wel vermochte, maer alleen 'tgene my nu nodigh dochte. Ende dit volgende mijn toesegginghe gheschiet, so in een gheschriftgen vande bejaerde Doope, by my over eenighe jaren in Druck uyt gegeven, als oock in meer anderen daer na ghevolcht: Ia oock noch binnen een Iaer of twee herwaerts aen een hart drijver vande Echtscheydinge onder den Mennonisten, by al dien hy van doen af binnen twee ofte drie Maenden zijne ende zijnre Leeraren sendinghe teghen my niet en verantwoorde, sonder dat hy tot noch toe sulcx oyt met een eenigh woort bestaen heeft ghehadt. Dat nu veele quaetwilli-389r/817

ghen dese mijnen goetwilligen ende nodigen dienste int alder-archste sullen beduyden, ende hem selfs daer door bethoonen te wesen liefdeloose Luyden, can ick (God lof) soo wel betrachten als verachten. Sulcx hebbe ick te verwachten, voorneemlijck van eenighe verwaende Nemrotten, ende geweldige Iaghers in Religions saecken: die d'Apostel onghelijck zijn, over alle mans geloove heerschappen willen, ende elck na henluyde pijpe te doen danssen, sich alsoo meesterlijck onderwinden: dat sy niemanden ergens inne anders dan syluyden gevoelende, neffens henluyden en willen gedogen. Die Heere voorhoede, dat sy in desen geen macht na wille en bekommen: oft wy sullen haest weder in d'oude dwang der conscientien komen. Maer dat ghy goetwillige Lesers, die noch vry zijt van allen Seckten, oft ten minsten, nu al in eenige gemeynten zijnde, noch met een onpartijdich verlanghen speurt na die loutere waerheyte, dit mijn werck wel ten goeden nemen, ende tot uwer zielenheyl ghebruycken sult connen, can ick hopen, gelooven ende wenschen met gantscher herten. Neme ick dan in dese quade tijden der quaden menschen hatelijckheyte, tot mijnen kosten, ende versuyme dese moeyten om uwent wille, alleenlijck ter handen. Doet ghylieden oock die moeyten van dit mijn gheschifte met een vry oordeel ende onzichtighen aendacht eens te lesen. Tot behoevinghe uwer zielen, om u selfs nuts wille. Want ick dit mijn ghevoelen niet heymelijck met ancxsten d'een of d'ander inde Ooren blase: maer 'tselve vrymoedelijck voor alle man int openbaer schrijve. Als die bereyt ben dit mijn schrijven teghen een yegelijck die't wil wederspreken, te verantwoorden openbaerlijck, oft voor seker ghetal verstandighe ende onpartijdige Menschen, in gelijcken getale aen weder zijden daer toe te verkiesen. Maer geensins voor partijdige Commissarisen, ende noch veele minder voor Rechters die selfs partyen zijn ende aenklagers: ende dit alles by geschifte over weder zijden, om allen menschen (soo't allen menschen oock aengaet) ghetrouwelijck sonder eenich byvoechsel in Druc

voorgesteld te worden. Middeltijdt sal elck bescheyden mensche (so ick hope) my recht geven daer inne: dat ick met goeder consciencien my niet en mach begeven in een vande voorschreven drie uytelijcke Kercken: also ick niet en kan verstaen een der selver die ware sienlijcke Kercke Godes te wesen. Gedaen tot Haerlem, den 21. dach May, na 'tnieuwe schrijven, Anno 1583. By

V alderdienstschuldige D. V. C.

390r/819

Ghespraecke tusschen Hans van Drie-kercken ende Coornhert.

Hans: Int verkiesen van de schaffers, en hebben wy niet gemist. Want het was goede spijs, ende oock bequamelijcken ghekoockt, die ons daer aengericht werde, soo was oock die Wijn suyver ende goet.

Coornhert: Also ist, gave God dat alle menschen soo weynich misten int verkiesen vande schaffers vander zielen spijs ende dranck, soo dat ons die het onghevalschte woordt Gods bequamelijck na elcx ghelegentheydt konden aen dienen. Maer leyder hier inne leyt die verderffelijckste doolinge: Hier inne is by meest elck het minste opmercken: ende hier af is oock tusschen u ende my gheschille. Want ick houde dat ghy tot schaffers vander zielen spijs ende drancke verkieset, bedrogen luyden, die u draf voor broot, menschen leere voor 'tGoddelijcke woordt, ende modderich water, ja dootlijck fenijn voor klaren Wijn aenrechten ende voorstellen. Ghemerckt het onmogelijck is dat yemant anderen soude aen dienen, anders dan 'tgene hy selfs heeft: ende het oock onmogelijck is dat eenigh Predicant, die van Gode niet en is gesonden, het woort Godes soude hebben. Nu en gheloove ick niet dat uwe Leeraren van Gode zijn ghesonden. Dus en hebben sy oock niet het woordt Godes, ick meyn den rechten sinne, kerne, geest ende verstant der Godlijcker schriftueren.

Hans: My verwondert met recht van u doen.

Coornhert: Waer inne dat?

Hans: Ghy ghelooft niet dat onse Leeraren van Gode zijn ghesonden, ende wilt daer opbouwen, rechts oft u sulcx al toeghelaten ware: Waer hebby dat bewesen?

Coornhert: V Leeraren staet selfs toe te bewijzen dat sy van Gode zijn ghesonden: want syluyden hun self daer voor uyt gheven. Dat en vermogen syluyden gheensins, ende is daerom voor my gants onnodigh te bewijzen, dat u Leeraren niet en zijn ghesonden. Want henluyden sulcx willende segghen, sulck bewijs toe staet, dat ick noch by ghene vanden uwen en hebbe vernomen ghenoechsaem gedaen te zijn geweest. Des niet te min wil ick nu bewijzen dat uwe Leeraren niet en zijn ghesonden van Gode, ist maer dat het u gelieft te hooren, ende ghevraecht zijnde, te antwoorden.

Hans: Het belieft my wel, begint ghy daeromme nu wercx.

Coornhert: Ick wil doen. Also vraghe ick u voor d'eerste oft u luyder sichtbare ghemeeynten of Kercken vander Apostelen tijden af tot huyden toe, doorgaens sonder ophouden, oprecht staende zijn ghebleven: in sulcker wijsen, dat daer altydt tot nu toe die suyvere lere, die ware Doope, het rechte Avontmael ende banne is gheweest ende ghebleven?

Hans: Bewijst ghy dan neen, so ghy kont.

Coornhert: Het belijden der waerheydt soude minder woorden ghekost hebben, oock hebby beloof my te antwoorden. Wel aen, wildy dat niet, so seght my ten minsten ditte: Of die sendinghe nu inden nieuwen Testamente oock meer gheschiet (ghelijck sy voormaels plach te geschieden int oude) door een uytwendige stemme van den Hemele, oft door gesichten, of door droomen?

Hans: Neen, maer die sendinge gheschiet nu door den Christenen oft Christelijcke ghemeente.

Coornhert: Sal dan yemant van uwe Leeraren geen wonderdaden doende gheloofwaardelijc bewijzen, dat hy van Gode sonder middel is ghesonden: hy sal ontwijfelijck moeten doen blijcken dat hy ghesonden is van Christenen oft Christelijcke ghemeeynte.

Hans: Dat is so.

Coornhert: Het is oock so, dat icx onmogelijck achte voor u luyden te bewijzen, dat ghyluyden die Christenen ofte Christelijcke ghemeeynte zyt. Maer seght voort, leeren u Leeraren niet dat het vervallen oft verdorven huys Godes, te weten die sichtbare Kercke Christi, in dese tijden weder

opghericht of ghereformeert moeste werden?

Hans: Sy leeren sulcx.

Coornhert: Behoefet oock weder oprechtinge of Reformatie dat niet vervallen noch verdorven en is?

Hans: Neen.

Coornhert: Die sichtbare ghemeynte Christi behoefde weder oprechtinghe of reformatie, na 't segghen van u Leeraren selve.

Hans: Sy behoefde.

Coornhert: Die ghemeynte Christi was dan vervallen ende gedeformeert.

390v/820

Hans: Sy was, ende derhalven moest sy weder opgherecht wesen.

Coornhert: So volcht nu dat u ghemeynten van der Apostelen tijden af niet doorgaens tot huyden toe oprecht ende staende zijn ghebleven.

Hans: Dat machmen niet loochenen.

Coornhert: Siet dat moet ghy nu noch na soo veele woorden nootlijck bekennen. Waert niet beter dat ghy't terstont (als ghy't weygerde) vrywillich haddet beleden, tot tijdtwininghe?

Hans: Wat wildy segghen uyt dese bekende vervallinghe oft deformatie?

Coornhert: Dat suldy haest hooren. Maer laet my eerst hooren oft die sienlijcke Christelijcke ghemeente oock opgerecht oft gereformeert mach werden sonder ware predicatie, geloove ende Doope:

Hans: Neen.

Coornhert: So en mach die weder-oprechtinghe oft Reformatie oock niet recht gheschieden, sonder een recht Predicant.

Hans: Dat is oock waerachtigh.

Coornhert: So is dan oock waerachtigh, dat die eerste Predicant in dese onse tijden van dese uwe ghemeynten, al Predicant moet gheweest zijn, voor dat die gemeynte was, die hy noch eerst soude oprechten oft reformeren. Want die werckman, te weten die Predicant, moet wesen voor zijn ghewrachte werck, te weten voor de oprechtinghe of reformatie der ghemeynten. Ist niet so?

Hans: 't Is soo.

Coornhert: Die vervallen oft ghedeformeerde Kercke, en mach immers niemant wettelijck senden.

Hans: Neen.

Coornhert: So en mach dan die eerste Predicant van dese uwe nieuwe gemeynten oock gheensins ghesonden zijn gheweest van een oprecht, oft ghereformeerde ghemeynte. Hy en is oock niet door een stemme uyten hemele, noch door droomen ghesonden, gemerckt sulcx nu niet meer en gheschiet, so ghy wel bekent. Nu staet u te antwoorden: door wien was dan u luyder eerster Predicant van sulcken oprechten ende ghereformeerde gemeynte, die noch niet sulckx en was, ghesonden? Hy blijkt niet ghesonden te zijn gheweest van Gode, noch door, noch sonder middele: mochte hy dan oock recht ghesonden zijn? Liep hy dan niet van selfs? mocht hy dan oock Godts woort in zijnen monde hebben? hadde hy dat niet, hoe mochte hy een ghemeynte Christi oprichten oft reformeren? mocht hy dat ooc niet, hoe mochten die uwe Kercken Christi ghemeynten wesen? Merckt doch met ernst vrunt. Is d'eerste van elck alle uwe ghemeynten niet ghesonden, ende is d'eerste uwer Kercken, gheen Kercke oft ghemeynte Christi: hoe ist mogelijk dat die andere Predicanten ende Kercken daer af herkomende, te recht ghesonden, ende ware Kercke Christi souden wesen? Is dit dan so, 't welck nootlijck moet volgen, dat die quade timmeringe der quaden ende van selfs lopende boulyuden oft Leeraren, gheen goede timmeragie noch ware ghemeynten Christi en mogen zijn, so en heeft haerder gheen van allen oock die machte, om een Predicant wettelijck te senden, ende met den Goddelijcken woorde (dat syluyden selfs niet hebben) te wapenen ende te versorghen tot opbouwinghe der ghemeynten Christi. Daer uyt nu klaerlijck ende vastelijck blijkt, dat gheen uwer Leeraren wettelijck zijn ghesonden om in oprechte ende ghereformeerde Kercken te Predicken. Dats wat min dan om den vervallen oft gereformeerde Kercken op te rechten oft te Reformeren. Ende dit was mijn voornemen te bewijzen, 'twelck ick nu uyt u eyghen mont, immers uyt die waarheyt selve ghedaen hebbe, ende wil nu gaerne hooren, wat ghy hier teghen sult weten te segghen.

Hans: Voorwaer al wat meer dan ghy my sult weten te beantwoorden, na dat ic u selve eerst wat ghevraecht sal hebben.

Coornhert: Vraecht dat u gelieft, ende verwacht onbeveynsde antwoorde.

Hans: Desen nacht als die moeyten vande brant over was, heeft my die wijnkooper, die daer nu teghenwoordelijck spreect met den schippere geseyt: dat ghy die schrijver soudet zijn vande gedruckte *Toelatinge*, is dat sulcx?

Coornhert: 't Is.

Hans: So leerdy dan oock selve?

Coornhert: Oft sulck mijn doen ghenaeamt mach werden leeren, (dat Gods werck alleen is) dan vermanen, oft getuygen, soude al wat merkelijcx af gheseyt moghen worden. Maer wil sulcx hier (om tijtquistinge te vermijden) nu nemen, als oft leeren ware. Wat wildy hier by segghen?

Hans: Sydy oock gesonden om te leeren?

Coornhert: Ja ick trouwen, maer niet op die wijze, noch tot sulcken eynde, als wy nu af handelen? te weten, niet om eenighen gemeynten met Authoriteyt te leeren. Veele min om Kercken op te rechten oft te reformeren. Want daer toe en ben ick van Gode noch van Mensche gesonden: dan wel om mijn eygen huysgesinde, ooc mijnen verdoolden Naesten te overtuyghen ende te vermanen. Hier toe ben ick (als ick anderen daer toe sie swijghen oft onrecht segghen) van die algemeyne wet der Natueren ghesonden. Want die lydt niet dat ick anderen niet en soude doen 'tgene ick gaerne hadde dat my soude gheschieden.

Hans: My dunckt dat ghy hier tweederley manieren maect van leeren.

Coornhert: Die zijnder oock. Insgelijcx tweederley manieren van sendinghen, daer af d'eene is sonderlingh, ende d'ander alghemeyn.

391r/821

Hans: Wat heet ghy hier sendinghe, die sonderlinghe is?

Coornhert: Dit is die, daer af wy doorgaens hebben gehandelt, gheschiedende sonder oft door middele aen eenige bysondere personen tot eenich bysonder werck.⁸¹ Dese houde ick te wesen een Godlijck *a* bevel, last ofte beroepinghe (om die woorden wil ick niet twisten) gheschiedende aen *b* bequame personen, omme door *c* Gods woordt *d* ghetrouwelijck ende te *e* recht bedient zijnde, een gheheynte *f* op te *g* richten, oft te *h* reformeren, oft gants te vernieuwen *i* met veranderinghe, oft voort te telen *k* door onderwijsinghe *l* ende voedinghe *m*. Van welcke vier verscheyden diensten der ghesondene dienaren Godes men klare exempelen vindt inde Heylighe Schriftuere, als vander Kercken oprichtinghe aen Moysen, van hare reformatie, aen Heliam, van hare vernieuwinghe, aen onsen Heere Jesum Christum ende zijnen Apostelen, ende vande voorttelinghe ende voedinge aen den selven Apostelen met der selver navolghen.

Hans: Dat mercke ick alles wel, maer en mercke niet hoe ghy onghesonden zijnde (soo ghy selve belijdt) van Gode ende menschen, u het Leeramt derft aennemen, ende dat noch met schriften oock tegen ons luyden: 'twelck voorwaer niet minder, maer wel meerder is, dan metter stemmen te predicken.

Coornhert: Ghy en merckt oock op die alghemeyne sendinghe niet.⁸² Dese onkonde baert in u herte het verwonderen, 't soude u oock wat minder verwonderen, so ghy wat meer gemerckt hadde op 'tgene te Nacht inder Herberghen gheschiede.

Hans: Waer op? opten brant? die began seecker schrickelijck, maer wert oock gebluscht spoedelijck. Welcken breeden verderf waer daer uyte ghekomen, so die Wijnkoper niet wacker en hadde gelegen.

Coornhert: Dat is waer: Maer wat soude zijn waken ghebaet hebben ghehad: indien hy siende den brant aengaen, daer toe hadde ghesweghen?

Hans: Wat soude hy tot sulcken noot swijghen? dat waer eerloosich ja verradersch.

Coornhert: Hy was daer een vreemdelingh, wat roerdet hem? zijn huys en mocht daer niet branden. Als hy maer met zijnen wetscher daer uyt waer ghelopen, so waer hy vry gheweest van alle schade.

Hans: Wats dan? so sulcke brant in zijn huys by yemandt anders waer ghesien opgaen: soude hy oock wel ghewildt hebben dat die daer toe hadde geswegen? wat geldet neen.

Coornhert: 't Is wel soo, maer hy en was daer ter steden noch Burghemeester noch Raetsman, noch Brantmeester, noch wacht, noch Burgher. Wie hadde hem vreemdeling macht ghegheven, om te roepen, brant brant, om het slapende volck te wecken, ende die gantsche Burgerye in roeren te stellen?

Hans: Wie anders, dan die alghemeyne wet der Natueren?

Coornhert: Maer wat macht hadde hy daer doch om te ghebieden, hoemen den brandt blusschen, ende wat Ladders, Emmers oft Trochen men daer toe gebruycken soude?

Hans: Al en hadde hy gheen macht om sulcx te gebieden, so hem 't selve oock niet en betaemde: soo hadde hy macht om door zijn brandt roepen den ghenen die om sulcx te ghebieden macht

⁸¹ In marge: *Sonderlinge sendinge*. a Jer. 1. 7. 17; b 1. Tim. 2. 2; c Esa 51. 16., Jerem. 1. 9.; d 1. Cor. 4. 2.; e 1. Tim. 2. 15.; f 1. Cor. 4. 29; g Exo. 3. 10; h 3. Reg. 18. 21. etc.; l Psalm 2. 8.; k 1. Cor 4. 15; l Matth. 28 19. 20.; m Joan. 21. 16., 1. Petr. 5, 2.

⁸² In marge: *Algemeyne zendinghe*.

hadden, wacker te maken: op dat sy luyden wackerlijck mochten ghebieden tot blusschinghe des brants. Betaemde dat den Wijnkoper niet?

Coornhert: Ja trouwen. Soo gingt oock met mijn schrijven ende in Druck uytgegeven van de Boecxkens vande toelatinghe ende ander naghevolchde. Ick sach van nieuw eenen verderffelijcken brant aen gaen in Religions-saecke. Al was ick nu Leeraer noch Overheyt, so bestont ick met dat mijn Boecxken, ende d'ander met mijn gheschrift te roepen, dat betaemde my, ende daer toe mocht ick niet swijghen met goeder conscientien. Worden nu die Leeraren wacker, ende pleghen syluyden oock wackerlijck ende ordentlijck raedt tot blusschinghe van desen brant, soo doen syluyden oock dat hunluyden toe staet. Doen sy dat niet, ick hebbe my ghequeten, ende sal ten minsten (verhope ick) door't middel mijns roepens, yemanden vanden burgeren oorsake ghegheven hebben om wacker te werden, den brant te lesschen, of ten minsten hare zielen te voorhoeden voor den Helschen brandt, ende heur goet (ic meyn des gemoets vryheyt, etc.) te berghen.

Hans: Ick mercke uwe meyninghe. Dit waerschouwen ter noot soude zijn die tweede maniere van leeren, die ghy wilde seggen dat alghemeyn is, ende gheen bysondere sendinghe en behoeft.

Coornhert: Ghy merckt dat te recht. Ende moocht noch daer by mercken, dat alsoo die maniere van leeren oft vermanen, gheen bysondere sendinghe en behoeft: alsoo en is sy oock aen ghene bysondere ghemeenten, persoonen oft plaetsen verbonden, maer gheschiet int algemeyn aen allen menschen, daer die noodt is vereysschende, want sy heeft haren oorspronc uyten Wet der Natueren, die allen menschen ghemeyn is, ende ons allen, soo met geboden als met exempelen voorghesteldt. Doch en leeren, getuyghen ofte vermanen alsodanighe niet met een ghebedelijcke autoriteyt, maer met vruntlijcke onderrichtinghe.

Hans: Waerom datte?

Coornhert: Om dat de hoorders gheen ontwijffelijcke sekerheydt en moghen hebben van des vermaenders seeckerheydt, want menich waent dat hy weet ende nu al yet wat sy, die noch niet en weet so men weten soude, ende noch

391v/822

niet altoos en is. Daeromme ist billich dat sulcke hare meyninghe uytgheven onder verbeteringe van wysere, so doe ick in alle mijne schriften.

So veele hebben wy nu te samen van ons voornemen afwijckende (door u opgheven) ghesproken vande alghemeyne sendinghe, die hier ons voorstel niet en was, maer die bysondere. Doch ist verklaren van dien, oock eenichsins dienstlijck tot verstant vanden onderscheyt tusschen die algemeyne ende bysondere sendinghe. Door welcke bysondere sendinghe ofte roepinghe die Leeraren last hebben om ghemeenten te stichten, te reformeeren, te vernieuwen oft veranderen, ende om ghemeenten te leeren ende onderhouden. Hier toe dan, ende niet tot de ghemeeyne sendinghe behoeft men bysondere last ende beroepinghe, ende dat oock so opentlijck ende onlochbaerlijck, dat soo wel het Volck als die Leeraer selfs voor seker mach weten dat die Leeraer van Gode is ghesonden.

Hans: Also acht ghy het eynde daer toe, die blick van sulcke bysondere sendinghe tot ghemeenten (so my bedunckt) des volcx ghewisse sekerheydt te zijn, dat die Leeraer van Gode sy ghesonden.

Coornhert: Dat bedunckt u al recht, want het volck behoort niet min verseeckert te zijn, wat Leraer het sal hooren, dan die Leeraer selve, dat Godes wille sy, dat hy sal predicken ende wat volck. Ghemerckt die ware Sendtbode Godes wel inde waerheydt mach weten, ende die valsche Sentbode wel inde logen mach wanen, dat hy wettelijck sy ghesonden: sonder dat nochtans het volck verseeckert sy van 'tweten des waren, oft van 'twanen des valschen Sendtboden.

Hans: Dat laet ick u wel toe. Want onse geloove wancket, als wy wanen dat den mensche spreeckt uyt sich selve: so Calvijn niet qualijc en commenteert opt 4. verset van't 50. Capittel Esaie.

Coornhert: Men mach ghenen vreemdens stemme volghen, men moet allen geesten niet gelooven, ende men moet in kleyne saken niet doen sonder gheloove, hoe veele te minder in dese aldergrootste sake, als het navolghen eens Leeraers is.

Hans: Al hoe wel wy eerst al wat hier af geroert hebben, soo en verdriet my gheensins wat breeder noch hier af uyt u te hooren: sonderlinghen om de tuychnissen by u tot bewijs uwer meyninghen voort ghebracht, ende by my telcken (so ghy wel siet) daer op na ghesien. Ick bekenne ongetwijffelt dat dit een groote sake is, datmen hier inne verderfelijck mach doelen, ende datmen daerom hier inne sorchvuldighe omsichtigheydt behoort te ghebruycken.

Coornhert: Ja vryelijc. Daerom ist oock dat ons God voor de Schaepschijnende Wolven, voor den Enghel schijnende Sathan, ende voor den self-lopemde Propheten (over welcke Godt sich oock so swaerlijck beklaecht) so gantsch ghetrouwelijck ende Vaderlijck waerschouwet door die

gantsche Schriftuere.

Siet broeder, dat soo seer ernstich ende sorchvuldigh waerschouwen des lieven God voor den valschen Leeraren: schrickt my ancxstelijck af, van lichtvaerdelijck eenighe Leere aen te nemen, ende my in eenighe ghemeeynten te begheven, voor ende al eer ic wel verseeckert ben, dat het die warachtighe zy, want my onmoghelijck is om gelooven, dat die alwijse ende ghetrouwe God ons so hartelijck soude daer af vermanen ende voor waerschouwen, soo 't selve niet hoochnodigh en ware.

Hans: Dat laet ick toe. Maer men mach oock wel al te lancksaem zijn int aennemen eeniger leeringhen.

Coornhert: Also ist. Maer in langhe beraden sondightmen minder dan int haestich toestemmen. Tot wichtighe saken eysschen wichtighe ende rijpe beradingen. Doch mercke ick dat u invallende redenen ons al wederomme opgehouden hebben, van 't gene ons opset was nu af te spreken.

Hans: Wat was datte?

Coornhert: Ick hadde bewesen (meer dan ghenoechsaem, soo icx achte) dat gheen uwer Leeraren wettelijck zijn ghesonden, dat liet ghy gaerne toe, ende ick soudet noch boven nootdruft meer, dan voor bewijzen.

Hans: Laet hooren.

Coornhert: Hoort dan, ende antwoordt rondelijck uyt u selfs herte. Hoe menichderleye roepinghen hout ghy datter zijn?

Hans: Om naect te antwoorden moet ick seggen dat die beroepinghe om een Kercke te leeren, tweevuldigh is, d'een ordentlijck, d'ander buyten ordeninghe.⁸³

Coornhert: Dat houde ick met u. Bewijst nu een van beyden (in uwe Leeraren) oft belijdt dat syluyden verstoorders zijn, die ordentlijcke beroepinge en moghen voorwaer die uwe niet voorwenden. Want wie heeft hunluymen gekoren?

Hans: Maer wat noemt ghy hier ordentlijcke oft wettelijcke beroepinghe der Leeraren, na den worde Godes?

Coornhert: Lieve, verklaert u meyninghe doch eerst selfs hier van.

Hans: Ick soudet hier voor houden: als daer uyt de toestemminghe des volcx ghekoren worden de ghene die daer schijnen bequaem te wesen.⁸⁴ Also koren oft kreeerden Paulus ende Barnabas, maer alle die menichte verklaerden met opghesteecken handen (na der Griecken wijse) wien dat sy wilden hebben.

Coornhert: Ghy laet my immers wel toe dat die noch niet en is, niet en mach doen?

Hans: Wie mach dat loochenen?

Coornhert: Die sienlijcke ghemeente Godes moet dan
392r/823

zijn, sal sy dat werck moghen doen, van met opghesteecken handen te verklaren wie sy wil hebben tot een Leeraer.

Hans: Alsoo.

Coornhert: Boven dat houde ick vast, dat sulcke sendinghe oft beroepinghe dan noch ghelijcke wel niet en mach zijn wettelijck: In dien die Leeraren niet en zijn in een ware Kercke, ende daer by noch, op de wijse by u selfs verklaert, niet ghesonden en zijn geweest. Want anders soude hunluymder sendinghe oock herghekomen zijn ende haren oorsprongh ghenomen hebben, uyt luymden die selve noyt wettelijck zijn ghesonden, ende dat van een Kercke, die gheen ware Kercke noch en is gebleecken. Seecker ick meyn niet dat ghy moocht ontkennen, dat voor u eerste Leeraren deser tijden, gheen sulcke Kercke oft gemeynte en mocht zijn. Want soo weynich als de Dochter is voor die Moeder: soo weynich is die gheloovighe sichtbare gemeynte voor die Predicatie des woorts. Was doe dan daer oock gheen ware sienlijcke ende sodanighe Kercke: soo en was daer ooc geen ghemeente ende Kerckelijcke Overheyt: die te samen over henluymder ghemeente een Leeraer wettelijc mochten verkiesen. Immers, wie soude verkiesen? een sienlijcke kercke Godes? die en was noch niet. Waer over? Over ende tot een Leeraer eender Kercken, die noch niet en was?

Hans: Ghy doolt hier groflijk.

Coornhert: Dat sie ick niet.

Hans: Was te dien tijden gheen Pauselijcke Kercke?

Coornhert: Het was.

Hans: Luther, Swinghel, ende Menno waren Doctor, Pastor, ende Priester, ende midtsdien oock

⁸³ In marge: *Besa. Ephes. 5.*

⁸⁴ In marge: *Calv. Inst. viij. 49.*

wettelijck gesonden.

Coornhert: Ja seecker? soudy daer den grondt van u luyder sendinghe willen planten, so moeten wy mercken op twee stucken.

Hans: Welcke zijn die?

*Coornhert:*⁸⁵ Ten eersten, oft die Paus ende zijn Kercke ooc macht hadde om wettelijck te senden, ende ten tweeden, oft Luther, Zwinghel, oft Menno doe ter tijdt oock sendelijck waren, dat sy wettelijck mochten gesonden worden. Om dan het eerste eerst te handelen, wil ick u daer inne oock voorstellen twee saecken, uyt welcke beyde ghy keure moocht nemen, ende dan mercken wat gront u segghen, dat uwer Leeraren Doctoraetschap, Pastoorschap, Priesterschap ende sendinghe heeft. Die Paus met zijne Cardinalen, Bisschoppen, Priesteren, ende Monicken, met dies daer aen kleeft, was ten tijden als sy u luyder Leeraren, Doctor, Pastoor, oft Priesters maecten, ende sonden om te leeren een ware stadthouder Christi, hoofd ende leden in Christi kercke, sulcx dat tot Romen doe was die Apostolische Stoel: Oft hy was den Antechrist ende zijne zendboden ende lidmaten Antichrists leden in Sathans Synagoghe. Seghdy ja tot het eerste: soo moet ghy oock ja daer toe segghen, dat u Leeraren dan waren Apostaten ende afvallighe van Christo ende zijne ware Kercke: so dat sy alsdan oock niet ghesticht en hebben Kercken Christi, maer dat sy Synagogen Sathans hebben opghericht.

Hans: My wondert dat ghy sulcke dinghen uytslaet. Is u dan niet genoeg kenlijck dat onse Leeraren ende alle onse vermaenders eendrachtelijck den Paus voor eenen Antechrist, ende alle zijne dienaren voor een gebroet Antechristi, oock zijn Kercke een School der Duyvelen ende Afgoden schelden? Soude die Apostolische stoel daer zijn, daer wy niet anders en sien dan een grouwelijcke Apostasie? Salt Christi Stedehouder zijn, die met verwoedigen opset int vervolgen vanden Evangelio sich openbaerlijck belijdt te wesen den Antichrist? Wat mach van 't Pausdom doch anders verstaen worden, dan 't ghene dat Paulus schrijft: dat die Antichrist sitten soude inden Tempele Godes? Dit is der onseren, ende dit is oock mijn meyninge van de Paus metten zijnen ende zijn Kercke, doedy ons dan al recht, dat ghy ons wilt toe dichten een meyninghe plat contrarie d'onse zijnde?

Coornhert: Ghy en hebt my niet recht verstaen, ic en dichte u die meyninghe geensins op, maer stelle u voor een van beyde meyninghe tot keure, te weten die voorgheseyde eerste meyninghe, of die tweede by my geroert. Na dien ghy nu die eerste meyninge so hart wederspreeckt, te weten, dat die Paus ende zijn Kercke soude zijn een stadthoude ende die Kercke Christi:⁸⁶ ende ghy die tweede meyninghe toestemt, namentlijck dat die Paus ende Kercke sy een Antichrist, ende een Kercke Antichristi: so en sie ick niet datmen rechtelijck hier uyte yet anders mach besluuten, dan dat Luther, Zwingel, Menno: met alle die na hem zijn ghekomen, niet anders en zijn gheweest nochte en zijn, dan Sentboden des gheens, die hunluyden heeft ghesonden. Ick meyne Sendtboden ende Jongers Antichristi.

Hans: Oft die Paus schoon al selfs Antichrist ware: daer uyt en machmen niet besluuten dat by de Roomsche Kercke doe ter tijdt geen macht om senden soude zijn geweest.

Coornhert: Dat salmen haest sien. Vintmen ooc meer dan tweederleye Kercken? Ick meyne warachtighe ende valsche?

Hans: Neen.

Coornhert: Heeft elck van dese niet zijn eyghen hoofd?

Hans: Hoe meyndy datte?

Coornhert: Heeft die ware Kercke niet een ander hoofd dan die valsche?

392v/824

Hans: Sy heeft.

Coornhert: Wie ist hoofd vande ware Kercke?

Hans: Christus.

Coornhert: Wie vande valsche?

Hans: Antichristus.

Coornhert: Maer schijnet niet wel, als een Hypocrijt om des volcx sonden wille regheert, dat by wijlen Antichristi heerschappye heeft inde ware Kercke?

Hans: Ja wel, dan sit d'Antichrist inden Tempel Gods, ende dan staet die grouwelijckheyt des verwoestings inde Heylige plaetse. Maer die regeringe is Tyrannisch, ende tot genen tijden wettich.

Coornhert: So ist, want Antichrist als een valsche ende onrecht Heere wesende inde Kercke Godes,

⁸⁵ In marge: *Oft den Paus met nen synen ooc wettelyc mochten senden.*

⁸⁶ In marge: *Calv. Inst. viij. 129.*

en mach daer nemmermeer eenigh wettigh Regiment ofte bedieninge in hebben.

Hans: Dat houde ick oock alsoo.

Coornhert: Is het senden der Predicanten niet een Regieringhe ofte bedieninghe inde Kercke?

Hans: Vryelijck ja, ende dat niet van't minste.

Coornhert: So volcht nu nootsakelijc, dat Antichrist noch door Pausen, noch door Bisschoppen, noch door andere zijne litmaten immermeer yemant wettelijck mach senden om leeren, noch oock sulck bedienen en mach hanteren inde Kercke, ende dit noch al ghenomen zijnde, oft schoon al ware die rechte Kercke Christi: als die daer inne Tyrannichlijck ende gheheel onwettelijck die Heerschappye oft bedieninghe tot sich is treckende. Hebdy hier oock wat teghens.

Hans: Niet veele.

Coornhert: Ist dan sulckx, dat die Pausen met heure lidtmaten geen macht en hebben om yemanden wettelijck tot eenen Leeraer te senden, alsmense noch al schoon reeckent te zijn inde ware uyterlijcke Kercke: hoe vele minder sullen sy des wettelijck te doen vermoghen, oft uyt u selfs monde bleeck, dat het gheen ware, immers gheen Kercke en is, daer over ende inne sy ghebieden oft bedieninghe hebben? want so dit mach blijcken, soo moet ooc onloghbaer blijcken dat, ghelijck daer gheen Coninck noch Ondersaten en moghen zijn daer gheen Coninckrijck is: also mede geen Bisschop noch gemeente en mach zijn, daer geen Kercke en is. Is daer bisschop noch gemeynte wettelijck: wie sal daer wettelijcke Leeraers beroepen ofte senden? Nu hebdy selve gheseydt dat Paulus ende Barnabas koren oft kreeerden, ende dat die ghemeente met opsteecken der handen verklaerde wie sy wilden hebben. Wat volght hier nu doch anders uyte, dan dat u Leeraren noyt wettelijc en zijn ghesonden gheweest?

Hans: Ghy treet al te verde. Die Roomsche Kercke magh wel een Kercke zijn ende blijven, al en is sy die ware Kercke niet. Want dan is sy ghelijcke wel een valsche ende een gedefameerde Kercke. Dat is, sy magh wel zijn een Kercke die wesentlijck is, ende mitsdien is, na de substantie ofte selfstandigheyt, al en is zijdt niet na de forma ofte ghedaente.

Coornhert: Seght my doch: Is die substantie ofte het selfstendigh wesen sonder forma ofte gedaente oock een Kercke?

Hans: Neen, even so weynigh (om mijn sin uyt te beelden) als een stucke Lakens sonder maecksel ofte ghedaente een wambeys mach zijn.

Coornhert: Mach wederom die forma ofte gedaente sonder substantie, sonder wesen, oft selfstendigheyt (soomense wil noemen) oock een Kercke wesen?

Hans: Neen, wederom even so weynigh als sonder Laken oft ander stof een Wambeys magh wesen.

Coornhert: Ghy antwoordt wel. Laet ons nu dese dinghen te samen voeghen op onse Kercke. Wat noemt ghyluyden die rechte forma ofte ghedaente vande ware Kercke.

Hans: Onderdanigheyt Godes na zijnen wille ons gheopenbaert in die Heylighe Schriftuere.

Coornhert: Wat onderdanigheyt.

Hans: Int recht leeren, ende int recht gebruycken der Sacramenten, ende soo eenighe daer by voeghen vanden banne.

Coornhert: Ick houde die rechte forme wat anders.

Hans: Welcke?

Coornhert: Ware onderdanigheyt Godes int gebodt vande Broederlijcke liefde, klaerlijck by den Heere selfs uyt ghedrukt met dese woorden:⁸⁷ daer aen sullen sy alle weten dat ghy mijne Leerlinghen oft Jongheren zijt, ist dat ghy malcanderen liefhebt. Doch willen wy hierom nu niet twisten. Maer segt voorts. Wat houdy nu voor die ware substantie ofte selfstendigheyt vande ware Kercke? Ick meyne die sichtbare (so men die noemt) daer wy nu af handelen? Acht ghy die te zijn die Tarwe, namentlijck die recht-gheloovighe alleen? Of het Kaf, te weten die naem-Christenen alleen, oft dese beyde?

Hans: Dese beyde.

Coornhert: Maer wat Tarwe oft recht gheloovighe meyndy hier: diet nu al zijn in desen leven? Of die't eerst na den lijflijcken doot sullen worden?

393r/825

Hans: Souden zijt na desen leven noch eerst worden, so en mochten syt nu hier niet zijn. Soo soudan dan die naem-Christenen, dat is het Kaf alleen, wesen die substantie vande ware Kercke. Dit is opentlijck valsch, oock tegen mijn voorgaende segghen. Dus meyne ick die Tarwe ende ware gheloovigen, die sulcx hier inder tijdt al zijn.

Coornhert: Merckt ghy nu oock selve wel, wat uyt dit u eyghen bekennen nootlijc moet volgen?

⁸⁷ In marge: *Iohan. 13. 35.*

Hans: Watte?

Coornhert: Hebby niet geseyt dat die Roomsche kercke oock een kercke is na de substantie?

Hans: Ja.

Coornhert: Seghdy nu met dese substantie te zijn niet alleen die naem-Christenen, ofte Kaf, maer oock die gheloovighe ofte Tarwe te samen?

Hans: Dat segghe ick noch.

Coornhert: Wat dunct u nu selve wat daer uyt volgt.

Hans: Dat inde Roomsche kercke oock ware litmaten Christi soudent zyn, 'twelc my nochtans hier voor (dat bekenne ick) gheensins en dochte. Want ick mercke nu wel, soo sulcx niet en waer, soo en moght die Roomsche kercke na de substantie gheen ware kercke zijn, als gheen ware substantie hebbende. Ende soude dan noch die ware kercke bestaen alleenlijck int kaf ende ongheloovige naem-Christenen. D'welc opentlijc strijdet tegens Christi woorden.

Coornhert: Dunct u daer by u ooc niet vrundt, dat ghyluyden u selve een verdoemelijc oordeel onderwerpt.

Hans: Waer inne dat?

Coornhert: Dat ghyluyden uwe Naesten onrechtelijc verdoemt.

Hans: Van wat naesten spreeckt ghy?

Coornhert: Van ware Tarwe koornkens opten Acker Christi, oft zijne ware ledekens. Dit zijn voorwaer uwe Naesten, ist anders sulcx dat ghy self mede een mede-lidmaet Christi zijt: daer alle ledekens malcanderen vryelijck al na, ende elck des anderen Naesten zijn.

Hans: Die en verdoeme ick niet.

Coornhert: Ghy doet voorwaer.

Hans: Wanneer oft waer inne?

Coornhert: Als ghy die Romanisten altsamen Wereltsche menschen ende Afgodendienaren noemende, sonder allen onderscheyde niemant uytghenomen vrymoedelijck verdoemt. Is dit verdoemen niet onrecht? zijn daer onder oock niet lidmaten Christi? dit belijdy immers hier selve opentlijck. Is dit voor u luyden selve geen verdoemelijc verdoemen, daer door ghy Christum in zijne lidmaten zijt verdoemende?

Hans: Al overlist my u tonghe, so houde ick (om waerheydt te seggen) dat die Roomsche kercke gheen Kercke en is.

Coornhert: Dats nu recht anders gesproken dan ghy terstont wilde segghen, te weten, dat sy een Kercke is, ende blijft na die substantie, maer soudy dit u segghen wel kunnen bewijzen?

Hans: Soude ick niet? gheen dinck ter werelddt vaster noch lichter.

Coornhert: Lieve laet hooren.

Hans: Gaerne. Na dien die Tempel die eeuwichlijck tot een woninghe Godes ghewyct scheen te zijn, van Gode heeft mogen verlaten worden, en ontheylicht: so en hebben dese (Romanisten) ons niet te dichten, dat God aen Persoonen, oft plaetsen, oft aen uyerlijcke diensten sulcx gevestight soude zijn: dat hy soude moeten blijven by henluyden (Romanisten) die niet dan een schijn oft titule vande Kercke en hebben. Seker alhoewel syluyden dan die Tempel, 'tPriesterdom, ende d'andere deser ghelijcke Mom-aensichten voor houden: so behoort ons int minste niet te beweghen dees ydele glantse, waer door syluyden (Romanisten) der simpelen oogen verblinden: soo dat wy't voor een kercke soudent aen nemen daer 'twoort Godes niet en blijckt te wesen. Wat dingh? waer moghen syluyden ons eenighe gedaente eens Kercx thoonen? Wat teecken en hebben sy doch (lieve) daer by men alle den rotte des Roomschen Antichrists voor een kercke Christi mach kennen? Wat blijfter doch meer te segghen tot dese duysterlinghen ofte boeven, na dien syluyden soo dickmael, so treffelijck, ende soo overvloedelijc van ons wederleyt zijn gheweest, ende syluyden des niet te min noch voort varen met sich selfs den name eens Kerckx toe te schrijven?

Coornhert: Hoe onbedachtelijck wederspreckt ghy u selve?

Hans: Hoe datte?

Coornhert: Als ghy terstont gheen ander sendinge uwer Leeraren meer en wist by te brengen: so seyde ghy dat Luther, Swingel, ende Menno niet sonder sendingen hadden gheleert, overmidts sy Doctor, Priesters, ende Pastoren waren. Ist niet so?

Hans: 't Is soo.

Coornhert: Hebby niet mede bekent een wettighe sendinghe te zijn, als die overste inder Kercken metten gemeente yemanden bequaem zijnde, verkiesen tot een Leeraer?

Hans: Ja ick trouwen.

Coornhert: Nu seghdy selfs met vele woorden, dat die Roomsche kercke gheen kercke en is. Die geen kercke en is, en mach geen Leeraer wettelijck senden. Hoe can dan die Roomsche kercke

uwen voornoemden Leeraren wettelijck hebben gesonden? Wat moogdy hier nu doch teghen segghen? Was die Roomsche kercke een kercke, als uwe voorschreven
393v/826

Leeraren die verlieten: soo hebben sy die Kercke verlaten ende Seecten opghericht. Wast dan oock geen kercke, hoe mogen syluyden wettelijck zijn ghesonden? Immers hoe mochten sy wettelijck gesonden zijn van de Paus, soo die selve (swijghe zijne onder-bisschoppen) gheen Bisschop en was? Oft houdy nu dat de Paus een wettelijck Bisschop was, ende zijn Kercke die moeder van u luyder Kercke?

Hans: Wettelijck Bisschop? Hy was een verscheurende Wolf. Het en mach oock gheen moeder der Kercken zijn, die selfs gheen Kercke en is, soo ick nu al van des Paus Kercke heb bewesen, soo en macht oock geen Overste der Bisschoppen zijn, die selfs geen Bisschop en is.⁸⁸ Ick soude gaerne weten wat doch die Paus selve Bisschoppelijcx aen hem heeft? Laet daerom die Romanisten seggen, by wat redene sy willen, datmen voor een Bisschop sal houden, den ghenen die gheen deel des Ampts, oock niet inden schijn, met zijn minste vingerken aen roert.

Coornhert: Ghy seght veel, maer seght my ditte. Heeft die ghene die selve onghesonden loopt, oock macht om anderen van Godes wegen wettelijck te senden?

Hans: Wie moet daer niet neen toe seggen? Neen neen voorwaer. Dese macht der Kercken dan, daer van wy gheseyt hebben, so sy wert gheleecken teghens die, dewelcke nu etlijcke honderdt Jaren langh inden volcke Gods sigh aenghenomen hebben: dese gheestelijcke Tyrannen die hem selven valschelijck Bisschoppen ende Prelaten der Religien ghenoeemt hebben, en sal niet beter daer met over een komen, dan Belial met Christo. Want int Pausdom en was gheen ordentlijcke beroepinghe.⁸⁹ De Romanisten en zijn inde rechte ghemeynte Gods niet, ende en zijn daeromme oock niet ordentlijck beroepen. Ende seecker, dat en can niet ordentlijck geschieden, dat niet en gheschiet naer uytwijsen der schrift, want ordentlijcke navolginghe ofte successie en can niet wesen, sonder ordentlijcke beroepinghe. In de Roomsche Kercke en is gheen ordentlijcke beroepinghe, daer en can dan gheen ordentlijcke successie zijn. Want van die tijden af, dat die Antichrist is vande Roomsche kercke inde plaetse Christi ontfanghen gheweest: waer heeftmen die kercken dienaers ordentlijck beroepen, ende daer na beproeft in haer leer ende wandelinghe, soo Paulus 1. Timoth. 3. leert? Daerom en can die Pausche beroepinghe anders gheen, dan een Duyvelsche Symoniasche beroepinghe der Buyckdienaren wesen.

Coornhert: Huy, wat dondert ghy daer al teffens uyt? Is dan die Paus na alle dese uwe eyghen woorden selve, gheen Bisschop: hoe mogent zijn onder-bisschoppen wesen? Moghen die Pausen selve niet wettelijck anderen leeren: hoe mogen sy anderen daer toe machtighen? Mach oock yemant anderen macht, die hy selfs niet en heeft, met deylen?

Hans: Neen, dat mach niet zijn.

Coornhert: So en mach oock noch Paus, noch gheen zijnre Bisschoppen, u Luyther, Swingel, oft Menno, macht om predicken mede ghedeylt, nochte henluyden daer toe wettelijck ghesonden hebben ghehad. Seecker, ist soo ghy selve segt, dat die Roomsche Kercke selve gheen ordentlijcke beroepinghe en heeft: ist datmen daer gheen Kerckendienaren ordentlijck en heeft beroepen, is die Pausche beroepinghe self niet dan een Duyvelsche beroepinghe, ende hebben uwe Leeraren voornoemt met heure navolgers, gheen beroepinghe ofte sendinghe dan die Pauselijcke: wat sal heurluyder sendinghe oft beroepinghe doch anders moghen wesen, dan een Duyvelsche sendinghe? Ick noemet hier alsoo niet uyt bitterheydt, (God is mijn ghetuyge) maer uyt u eyghen woorden, daer sulcx nootlijck uyt moet volghen. Oft weet ghy hier wat tegens?

Hans: Weet ickx al schoon niet, andere sondens moghen weten, ende dat moghelijck al veel.

Coornhert: Dat andere veel daer teghen souden moghen seggen, geloove ick, maer wel en geloove ick niet. Want het onmogelijck is dat yemant wettelijck mach ghesonden worden vanden ghenen die selfs niet wettelijck is gesonden, ende selfs gheen macht en heeft om senden. Hier uyt en moochdy (soo ick mercke) u selfs geensins redderen. Maer of ghy't al scheent te vermoghen, so soude noch die tweede swarigheydt by my terstont geroert, ende niet minder dan dese verantwoordt moeten werden.

Hans: Welck soude die zijn?

Coornhert: Houdy oock dat Godt oyt Propheet ofte Leeraer uyt ghesunden heeft, sonder den selven in, oft voor 't sensen voorsien te hebben met zijn Heyligh woort?

⁸⁸ In marge: *Calv. Inst. viij. 128.*

⁸⁹ In marge: *Petrus Dathenus int Boecxken ghenaeemt Christelycke verantwoording Fol. 90. [Petrus Dathenus, Een Christelicke Verantwoordinghe op die Disputacie binnen Audenaerde tusschen M. Adriaen Haemstadt ende Jan Daelman, Frankfurt, 1559 & Antwerpen 1582.*

Hans: Neen, daer toe seyt ooc Calvijn selve neen, Comment. in Esa. cap. 50. 4. te weten, dat niemandt bequaem is om anderen te leeren, die met selfs eerst onderwesen is van Gode. Hy moet hebben die leere Godes, ende gaven des Geests, Comment. in Esa. capit. 48. 17.

Coornhert: Maer sulcke sendtboden Godes hadden oock dan selfs kennisse van Godes woordt, oft houdyt anders?

Hans: Alsmen vanden Propheten ende ware herders gheen Balams Ezelen wil maken, soo en machmens niet anders houden.

Coornhert: Hy en is dan niet sendelijck oft bequaem om tot een Leeraer ghesonden te worden, die selfs noch niet begaeft en is met die ware kennisse vanden worde Godes.

Hans: Gheensins, te vergheefs seydt Calvyn Comment. in Esa. Cap. 48. 16. beroemen sy sich van Gode ghesonden te zijn, die niet en zijn voorsien met soodanighe gaven des
394r/827

geests, als daer nodigh zijn om sulcke last te volvoeren. Seker (schrijft Calvijn noch Institut.viii. 46.) die ghene, welcke tot so treffelijcken dienst zijn ghedestineert van den Heere, wapent hy hem eerst met soodanighe wapenen, als tot het volvoeren van haer last nodigh zijn. Oock en mach niemant anderen sekerlijc onderwijsen, dingen die hy selfs niet en verstaet.

Coornhert: Die dan onbequaem is tot uytrichinghe der saken daer toe hy wert ghesonden, houdt ghy mede dat die daer toe niet sendelijck en is, dat is: dat hy daer toe niet wettelijck en wert ghesonden van Gode, noch van mensche?

Hans: Soo houde ickx mede. Wie mach begripen datmen wettelijck soude moghen senden een blinde tot een Leytsman? een doove tot een oordelaer vande Musijcke? een zot tot een Raetsman? oft een suygent kindeken tot een Chrijchsman?

Coornhert: Dat's al recht, maer seght my, wat acht ghy voorneemlijck in een Leeraer ofte sendtbode Godes nodigh te zijn?

Hans: Het eerste stuck is, dat een Herder of Pastoor voorsien sy met wetenschap vande ghesonde leere.⁹⁰

Coornhert: Mach yemant die dese wetenschap niet en heeft, oock wettelijck ghesonden worden tot een Herder oft Leeraer?

Hans: Dats al gheseyt: Neen geensins.

Coornhert: So volcht nu dat Luther, Zwingel, ende Menno, selve van Gode, noch van menschen noyt wettelijck ghesonden zijn geweest, als sy begonnen te predicken oft te leeren, het sy dan int Pausdom, oft in haer vergaerde leerlingen?

Hans: Dat segdy, is dat nu bewesen?

Coornhert: Hoort bewijs. Menno, oock Luther, ende Zwingel en waren niet sendelijck: daerom en zijn sy noyt wettelijck ghesonden. Seght nu, hadden Luther, Swinghel, oft Menno wetenschap vande ghesonde Leere, ten tijde als sy Doctoer, Pastoor, ende Priester werden, ende vanden Paus waren ghesonden?

Hans: Dat weet ick niet.

Coornhert: V oude schoenen wetens wel neen. Maer seght doch lieve, waer by bleeck dat syluyden als sy Priester, Pastoor, oft Doctor werden, wetenschap hadden vande ghesonde leere? Daer aen dat sy sich dubbelvout vereenichden met den Paus, dien ghy voor een Antichrist oordeelt? dat sy sich in lijfdn met de valsche leere? Met de verleydelijcke logen? Dit hout ghy selfs 't Pausdom te zijn. Soude dan by dit haer doen ghesuyvert werden, dat sy rechte wetenschap hadden vande gesonde leere? Dat sy ja seyden tot die grouwelijcke misbruycken (soo oordeelt ghy't der Sacramenten? tot het aenbeden der Heylighen, totten Aflaten, Bedevaerden, verdiensten ende Missen? Oft bleeck daer inne haer wetenschap vande ghesonde leere, dat sy int worden van Mispapen, beloften deden van Christo, daghelijcx weder op te offeren: soudn, segghe ick noch Luther, Swingel ende Menno, alle sulcke ende ontallijcke meer andere doolingen, loghenen, Godslasteringen, grouwelen ende Afgoderyen (in uwen eyghen oogen) toestemmende. Voor goet houdende, prijsende ende aennemende, daer mede bethoont hebben gehad, dat sy doe ter tijdt begaeft waren met wetenschaup vande ghesonde leere? Met waerheydts kennisse? Met het salichmakende gelove? Wie mach dat gheloooven?

Hans: Ten schijnt niet seer gelooflijck, dat moet ick bekennen.

Coornhert: Hoe kant dan ghelooflijck schijnen, dat Luther, Zwinghel, ende Menno, ten tijde als sy Priesters, Pastoors, ende Doctooen werden, sendelijc waren, te weten bequaem om tot Leeraers oft Pastooren ghesonden te werden? Wie mach segge ick noch gheloooven, dat syluyden ten tijde vande voorschreven Pauselijcke sendinghe, als sy selve noch liggende begraven in des loghens

⁹⁰ In marge: *Calvyn. Comment. Titu. 1. 9.*

duysternissen, ledigh vande waerheydt, vreemt van den gheloove, wijt vande kennisse Christi, met Antichristo ende den Wolven (soo ghyluyden dat selfs noemt) vereenigt, oock selfs lidtmaten Antichristi ende Wolven zijnde, dat sy Luther, Swinghel ende Menno segghe ick, doe ter tijdt soodanigh wesende, bequaem souden zijn gheweest, om anderen metten lichte dat sy ontbeerden, te verlichten die waerheydt, hunluyden doe noch onbekent te verkondigen, 't geloof dat sy niet en hadden, te predicken, ende in somma, Christum die wech ende Deure ten leven, hemselves gantsch onkondigh den menschen aen te wijsen, ende den Schaepkens Christi met Godes woort, dat in haren monde niet en was, te weyden ende te voeden? Sent God gheen blinden, Afgodendieners, ja Esels, om zijn ghemynten met zijnen waerheydt te onderrichten: Hoe mach Luther, Zwinghel, oft Menno van Gode ghesonden zijn gheweest, dewijle sy noch soo gheheel onsendelijck waren? Waren sy oock soo gantsch onsendelijck, dat ghy niet moocht ontkennen? hoe moghen sy van den Paus wettelijck zijn ghesonden? Was Luther, Swinghel, ende Menno, dan van Gode, noch van mensche wettelijck ghesonden: Hoe moghen d'andere hare navolghers wettelijck gesonden zijn geweest? Maer van wie souden dese ghesonden zijn? van Luther, Swinghel, oft Menno? Die liepen selfs onghesonden, ende hadden gheen macht om anderen te senden. Van Luthers, Swingels, of Mennons gemeynte? Dat waren ende zijn dan secten ende gheen gemeynte Christi: (ic spreek vande sichtbare leden, ende 'tkaf, d'onsichtbare, ende die tarwe is Gode kont) hebben secten, so dit zijn, oock macht om wettelijc te senden? Siet, so blijft noch aen allen eynden, dat noch Menno, noch Swingel, noch Luther, noch geen uwer ander, oft dergelijcke Leraren, noyt wettelijc, noch van Gode, noch van Menschen gesonden en zijn gheweest. Wat blijfter nu anders over, dan dat sy ongheroepen van selfs ver-

394v/828

metelijck zijn ghelopen? Ende dat alle hunluyder navolghers blinde leytsluyden navolghen, om ghesamentlijck (worden sy niet wacker by tijdts) te vallen inde gracht des verderffenissen? Oft wildy hier yet meer teghen segghen?

Hans: Neen. Ick vermachs nu niet, ende hebbe oock nu den tijdt niet, want wy ghenaecken 'tLant, die Schipper komt om zijn vracht. Ick wil u redenen na dencken, overwegen, ende de Heere bidden om zijnen Gheest der waerheydt, dat my die te recht stiere.

Coornhert: Dat gonne u die gaef-rijcke ende milde Vader des lichts, van wien alle goede gaven komen. Die salt oock doen soo't u ernst is, so ghy waerheydt bemint boven u opinie, ende so ghy den Heere met ootmoet uyt bekenden noot, in geest ende waerheydt gelovigh daeromme biddet inden name ons Heeren Jesu Christi, Amen.

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>Vande zendinghe der predicanten.</i>
referentie	<i>Wercken</i> , III, 170r-170v/365-366
datering	Ca. 1580 (?)
omschrijving	<p>Elkaar vermanen, zonder aanspraak op autoriteit, mag altijd. Zending moet zeker zijn, niet alleen voor de leraar, maar ook voor de leerlingen, want anders volgen die blind wie dan ook. Om dat te voorkomen staan er in de Schrift zoveel waarschuwingen voor valse profeten. In de Schrift is ook aangegeven hoe en waartoe God zendt: Hij zendt direct of indirect om een kerk te stichten (Moses); te reformeren (Elia); te vernieuwen (Christus en de apostelen) en verder te ontwikkelen (de opvolgers van de apostelen). Bij de eerste drie vormen is de zending direct: in opdracht van God, wat blijkt uit de wonderen die worden verricht; de vierde zending is indirect en gebonden aan een kerk, aan de waarheid waarvan niemand kan twifelen (vgl. apostolische erfopvolging). De hervormde kerken beroepen zich op de Schrift in hun kritiek op de katholieke kerk (en op elkaar). Het zou billijk zijn als zij bij hun zending niet naar eigen goeddunken handelen, maar conform de Schrift. De vertegenwoordigers van die kerken moeten dus ofwel bewijzen dat zij direct door God zijn gezonden (en wonderen verrichten) of dat de kerk waardoor zij zijn gezonden de ware is en (zonder verval) is gebleven vanaf de tijd der apostelen. Zij kunnen echter het een noch het ander, waaruit blijkt dat zij 'maer van selfs treden ende lopen in desen H. dienst, onder den schijn nochtans van gesonden te zijn.' Uit hun optreden blijkt dat zij van mening zijn dat de zienlijke kerk sinds lang 'jammerlijck verwoest, vervallen, ende verdorven is gheweest' en dat zij die weer hebben opgericht en gereformeerd. Zij kunnen echter niet een bevel daartoe tonen en als zij beweren dat de kerk zichzelf heeft gereformeerd, dan geven zij een antwoord dat geen steun vindt in de Schrift. Hoe kan men er dan zeker van zijn dat de gereformeerde kerk de ware kerk is? Hoe kan men er zeker van zijn dat de predikanten door een ware kerk gezonden zijn? Maar gesteld dat een kerk zichzelf kan reformeren, als dat zónder leraar en prediking (= profeet, profetie) gebeurt, dan zijn hun samenkomsten net zo willekeurig als die van monniken (die daartoe ook geen bevel van God hebben). Reformeert die kerk zichzelf mét een leraar, dan is het de vraag wie die leraar gezonden heeft. Dat kan niet de eigen kerk zijn, want die moet juist nog tot stand komen. Uit al deze argumenten volgt dat de hervormers niet handelen naar de Schrift; zij volgen niet Gods bevelen op en zijn niet gerechtigd om met autoriteit een gemeente te onderwijzen.</p>
opmerking	<p>De <i>Bibliotheca Belgica</i> (I, p. 767) oppert dat het niet zeker is dat deze tekst van Coornhert is, maar gezien de vele overeenkomsten – stilistisch en inhoudelijk-argumentatief - met ander werk van hem (m.n. enkele brieven, zie: <i>CoCo</i>, I, 79; II, 16) is dat m.i. evident. De tekst is tussen zijn papieren gevonden en bij de heruitgave van <i>Van de Leydsche disputatie warachtich verhael</i> als appendix opgenomen (s.l. & s.n.: 1607-1608) en vervolgens in de <i>Wercken</i> terechtgekomen (<i>Wercken</i> III, 170r-170v/365-366).</p>

Vande Zendinge der Predicanten.

NAdien de drie uyerlijcke Gemeenten, met de Roomsche Kercke niet eens zijnde, hen altoos tegen hare partyen op de Heylighe Schriftuere beroepen, ende arbeyden daer mede tegen elckanderen, als oock tegen de Roomsche Kercke, hunluyder respectieue meyninge te bewijzen ende staende te houden alst recht is, soo ist oock wel billijck ende recht, dat zy inden grootwichtigghen handel der Zendinghe, niet na goetduncken des menschelijcken vernufts, maer van gelijcke alleen naer 'tgetuychnisse der Heyligher Schriftueren handelen.

Dese leert ons, dat niemant als Leeraer en mach leeren eenighe Gemeenten, sonder daer toe wettelijck gesonden te zijn van Gode: Van het onderlinghe Christelijck vermanen, uyt de Wet der natueren (willende datmen een ander doe, soo yeghelijck begeert hem selve ghedaen te werden) gheschiedende sonder autoriteyt en is gheen questie, want elck meer dan andere begaeft zijnde, sulcx zijnen naesten schuldigh is, dat is meer dan gheoorloft, als het maer toegaet, ghelijck d'een Scholier den anderen int afwesen des Schoolmeesters onderwijst.

Vande voorsz. Wettighe sendinghe moet ghewisse sekerheydt zijn, niet allen by den Leeraer, maer oock by de ghene die gheleert worden: die souden anders sonder onderscheyt soo lichtelijck eenen blinden Leydtsman, een valsch of self loopenden Propheet, een Enghel-schijnende Satan, ende eenen Dief, ja een verscheurenden Wolf, als een rechtsiender, waer Propheet, goeden Geest, of Herder, blindeling navolgen.

Tot voorhoedinghe vant welcke die ghetrouwe menschlievenden Godt ons doorgaens, soo inden Ouden Testamente door zijne Propheten, als inden nieuwen door Christum onsen Heere ende Salighmaker selve, soo heel ernstlijck waarschout: 'twelck voorwaer te vergheefs soude zijn, so de schapen niet en behoefden seker te weten wiens stemme sy na volghen sullen.

Daer toe heeft ons de sorghvuldige Godt in zijn Heylighe Schriftuere uytghebeelt, de wijze ende maniere hoe hy Sent ende oock waer toe.

De maniere van het Senden Godes is tweederley, te weten, sonder middel, of door middel: ende dat tot vier saken, namelijk. 1. Om een sichtbare Kercke te stichten, als Moyses. 2. Te reformeren als Elias. 3. Te vernieuwen als de Heere Christus met zijne Apostelen. 4. Ende voorts te telen, als der Apostelen navolghers ghedaen hebben.

In welke eerste drie voorsz. Sendingen, namentlijc Moysis, Elie, ende Christi met zijn Jongheren, men bespeurt de wijze van Sendinghe, die sonder middel gheschiet, also die van gheenen menschen, maer van Gode alleen ghesonden zijn gheweest. Maer inde vierde sietmen de maniere van Sendinghe,

170v/366

door middel van menschen gheschiedende, als in Mathia, Timotheo, Tito, ende meer andere gheschiet is.

Ende staet hier te letten, dat in beyde de manieren van sendinghe, merckelijcke versekertheyt voor den menschen is ghelegen, also de Sendinghe tot d'eerste drie geschiede met wonderdaden, ende de sendingh tot het vierde door een Kercke, aen welcx oprechtigheyt niemant met recht en mochte twijfelen.

Soo nu die Leeraren der voorschreven drie uyerlijcke Ghemeenten of yemandt van hunluyden zijn ghesonden van Gode sonder middel, soo mach de omsichtige leerlingh na 'tghebruyck Godes, inde heylige Schrift ghetuyght, henluyden wettelijck afeyschen wonderdaden tot ghetuychnisse ende versekertheydt (voor sich) van henluyder Sendinghe. Maer vermoghen sy dit niet, so eystmen hen rechtelijck af bewijs, dat syluyden door middel zijn ghesonden.

Om dit te doen is hen noodigh te bewijzen, dat de Kercke daer af zy zijn gesonden de ware Kercke Godes sy ende ghebleven is, sonder vervallen te zijn, vander Apostelen Kercke af (aen welcker oprechtigheyt men niet en twijfelt) tot op dese henl. Kercke toe.

Dit vermoghen sy so weynigh als door miraculen: soo blijkt dan dat sy van Gode noch met, noch door middel, ende midtsdien ooc geensins en zijn gesonden, maer van selfs treden ende lopen in desen H. dienst, onder den schijn nochtans van gesonden te zijn, 'twelc men immers niet recht en macht oordeelen, als wesende tegen die Heylighe Schrift, die sulcx soo swaerlijck berispt.

Heurlieder meyninge te zijn, dat de sienlijcke kercke sedert den tijdt der Apostelen jammerlijck verwoest, vervallen, ende verdorven is gheweest, en is niet te gheloooven dat sy sullen ontkennen, de wijle sulcx uyt heurluyder eygen doen is blijckende: want waer toe soude dienen sodanigen vergeefsche werck, datmen wederomme soude willen oprechten dat niet en is vervallen. Ende laet nu sien wiese weder opherecht heeft, of ghereformeert. Segghen sy, wyluyden, so eyschtmen

ghelooflijcke blijck van heurlieder last ende bevel om in dese tijden sulcx te doen als Elias in zijne tijden dede blijcken, dit vermoghen sy niet, maer seggen sy dat de kercke haer selven opgherecht ende ghereformeert heeft, so segghen sy wat, daer men inde H. Schrift gheen Exempel af en heeft, ende sylieden om nu sulcx te doen gheen bevel inde Heylige Schrift en hebben op henlieden ende dese tijden luydende. Wat versekertheydt mach dan yemandt hebben, dat sulcke gereformeerde ende opgerichte Kercke de ware kercke zy? Maghmen des niet seecker zijn, hoe machmen seker zijn dat syluyden van een ware Kercke of ghemeynte Godes, ende midtsdien wettelijck zijn gesonden.

Maer laet ons noch al nemen, of eenighe kercke haer selven mochte reformeren of weder op rechten, soo vraeghtmen hoe dat geschiedt is, sonder of door een Leeraer ende Predicatie, seggen sy sonder, so vraeghtmen wat seeckerheyt syluyden meer moghen gheven, dat sulck heur t'samenloopen ende vergaderen, meer sal maken een ware vergaderinghe der Lidmaten Christi, een ware kercke Christi, ende gemeynte Godes, dan het te samen loopen der Monicken voormaels heeft ghedaen: wat maghmer anders af oordeelen (nadien daer gheen expres bevel Godes en is, oock gheen gesonden Leeraer) dan dat henluyer vergaderinghe oock gheschiet uyt eyghen goedduncken als een nieuwe Monickerye?

Maer segghen sy dat het is gheschiet door een Leeraer ende Predicatie, soo vraeghtmen noch wie desen Leeraer heeft gesonden. Segghen sy de Kercke, so vraeghtmen voorder: Hoe mach het een sienlijcke Kercke zijn gheweest voor haer vergaderinge? de Dochter is immers niet voor haer Moeder, noch de kercke voor de Predicatie, was het doe noch geen Kercke, hoe mocht sy eenich Leeraer Senden?

Ende of ment noch al een Kercke wilde noemen, hoe salmen seker mogen weten, dat het die ware Kercke was? Was het geen ware kercke, soo en mocht sy oock niet wettelijck senden.

Dese ende meer andere redenen, zijn oorsaeck van het niet toestemmen dat syluyden in dese wichtighe sake handelen na de Heylige Schrift, ende dat syluyden van Gode ghesonden souden sijn, om een ghemeynte te leeren als met autoriteyt ende uyt Godes bevelen, 1608.

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>Bedacht schynende met te brenghen dat die roomsche kercke beter zy dan der ghereformeerden.</i>
referentie	<i>Wercken, I, 484v-48vv/1112-1114</i>
datering	1577
omschrijving	<p>Coornhert heeft vreemde opvattingen. Zo meent hij dat de katholieke kerk beter is dan de gereformeerde. Wat bedoelt hij? Het gesprek gaat eerst over de zichtbare kerk. De Roomse kerk is van top tot teen verdorven, die mag niet eens meer een kerk worden genoemd. Als iets niet eens goed is, hoe zou het dan beter kunnen zijn? Waarom is de Roomse kerk geen kerk, vraagt Coornhert dan. Als antwoord voldoet een citaat uit Calvijns <i>Instituten</i>: een kerk is waar als er enkel Gods Woord wordt gepredikt en de sacramenten worden bediend zoals Christus dat heeft bepaald. De Roomse leer is evident vervuild en het misbruik van de sacramenten staat vast. Coornhert zegt - 'om eer ter saken te komen' - dat maar aan te nemen, meent echter dat hieruit niet volgt dat de katholieke kerk geen kerk is. Het mag zo zijn dat de leer en de sacramenten eeuwenlang niet tot hun recht zijn gekomen, 'de Gheest der waarhey' heeft zich niet al die tijd in een hoekje van de hemel verborgen gehouden. Dat sluit ook Calvijn uit. Uitgesloten is ook dat die onzichtbare kerk onder de heidenen of de joden bestond. Zij was na de tijd van de apostelen 'by de roomsche Christenen'. Vervolgens komt aan de orde dat de zichtbare kerk en de onzichtbare kerk niet zonder meer samenvallen, omdat er in de ware kerk lidmaten zijn die het geloof enkel uiterlijk belijden en omdat er ware lidmaten zijn buiten de kerk. Op grond hiervan concludeert Coornhert dat de katholieke kerk de ware kerk is. Nu wil de gereformeerde dit nog wel accepteren voor het verleden, maar niet voor het heden: 'Spreken wy niet vande teghenwoordighe Kercke?' Coornhert benadrukt echter dat de hervormers zich dan dus van de ware kerk hebben afgescheiden en omdat er maar één kerk is, kan het niet zo zijn dat zij vervolgens toch een ware kerk hebben gesticht. Nu lijkt zijn gesprekspartner te aarzelen; eerst zegt hij dat zijn kerk zich niet heeft afgescheiden, maar door de kerk van Rome is afgesneden, dan dat zij zich wel moest afscheiden om tot Christus te komen. Coornhert sluit vervolgens uit dat een mens zich kan afscheiden van de kerk, d.i. van het lichaam van Christus: 'Machmen dan door sich af te scheidyn van Christo tot Christum komen? Ghy hebt bekendt, u Hooft-leeraers schryvent dat by de Roomsche Kercke Christus was: mochten sy dan van Christo wech loopende, Christum genaecken?' De leer mag vervalst en de ceremoniën verdorven zijn, dan had men, zoals eerder de profeten, kritiek kunnen uitoefenen, maar nergens in de Schrift staat te lezen dat men zich dan maar beter afzondert en een andere kerk opricht. Conclusie: de roomse kerk is de ware kerk en niet de andere kerken die zich hebben afgescheiden. Zij kunnen niet waarmaken nu de ware kerk te zijn; zij zullen zich toch ook niet boven Elia verheffen, deze 'klaersienden Propheet ende vrunt Godes' die zag dat God nog wel zeventuizend 'levendigher steenen aen zijnen Tempele hadde.' Anders gezegd, de kerk was verdorven, maar dit geldt niet voor het innerlijk van alle gelovigen: 'Want gheen Mensche weet wat in een ander Mensche zy.'</p>
opmerking 1	Coornhert is nog maar nauwelijks uit zijn jarenlange ballingschap teruggekeerd als hij in contact komt met Thomas van Thielt (Tilius), predikant te Haarlem. Die vraagt hem of hij heus van mening is dat de katholieke kerk beter is dan de gereformeerde. Coornhert antwoordt dat hij 'in hooftsaken die Roomsche kercke minder verdorven of quaedt hielt dan die Ghereformeerde.' Hij zegt dit aan de hand van de Schrift ook te kunnen bewijzen. Zo ontstaat <i>Bedacht schynende niet te brenghen dat die roomsche kercke beter zy dan der ghereformeerden</i> (1577) en een affaire die jaren veler tongen en pennen in beweging zal brengen.
opmerking 2	Het handschrift van deze tekst is bewaard gebleven en bevindt zich in de Bibliotheek van de Verenigde Doopsgezinde Gemeente Amsterdam.

Bedacht schynende met te brenghen dat die roomsche kercke beter zy dan der ghereformeerden

T'saemenspraeke: Gereformeerde & N.

<< Den 1e Mey predicktede Abbas dat Christus gecomen was niet alleen om den lichamelijcken genesinghe te doen aen blinden, creupelen, &c. maer oock der zielen. Item, dat Christi Rijk Geestelijck is, ende niet uyterlijck, zo de Apostelen waenen. Actor. 1. En dat de getuyghen Christi eerst moeten hebben den gaeve des H. Geests.>>

Gereformeerde: Beneven andere dingen heeft my vreemt ghegheven van u te hooren dat ghy zoudet ghezeydt hebben, den Roomschen Kercke beter te zijn dan der Gereformeerden.

N.: Dat bekenne ick voor mijne woorden, ende sullen u minder vreemt gheven, soo't u ghelieft te hooren den redenen my daer toe beweghende.

G.: Gaerne zeght.

N.: Om niet langhe te blyven inden defenition of beschryvinghe wat de Kercke zy, dunckt my dat wy de selve nu wel moghen verby leyden, ghemerckt derhalven tusschen ons nu gheen gheschille is, ende moghen altijd daer toe comen, als ons de zaecke daer toe sal dringhen.

G.: Alsoo. Doch moet verclaerdt zijn of wy spreucken vande Kercke Godes die zichtbaer zy, dan vande onzichtbare.

N.: Recht. Ick dencke wy handelen vande zichtbare.

G.: Wy doen. Doch niet van een steun, maer levende Kercke.

N.: Ghy seght wel.

G.: Nu moet oock gheweten zijn waer inne wy de goetheydt ende quaetheydt des Kercx stellen, ende vraghe daerom of ghy dat niet de beste Kercke acht die de ware, ende dat die archste die de valsche Kerck zy?

N.: Dat en weet ick niet. Want al machmen van twee goeden dinghen segghen, het een beter te zijn dan't ander, soo en machmen sulcx niet recht segghen van twee dinghen daer van 't eene goedt ende 't ander quaedt is, ende noch veel minder van twee quade dinghen. Alsoo machmen recht segghen dat een Hunghersche Ducaet beter Goudt zy dan een Philips Gulden, maer niet dat een Hunghersche Ducaet beter goudt zy dan een leghpenningh, ende noch met veel minder schyn dat een leghpenningh beter Goudt zy dan een stuccke Loodts.

G.: Ghy zeght niet qualijck, maer en merckt niet wel wat uyt dit u zegghen volghet.

N.: Wat?

G.: Dat u segghen vande Roomsche Kercke beter te zijn dan der Ghereformeerden dubbelde onwaerheydt in heeft.

N.: Dat mercke ick doch niet.

G.: Merckt dan op mijnen reden. Mach 't gunt quaedt is in gheen ghelijckenisse comen by 't ghene goedt is, soo en machmen niet alleen soo luttel met waerheydt segghen dat de Roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerde; als men weynich en mach segghen dat een plat stuccken Loodts beter Goudt zy dan een Hunghersche Ducaet: Maer oock gheensins dat der Gereformeerden Kercke beter zoude zijn dan de Roomsche, overmits die Ghereformeerde Kercke een beter Kercke is ende die Roomsche niet. Want 'tghene dat niet en is magh gheensins gheleken wordn by 't ghene dat is. Machmen dan met waerheydt niet zegghen dat de Roomsche Kercke een Kercke zy, hoe salmen recht moghen segghen dat zy argher is (dats verde van beter) dan de Roomsche Kercke? Merckt ghy nu wel dat u segghen selve dubbelde onwaerheydt in heeft? Ende seker naedemael oock de Kinderen nu verstaen den Roomschen Kercke vanden toppe des Hoofdes totten voetsolen soo gants verdorven te wesen datter niet ghesonts aen is ghebleven: Hevet my met recht vervreemder van u, die niet onbelesen en zijt, te hooren dat ghy sulcken Kercke beter ghezeydt haddet te zijn dan den onsen.

N.: Alle u zegghen volcht ende sluyt wel, als een sake by u gheseydt klaer ende vast waer bewesen.

G.: Alle u zegghen volcht ende sluyt wel, als een sake by u gheseydt klaer ende vast waer bewesen.

G.: Wats dat?

N.: Dat die Roomsche Kercke gheen Kercke en is.

G.: Dats licht om doen.

N.: Gaet te wercke believet u.

G.: Gaerne, ende dit uyt en verklaringe vande ghewisse mercktekenen vande ware Kercke Christi, te weten dese: Daermen ziet dat Godts Woordt louterlijck werdt ghepredickt ende ghehoordt, ende daer die Sacramenten na der insettinghen Christi bedient worden.⁹¹ Nu gheve ick u te bedencken of de Roomsche Kercke by de welcke de Leere soo grouwelijck besmet, ende de Sacramenten soo Afgoddelijck misbruyckt werden, oock eenichsins een Kercke, zwyghe de ware Kercke, mach zijn; Ja of sy niet een afgrouwelijcke Secte en is.

N.: Dat bewys behoeft noch al t'samen bewys. Want my en blyckt noch gheensins
485r/1113

dat u Gheestelicke mercktekenen vande ware Kercke de rechte mercktekenen zijn. Oock soude die Roomsche Kercke al willen lochenen de besmettinghe in haer Leere, ende 't misbruyck haerder Sacramenten. Doch wil ick dit beyden (om eer ter saken te komen) nemen oft soo waer, ende u vrighen of de Kercke met dese uwe verhaelde mercktekenen vander Apostelen tyden af tot nu toe doorgaens erghens is gheweest opter Aerden?

G.: Gheensins. Want veel honderdt Jaren voor Luters tyden gheen rechte Leere ende ghebruyck der Sacramenten op Aerden en is gheweest.

N.: Is de Wereldt soo langhes sonder rechte Leere gheweest, soo hebben die van Basel David Jorisz. t'onrecht alleen beschuldicht daer inne, dat uyt zijn segghen (mede dese meyninge in hebbende, te weten, dat nu door hem eerst de ware Leere aenden dach quam) volchde dat de Gheest der waerheyt tot desen onsen tyden toe erghens in een hoecxken van den Hemel verborghen hadde geweest, want sulcx dan niet min nootlijck volcht uyt dit vermoeden te hebben op Luter, als uyt ghelijck vermoeden dat David Joris van sich self hadde. Maer dat ter zyden ghesteldt, ende 't voorsz. uwe segghen scheen oft soo waer ghenomen wesende, so soude ick gaern hooren uyt u, oft na der Apostelen ende voor Luters tyden die onzichtbare Kercke Godes niet en was op Aerden.

G.: Ick houde dat vander Scheppinghe af tot des Wereldts onderganck toe noyt tijdt en was, nochte zijn en sal, dat Godt zijn Kercke niet en heeft ghehad.⁹²

N.: Ghy meyndt immers op aerden?

G.: Ja ick trouwen.

N.: Was dese onzichtbare Kercke Godes voor Luthers, na der Apostelen tijden by den Roomschen Kercke, ende niet by den Heydenen ofte Joden: of was zy by den Heydenen ende Joden, maer niet by den Romanischen Kercke, of was zy by allen drie.

G.: Niet by allen, want de Joden loochenen Christum, ende de Heydenen hadden geen Predicatie van Christo, sonder welcke geen gheloove mach zijn.

N.: Dese onzichtbare Kercke was by den Roomschen Kercke.

G.: Dat zy soo.

N.: My bedunckt dat het nootlijck moet volghen, want is zy altydt op aerden geweest, zijnder maer drie volcken, Joden, Heydenen, ende Roomsche Christen, ende was sy niet by d'eerste twee, soo most sy immers by de derde zijn, dats by de Roomsche Christenen. Zeght doch voort. Houdt ghy alle de gene die den Contere leere uyt en Ministers hooren, ende die maer uytterlijck het rechte ghebruyck der Sacramenten deelachtich zijn, waerachtighe Lidtmaten Christi zijn in synen onzichtbare Kercke?

G.: Dat hoordy my niet segghen.

N.: De schyn, of de Merckteecken (die ghy ghewisse noemt) vanden ware Kercke, mach dan oock zijn by den gheenen, die inder waerheydt geen Lidtmaten en zijn van de ware Kercke Christi.

G.: Neemt dat sulcks te zijn, wat wildy hier met?

N.: Ick moet houden dat het sulcx zy, ende meyn niet dat ghy yemanden voor een waerachtig Litmaet der waren Kercken mochte achten, die gheen Lidtmaet en sy aen den onzichtbaren Kercke Christi.

G.: Of dat soo al waer, wat soude daer uyt volghen?

N.: Dat die ware sichtbare Kercke niet altyt daer en is, daer sy schynt te wesen, ende dat midtsdien uwe ghestelde Merckteecken niet alleen onseker, maer oock onwaerachtich blijcken. Daer tegen oock waerachtich schynt te volghen: Dat het niet en mach zijn, of die ware Kercke en moet altyt daer wesen, daer waerachtighe Lidtmaten ofte levendighe stenen der ware

⁹¹ Instit. viij. 10. [Joh. Calvijn, *Institutio Christianæ Religionis*, 1536; laatste versie 1559.]

⁹² Institu. viij. 5. [Joh. Calvijn, *Instituties*.]

Kercken zijn: al en merckte men daer oock niet bye enige van uwe ghestelde mercktekenen der Kercken. Maer behalven alle sulcks volcht al wat anders uyt onser beyder woorden.

G.: Wat?

N.: Het rechte wederspel uwer meyningen.

G.: Warinne?

N.: Ghy hielt dat die Roomsche Kercke geen Kercke en zy: ende nu blijkt dat sy de ware Kercke is.

G.: Zoo ghy waent.

N.: Neen zoo ghyt selve spreeckt, want ghy bekent selve dat daer de ware kercke Christi is, daer de ware Lidtmaten Christi ofte der Kercken Godes zijn. Ghy bekendt mede selve, dat voor Luthers toecomste die voorsz. ware Lidtmaten Christi ofte van Godes Kercke (alsmense hier al schoon noch onsichtbaer neemt) waren, niet by Joden of Heydenen, maer by den Roomschen Christenen: schynt dan niet noodtsakelijck te volghen dat daer oock de ware Kercke is?

G.: Ghy zoudt daer uyt moghen sluyten dat zy voor Luthers toekomste daer by was: maer volcht daer uyt dat zy nu ter tijt noch daer zy? Spreken wy niet vande teghenwoordighe Kercke?

N.: Seecker was die Roomsche Kercke voor Luthers toekomste de ware Kercke Godes soo ghy self belijdt, soo en mercke ick geensins hoe ghy sult moghen ontkennen dat Luther ende alle anderen die sich doe daer af sunderden, sich self afghescheyden hebben vande ware Kercke Godes. Dats een. Ende boven dien noch, nademael niet meer

485v/1114

dan een ware Kercke en is, dat ghyluyden gheen Kercke Godes, maer enckel Secten of valsche, ja gheen Kercken ghesticht hebben?

G.: Neen. D'onse hebben sich niet vanden Roomsche Kercke afghescheyden, maer die heeft d'onsen van haer afgesneden, afghescheyden ende van hen ghejaeght. Oock mosten wy van haer afscheyden soudent wy tot Christum comen.

N.: Der Menschen tyrannye vermach wel eens menschen leven van 't lichaem te scheyden zijns ondancx: Maer Satan selve niet (swyghe eenigh mensch) vermach een ander mensche zijns ondancx vanden ware Kercke, dats vanden Lidtmaten Christi, ja Christo selve af te scheyden. Maer dat u segghen verstaet ick niet. Machmen dan door sich af te scheyden van Christo tot Christum komen? Ghy hebt bekendt, u Hooft-leeraers schryvent dat by de Roomsche Kercke Christus was: mochten sy dan van Christo wech loopende, Christum genaecken? Laet de Leere vervalscht ende die Ceremonien gheheel verdorven zijn geweest: Soo stont henluyden toe 'tquade te vermyden ende te berispen (so Godt henluyden hadde ghesonden als voormaels de ware Propheten) van gheen deser leestmen dat sy sich vanden verdorven Kercke afghesondert ende een ander Kercke opghericht hebben ghehad.

G.: Ghy beantwoordt mijn segghen niet, te weten dat niet en volcht, om dat die Roomsche Kercke voor Luthers toecomste de Kercke Godes was, dat zijt nu noch soude zijn.

N.: Ick hebbe beantwoordt u segghen, dat de Roomsche Kercke gheen Kercke soude zijn, ende het rechte wederspel ghedaen blijcken, niet alleen daer inne dat zy (soo u self reden metbrenghen) die ware Kercke zy, maer oock dat u luyder Kercken, als van Luthers, Zwinghels ende anderer afghescheydene vande Roomsche Kercken ghecome zijnde, gheen Kercken en zijn. Maer om dit u laetste segghen mede te beantwoorden houde ick niet dat ghy u selve sult toe schrijven klaerder ghesicht om den waren lidtmaten der Kercken Godes te kennen dan de Propheet Helias heeft ghehad.

G.: Neen dats verde van my.

N.: Desen klaersienden Propheet ende vrunt Godes was noch verborghen dat Godt noch wel seven duysent sulcker levendigher steenen aen zijnen Tempele hadde. Dus en dencke ick oock niet dat ghy voor seker soudet derren segghen dat Godt nu ter tijdt onder den Roomschen Kercke (ghenomen zy noch al soo gants onghesont ware als ghy zeght) noch niet en soude hebben eenighe ware Lidtmaten Christi ende levendighe steenen aen zijnen Tempele. Want gheen Mensche weet wat in een ander Mensche zy. Of wildy segghen dat de Roomsche Kercke nu argher zy dan ten aecomste Lutheri?

G.: Neen dat niet. Maer men zoude eer moghen segghen dat de Roomsche Kercke voor Luthers aecomste Godloos was, ende dat zy nu noch Godtloos is.

N.: Mach dan die Kercke Godes Godtloos zijn?

G.: Dat hoordy my niet segghen.

N.: Soo ist, maer ick hoore u sulcx segghen, dat het (mijns bedunckens) nootlijck daer uyt moet volghen. Want ghy bekent dat de Roomsche ende niet de Joodtsche of Heydensche Kercke, die Kercke Godes was voor Luthers aecomste: nu zegghy datse doe Godtloos was: voecht dit u selfs

segghen te samen, ende merckt of daer uyt niet en volcht dat de Kercke Godts voor Luthers
aencomste Godtloos was?

G.: Voorts als in mijn Cartevel.

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>Ander ende corter bewys van mijne ghesproken ende qualijck ghenomen woorden, dat de roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerden.</i>
referentie	<i>Wercken I, 485v- 486v/1114-1116</i>
datering	1577
omschrijving	<p>Van belang is wederom te onderscheiden tussen de zichtbare kerk (d.i. de feitelijke kerken) en de onzichtbare kerk (d.i. 'den onzichtbaren levendighen steenen aenden Kercke Godes, ende warachtige litmaten Christi'). Ook Calvijn erkent dat God hier op aarde altijd een kerk heeft gehad, zij het dat die vaak <i>onzichtbaar</i> bleef. Vanaf de tijd der apostelen tot het moment dat de hervormers zich afscheidde heeft de kerk niet altijd <i>zichtbaar</i> bestaan. Anders zou er ook nimmer behoefte aan een hervorming zijn geweest. Dit betekent volgens Coornhert echter dat de onzichtbare kerk daar is, waar de zichtbare is of zou moeten zijn, dus in de katholieke kerk (niet bij heidenen of joden). Ten tijde van de hervorming is dat niet anders, dus zijn de kerken van Luther, Zwingli en dus ook die van Calvijn geen kerken, maar sekten: afsplitsingen van de ware kerk. De hervormers zijn noch door de ware kerk, noch door God gezonden. Conclusie moet dan zijn dat zij handelen naar eigen goeddunken, 'van self liepen, sonder Godes Woordt in haren monde, ende sonder expresse last te hebben.' Maar Christus laat zich niet in stukken scheuren, d.i. in meerdere kerken opdelen. Ook Calvijn erkent dat Christus in de kerk van Rome was, zij het dat Hij half begraven was. Die kerk, hoezeer zij ook vervuild mag zijn en hoe weinig goud zij ook nog bevat, zij is niettemin de ware kerk en de afsplitsingen verdienen de naam kerk niet, zijn louter schuim. De kerk van Rome is dus niet beter dan de gereformeerde, want die laatste is geen kerk. Coornhert zegt nog veel meer argumenten te hebben en wijst er met name op dat de gereformeerde leer Gods eer verkleint, de menselijke zaligheid hindert, dubbelzinnig over Gods wil spreekt, God ontrouw in Zijn beloften noemt, de mens tot onbeslistheid en vertwijfeling brengt, gelovig bidden frustreert, uitsluit dat iemand van goede wil kan zijn, etc. Coornhert meent abundant bewijs voor zijn opvatting te hebben, maar voegt toe dat hij zich wel eens vergist heeft, zich misschien ook nu vergist. Maar daar zal men hem dan toch eerst van moeten overtuigen.</p>
opmerking 1	<p>Deze tekst is het vervolg op <i>Bedacht schynende met te brenghen dat die roomsche kercke beter zy dan der ghereformeerden</i>. Coornhert heeft zich in zoverre bedacht dat hij nu stellig uitspreekt dat de gereformeerde kerk geen kerk mag heten, wat hij leek te suggereren toen hij de kerk van Rome beter noemde dan de gereformeerde. Hij laat ook deze tekst naar Van Thielt brengen, die weer zegt er geen tijd voor te hebben, maar die kennelijk toch van het <i>Bedacht</i> kennis heeft genomen, want die tekst stuurt hij naar Arent Cornelisz, predikant te Delft. In de bijgevoegde brief noemt hij Coornhert 'zeer pestilent', 'een onbesneden Goliath', 'een beest, zeer begerig naar roem, dat alleen door wind wordt gevoed.' Hij benadrukt dat Coornhert 'al onse kercken' verdoemt en vraagt Cornelisz om samen met Reynier Donteclock, ook predikant te Delft, iets te bedenken tegen deze 'blasfemie'. Eind van datzelfde jaar, 1577, nodigt Van Thielt Coornhert uit naar Delft te komen om met hem te discussiëren. Het debat is nauwelijks begonnen of de Staten van Holland besluiten in te grijpen: 'gemerkct soedanige disputiën tenderen tot schandaelisatie ende oproerichheit van de gemeente; dat meede soedanige openbare disputiën niet en behoeren getollereert te worden.' Maar rustig zal het niet worden in Holland, integendeel, er breekt een periode aan waarin publiekelijk over de godsdienst wordt gedebatteerd, met Coornhert als uitdager van de gereformeerden en de publieke kerk. Zie: H. Bongers, <i>Leven en werk van Dirk Volckertsz Coornhert</i>, Amsterdam 1978, p. 83 e.v.; zie ook: M. Roobol, <i>Landszaken</i>, Amsterdam 2004.</p>

Ander ende corter bewys van mijne ghesproken ende qualijck ghenomen woorden, dat de roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerden.

<<Dit had oock den 2. May 1577. smiddaghes voor 12. uyren door myn Ianneken doen brenghen in handen van Pieter Kies, met begeeren dat hy't den Predicant wilde behandlen, open synde ende werdt my den selven namiddaghe omtrent half ure twee weder ghebracht van Kies, die my zeyde den Predicant nu zoo gheoccupeert te zijn dat hy't hem nu niet en hadde geleverd>>

VVA⁹³ Kercke ick meyne als ick noeme den Roomschen Kercke is elcken condit, want ick desen name neme na den gemeynen verstande van dien, metten name Ghereformeerde Kercke, en meyne ick niet de Kercke tot Haerlem, Delft, Leyden, ofte andere bysondere Kercken, maer alle Kercken welcker Leeraren de Geneefsche, ofte Calviniaensche, oock Besanische Leere ende Schriften voor de ware Leere achten, die navolgen ende den Volcke leeren, ist schoon niet allen, ten minsten inde Hoofpunten, als Predestinatie, Justificatie, zendinghe, Ketter-dooden ende dierghelijck meer.

Ende want de Kercke zichbaer is oock onsichtbaer, meyne ick metten benaminghe beyde der voorsz. Kercken de zichtbare ghemeeynten der selver, ende gheensins den onsichtbaren levendighen steenen aenden Kercke Godes, ende warachtige litmaten Christi.

I 486r/1115

Belangende nu die woordeken beter Kercke, bekenne ick inne ghedooft te hebbe door 't ghemeen misbruyck van spreken (soomen oock seydt datmen van twee quaden 't beste quaedt moet kiezen, want men gheen goet, swyghe beter quaedt en vindt) by aldien bevonden werdt dat een der voorsejde Kercken (vele meer noch oft van beyden geviel) geen Kercke en sy. Want al ist soo datmen recht mach seggen dat een Hungersche Ducaet beter Gout is, dan een Philips gulden, overmidts dese Penningen beyde van goude syn, soo en machmen geensins te recht seggen dat een Hungersche Ducaet beter goudt is dan een leghpenningh, ghemerckt dees goudt zijnde gheen gelijckenisse met allen van beter of argher gout te zijn tegen den gouden penningh mach hebben, ende noch vele min als men eenen leghpenningh teghen een Loden medaille vergelijken wilde, want dese geen van beyden goudt in sich hebben. Dit sy hier ghesejdt niet tot bewijs maer alleen tot verklaringhe van mijnen sinne.

Om nu te komen totten Kercke beschrijft Meester Jan Calvijn⁹⁴ metten sijnen de sekerste mercktekenen des waren sichtbaren Kercken te zijn: <<*Instit. viij. 10*>> De suyvere Leere ende 't rechte gebruyck der Sacramenten.

De selve schrijft mede dat vande scheppinge af tot des Wereldts onderganch toe noydt tijdt en was, <<*Instit. viij.*>> noch zijn en sal dat Godt niet en heeft ghehadt sijn Kercke, ende dit (so ick hem moet verstaen) hier op aerden, oock mede veeltijts onsichtbaer.

Alhier ter sijden gesteldt zijnde die questie of de Kercke Godes oock mach bestaen sonder Sacramenten (daer toe seyt Musculus Dusanus)⁹⁵ <<*Exposit. in Gen. cap. 17. vers. 24 observat. 4*>> staet te bedencken of sulcken voorbeschrevene zichtbare Kercke oock doorgaens op aerden geweest sy vander Apostelen tijden af, ter tijdt toe dat Luther ende Zwinghel sich afscheydende vande Roomsche Kercke, elck haer selfs Kercke hebben versamelt ende gestichtet. Ende houdet dat elck hier toe sal moeten segghen neen. Want was eenich Kercke te dien tyden soodanich voor ooghen, het zy dan de Roomsche, of andere, wat noot wast ich vande Roomsche te scheyden, ofte oock een ander soodanighen Kercke op te richten.

Al was doen ter tijdt soodanige oprechte zichtbare Kercke niet voor handen, soo was des niet te min de onzichtbare Kercke Godes niet uyter werelt, so men de H. Schrift, immers oock de voorsz. woorden Calvini, wil geloven.

Waer dese onzichtbare Kercke Godes was, daer was de ware Kercke. Die was ten tyden van Luthers ende Zwingli afscheyden vande Roomsche Kercke by den Joden, by den Heydenen, of by den Roomschen Christenen alleen, of by twee van dese, of by alle drie.

⁹³ In marge: *Dit had oock den 2. May 1577. smiddaghes voor 12. uyren door myn Ianneken doen brenghen in handen van Pieter Kies, met begeeren dat hy't den Predicant wilde behandlen, open synde ende werdt my den selven namiddaghe omtrent half ure twee weder ghebracht van Kies, die my zeyde den Predicant nu zoo gheoccupeert te zijn dat hy't hem nu niet en hadde geleverd.*

⁹⁴ Joh. Calvijn, *Institutio Christianæ Religionis*, 1536; laatste versie 1559.

⁹⁵ Wolfgang Musculus, *In Mosis Genesim ... Commentarii*, Basel 1554.

<<Rom. 10.14.15.>> Maer want de Joden Christum lochenen, ende de Heydenen d'Euangelische Predicatie ontberen oock ghesondene Predicanten Godes, soo schijnt dat doe ter tijdt dese onsienlijke Kercke niet en was by den Joden die Christum lasteren, noch by den ongheloovigen Heydenen. Daer uyt dan nootsakelijck schijnt te volghen dat ten tijde Luthers ende Zwingli voorsz. de selve onsichtbare gemeente ofte Kercke Godes gheweest zy byden Roomschen Kercke.

<<Eph. 4.4.5.>> Daeromme, nademael daer niet meer en is dan een Lichaam, een Gheest, een hope des beroepings, een Heer, een gheloove, een Doop ende een Godt onser alder Vader, ende mitsdien oock maer een eenighe ware Kercke Godes, ende 't selve uyt het gunt voorsz. staet schijnt geweest te zijn de Roomsche kercke, ten tyden als Luther ende Zwinghel zich daer afscheyden ende andere Kercken stichteden: Soo schijnt nootlijck te volghen dat de kercken Lutheri ende Zwingli gheen Kercken en zijn, maer niet dan Secten, ende dat die Roomsche Kercke de ware Kercke soude zijn alleen.

Voorder (om nu te komen totter Gereformeerde Kercke) en kan myn kleyn verstandt niet bemercken dat dese voorder oorsprongh mach betoonen dan Zwingels of Luthers Kercken. Die blijcken hier voor Secten, ende en mach derhalven der Gereformeerden Kercken niet anders zijn dan een Secte ende gheensins een Kercke in mijnen oogen, die oock noch behalven 'tvoorsz. aenschouw nemen op't navolgende. Wie van Godt niet en is ghesonden mach geen kercke Godes versamelen, Luther ende Zwinghel schijnen van Gode niet gesonden, ende en moghen mitsdien gheen kercke Godes versamelen.

Beza in zijne Epistelen bestaende te bewijzen dat Luter ende Zwingel van Gode zijn ghesonden, en gheeft gheen ander reden dan dat Luther was een Doctor Theologie, ende Zwingel een Pastoor in Zwitserlant, ick meyn te Zurich.

Vraghe ick hier van wie zy beyden dien staet ontfanghen hebben? Men sal moeten antwoorden vande Roomsche kercke. Was dees doe ter tijt een ware of een valsche Kercke? Zeydtmen my de ware: soo blijkt noch dat henlyuder Kercken valsche Kercken zijn. Gemerckt Luther of Zwingel dan de ware Kercke verlaten ende valsche kercken opghericht hebben, niet door bevel van Gode of van die ware kercke, maer plat teghen 't verbodt, uyt Menschelijck goedduncken. Seytmen my dan dat de Roomsche Kercke als zy die verlieten een valsche Kercke was: soo schijnt dan onlochbaer te blijcken dat sy ghesonden zijn, niet van Godt noch van sijn ware Kercke, maer van Anthichristo ende van een Anthichristische Kercke (daer voor Luther ende Zwingel selve den Roomschen doe ter tijdt schelden) ten waer dan sake datmen kan doen blijcken dat de Roomsche Kercke die ten tyden als Luter ende Zwingel die verlieten een Antichristische Kercken was (soo sy leerden) ten tyden als sy Luterum Doctor ende Zwingel Pastor maecte, de ware Kercke Godse was. 't Welck mijns achtens niemant der Ghereformeerden sal vermoghen te doene. Ende schijnt daerom hier door al mede, nademael Luter ende Zwinghel ongesonden van Gode, van self liepen, sonder Godes Woordt in haren monde, ende sonder expresse last te hebben, Kercke gesticht hebben, dat de selve Kercken gheen Kercken maer Secten souden wesen. Want my ongheloovelijck schijnt dat Antichrist macht heeft yemandt van Godes wegghen recht te senden, of dat de gesondene

486v/1116

an Antichrist rechte sendtboden Godes souden zijn ende macht hebben om na Godes behaghen een Kercke te stichten. Nadien nu de Leeraren der Gereformeerden soo weynich ghesonden moghen zijn van Gode als Luter of Zwinghel, maer mede schijnen te wesen (uyt het voorsz.) Antichristi sendtboden; soo duncket my onmoghelijck te zijn dat een zichbare Kercke door soodanighe sendtboden beheerscht zijnde ende geleydet, de ware zichtbare Kercke Godes soude mogen zijn.

<<Instit. x. 57>> Boven alle 't voorsz. bekent noch Calvyn selve (ick houdet oock voor waerheydt) dat Christus niet en mach gescheurt werden in stucken. Inde Ghemeynte dan daermen bekendt dat Christus zy, daer machmen niet ontkennen dat hy gheheel zy, ende dat daer zy de Kercke Christi. <<Instit. viij. 33>> Nu bekendt Calvyn mede dat Christus half begrave zijnde schuylt inden Roomschen Kercken. Soo is Christus dan oock na Calvyns segghen inden Roomschen Kercken. Ende zijn mitsdien de selve de ware Kercken Christi, Godt gheve oock hoe besmet dese Kercken moghen zijn. Want de vuylheyte neemt den substantie niet wech, maer kleeft daer aen. Dit bekennen die Gereformeerde self in't Sacrament des Doopsels, gelijk mede de toecomste van duysent ponden schuym de macht niet en heeft om een greyntgen warachtich gouts in schuym te veranderen, maer moeten 't gout noch al gout laten blyven.

Blijckt dan dat inde Roomsche Kercke noch zy louter goudt ('t zy dan soo weynich alst zy) ende zijn der Gereformeerden Kercken niet dan enckel schuym sonder gout (soo mede blijkt uyt het voorsz.) soo dat dese geen Kercken zijn, ende de Roomsche Kercke de ware Kercke zy. Soo moet

ick bekennen daer inne ghedooft te hebben dat ick der Ghereformeerden Kercken, geen Kercken wesende, gheleken hebbe byden Roomschen Kercke, die uyt der Gereformeerden eyghen Schriften schijnt de ware Kercke te wesen, want ick dan dit goudt t'onrecht hebbe gheseydt beter goudt te zijn dan dat schuym, gemerckt schuym geen gout en is.

Dit sy hier in't korte gheseydt voor redene van mijnen woorden: Dat ick den Roomschen Kercke beter achte dan der Gereformeerden. Op hoope of UE. siende dat ick doole, my hier inne soude weten te onderrichten; waer toe ick my lanckmoedich, ghehoorsaem ende leergierich wil laten vinden, by UE. ende allen anderen. Doch en sal UE. niet dencken dat ick hier ghesteldt hebbe het thiende deel vande oorsaken my tot sulcke mijnen woorden beweecht hebbende. Alsoo ick noch niet een eenich Sillabum en hebbe gheroert vanden onderscheyt tusschen dolinghe inden Leere ende inden Ceremonien, soo ick die inder Gereformeerden Kercke grootste, oock schadelijcxste, en dese kleynste, oock min schadelijcxst achte. Ja oock niet een woort hebbe gheroert van mijn gevoelen wesende, dat der Ghereformeerden Leere krachtelijck streckt tot verkleyninghe vande Godtlijcke eere, ende hinder of beletsse vander Menschen saligheyt. Als die Gode (in mijnen ooghen) bedectelijck beschildert te zijn van contrarie willen, oorsake vant quade, ontrou in sijnen beloften, onwijs, onmachtich, onwarachtich, etc. ende den Mensche brengt tot traghe vertwijfeltheydt, door wechnemen van't geloovich bidden (al hoe grooten schijn van bidden men oock uyerlijck hanteert) ende van't goedt opset, door't vredepreken ende Leeren van een ruyme wech, imputative gherechticheydt, etc. van alle welcke saken ick UE. (soo't den selven gelieft te hooren) soo brede verklaringhe mondtlijck wil doen, dat den selven my gheen onghelijck sal moghen gheven (dit vertrouw ick u bescheydenheydt gantschelijck toe) daerinne, dat ick der Ghereformeerde Kerck argher dan den Roomschen te wesen gheschreven hebbe, nadien ick in mijnen Hoofde hebbe sulcke inbeeldinghen ende meyninghe vander Gereformeerden Religien, welcke myne meyninge soo UE. onrecht toch zien kan betonen, ick terstont sal laten varen als ick sulcx sal kunnen verstaen, ende inde plaetse van een misprijsen (dat ick doch by weynighen, seer weynighen ben) een yverich lover ende naevolgher van dien worden. Ick weet warachtelijck dat ick voormaels meer dan eens meynende waerheyt te verstaen in eenighen saken, daer na warachtelijck bevant dat sulck mijn waen valsche ende mijn weten sulcken onwetenheyt daer in was, dat ick noch niet en wist soomen weten soude. Dit mach my nu noch gheschieden in andere saken. 't Welc verstaende sal sulcke mijne waenwetenschap soo gaern in desen als in andere (voorgaende saken ghedaen hebbe) laten varen, mijn Coper om goudt gheven, ende mijn onverstant om verstant wisselen. Omme waer toe na mijne moghelijckheydt te voorderen ick de voorseyde mijnen reden op Papier heb willen behanden UE. ten eynde die by den selven ghesien zijnde te rypelijcker overwegen, te voordachtigher wederleyt ende my (doole ick) te spoediger gheholpen souden moghen werden. Daer by UE. oock eenichsins als by het spoor moghen afnemen de onbeveysnde openherticheyt van UE.

Dienstwillighe.

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>Kritiek op de kerk: verweerschrift.*</i>
referentie	<i>Wercken</i> , II, 581r-582r/1173-1175
datering	Begin jaren '80
omschrijving	<p>Coornhert gaat in op de verwijten van zijn (onwelwillende) critici: hij zou alle kerken afwijzen, geen kerk willen oprichten en het volk tot atheïsme brengen. Hij wil inderdaad geen kerk oprichten, want er zijn er al veel te veel. Hij wil enkel wijzen op fouten in de gereformeerde kerk om die te verbeteren. Zijn geschrijf zou voortkomen uit haat jegens Calvijn, maar dat kan men nergens uit opmaken en zijn hart kent men niet. Dit kwade vermoeden duidt eerder op hun gebrekkige liefde. En hoe kan men hem verwijten dat hij zijn werk laat drukken? Dat is toch niet verboden zoals eertijds 'onder't Pausdom'? Die boeken zetten ook niet aan tot oproer. Het is dan ook schande dat zij proberen hem veroordeeld te krijgen, nog wel zonder recht op wederhoor. Hij zou de katholieken een grote dienst doen. Ja hij is iedereen graag van dienst (islamieten, joden, ja zeker ook katholieken), maar hij wil vooral niemand schaden. Zeker is hij niet uit op het herstel van 'henluyder bloetgierigheyt'. Hij zou immers zelf te lijden hebben: 'sy soudent my ooc vryelijc wel loonen met een cleyn vuyrken.' Nee, hij wil de Nederlanden helpen door nieuwe tirannie over de gewetens te voorkomen. Als hij geen waarheid spreekt, dan kunnen zij hem om zijn leugens gemakkelijk beschamen, maar van zijn waarheden hebben zij enkel voordeel. Zo doet hij juist de gereformeerden een grote dienst. Ook beweren zij dat hij een pelagiaan zou zijn, maar hij stoelt zijn beweringen op de Schrift, de profeten en de apostelen en bewijst <i>dat God de gelovigen niet iets onmogelijks oplegt</i>. Dat leerde de oude kerk ook, m.n. Augustinus, juist als hij zich keert tegen de pelagianen. Ook verwijten zij hem dat hij de vrede in de kerk van Christus, d.i. hun kerk, verstoort. Maar eenzelfde verwijt maakten de katholieken de gereformeerden, die vooralsnog niet – schriftmatig - kunnen bewijzen dat zij gezonden zijn om de kerk te reformeren en dat zij nu wel de ware kerk vertegenwoordigen! Hij verstoort dus slechts de vrede in een onware kerk. Vervolgens citeert hij Augustinus. De kern is dat de haat, <i>die</i> ketterij, geen ruimte mag krijgen. God gebiedt liefde, zelfs tot de vijand, dus is die liefde mogelijk. God zij geloofd, de verontschuldigen van mensen zijn ijdel. God is rechtvaardig en eist niet het onmogelijke van mensen en Hij zal hen ook niet verdoemen om iets dat zij niet kunnen vermijden. Zo spreekt Augustinus. Er zijn ook gereformeerden die het hem nazeggen, met name Calvijn, die zegt dat niemand een kind Gods kan zijn tenzij hij ook diegenen liefheeft die hem haten. Maar als men zijn vijanden kan liefhebben, dan toch zeker zijn naasten en de lieve God zelf. Conclusie: aan Gods gebod om de naaste lief te hebben kan men zich volkomen houden.</p>
opmerking	Deze losse tekst - zonder titel - is door de uitgever van de <i>Wercken</i> opgenomen aan het eind van Deel II, kennelijk omdat er nog ruimte was. Het lijkt om een publieke verklaring te gaan. Zie: <i>CoCo</i> , II, 62.

Kritiek op de kerk: verweerschrift.*

1.

Myne misgunstighen segghen my na dat ick poghe alle andere Kercken te verwerpen, sonder nochtans self een Kercke op te rechten, om 't volck tot een Atheismum te brenghen. Neen ick poghe om die Gereformeerde Kercke, mits aenwijzende van haer ghebreecken te verbeteren, sonder self een Kercke op te rechten. Het eerst mach nut zijn, het laetste soude moeten schadelijc zijn. Want daer zijn te veel Kercken. Dus waer vermeerderinghe verderflijc, maer verminderinge door't vereenighen nut ende stichtelijc.

2.

Zy versieren dat al mijn schryven comt uyt hate, die ick soude draghen tot den dooden Calvijn. Nu en zijn sy geen alwetende hertenkenners, ick hebt ooc noyt gheseyt, veele minder gheschreven, want 't en is niet so. Hoe mogen sy't dan weten? Ghebreck van ware Liefde, die niet arghs en denckt, maeckt in henluyden dit arch quaet ende onwaerachtigh vermoeden.

3.

Sy wroghen my van dat ick mijne Schriften in druc late uytgaen. Is dat verboden? Sijn goede Boecken verboden, alst was onder't Pausdom? Neen, maer alle oproersche argherlijcke ende quade Boecken. Dat die mijne sodanighe niet en zijn, maar goedt, ben ic bereyt reden af te gheven: of straf te lijden soo't anders is. So moste het bewys van myne Boecken quaetheyt, na verhooringhe van my den voorgang hebben, ende niet het oordeel, veele minder d'Executie voor't ghehoor. Daer na sy onbescheydelijc arbeeyden.

4.

Sy dichten my op dat ic haere Leere bevechtende, den Catholycken een grooten dienste doe. Dienst soude ic wel gaerne den Turcken ende Joden henluyden ten goeden, maer niemandt ten quaden, ic swyghe den Catholijcken. Maer so verkeert ben ic noch niet, dat ic poghen soude om henluyder bloetgierigheyt weder te helpen voorderen tot die macht om den vromen te vermoorden. Want dien dienst doende, waer ic waerdigh in mijn eyghen Inventie ghebrandt, ende met myn blaten van iemanden ontfermt te worden, sy soudent't my ooc vryelijc wel loonen met een cleyn vuyrken. Neen, ick meyn het Nederlandt dienst te doen in 't hinderen (soo veel ic met Wettighe middelen sal moghen) van een ieuwe tyrannye over den conscientien. Dit doe ic nu met waarheyt of met loghen. Ist met waertheyt, waerom bedancken syluyden my niet? Ist met loghen, waerom beschamen sy my niet? Of soude henluyder gheleerde waarheyt (indien sy die hebben) mijne ongheleerde loghen (is die by my) niet moghen te schande te maken? Den Ghereformeerden dan, ende niet den Catholijcken doe ic met mijn schryven grooten dienste. Want vecht ic haer leere aen met waarheyt, het strect henluyden tot beteringhe. Doe icx met loghen, soo blijkt haer Leere aenghevochten zijnde des te waerachtigher.

581v/1174

5.

Sy Calumnieren dat ick d'oude Ketterye Pelagij ende Celesty by de Kercke uyt des Heeren woordt ghecondemneert weder aen den dach helpen brenghen, niet uyt Pelagij of Celestij, maer uytter Propheten, Apostelen, ende Evangelisten schriften bewijse ic. Dat God den gheloovigen niet onmoghelycx en ghebiedt. So brenghe ick dan aen den dach niet Pelagij of Celesty Ketterye, maer 96 der Godlijcker Schriftueren waarheydt. Waarheydt segghe ic, die d'oude Kercke doorgaens selve ooc heeft gheleert, dat's verde van ghecondemneert. Immers ooc Augustinus selve leert sulcx wel uytdruckelijc, ende dat noch ter plaetsen selve daer by strijdet jeghen den Pelagianen. Dus wroeghen die Wroeghers niet my, maer henluyden Augustinum, ja d'oude Kercke selve.⁹⁶

6.

Ende sy houden my voor een verstoorder ende vyandt vande Kercke Christi, die sy segghen haer Kercke te wesen. Hier inne treden sy 'tpadt der Catholijcken. Die beschuldigen van sulcx ooc den ghereformeerden. Weten dese dan niet dat henluyden minder moghelijc is, te bewijzen dat der ghereformeerden Kercke die ware Kercke Christi is, dan't den Catholijcken is dat haer Kercke sulcx zy? Immers die ghereformeerden hebben ooc gheen macht om schrift-matich te bewijzen, dat sy ghesonden zijn om Kercken te reformeren of op te rechten. Derhalven moghen die gereformeerden my wel te recht noemen een berisper van een onware Kercke, maer geensins

⁹⁶ August de Pectorum meritis & remisione contra Pelagium lib. 2. cap. 6. ooc de natura & grat. cont Pelagian. cap. 42.v.7. fol. 161. [Augustinus, *De peccatorum meritis et remissione et debaptismo parvulorum ad Marcellinum libri tres*, 411; vert. Aurelius Augustinus, *Vier antipelagiaanse geschriften*, vert. Izak Wisse en Raf Debaene; inl. Anthony Dupont en Mathijs Lambergits, Klement, Kampen 2014.]

een verstoorder vande ware Kercke Christi.

Ende die seyt noch (met achterlatinghe van veele meer derghelijcke redenen). Ende op dat ick al die redene in 't corte beslyte: Laet der liefden soetigheydt onse gantse herte alsoo besitten, dat des haets Ketterheydt in ons gheen plaets en mach hebben. Maer sal yemandt segghen: met ghene redene en mach ick mijn vyandt lief hebben. In alle die Schrift seyt God tot dy, dat du sulcx vermoechste. Daer teghen seghstu, dattu niet en moechste. Aenmerct nu wie men behoort te gheloooven of dy? of Gode? Daeromme na dien die waerheydt niet en mach lieghen, soo laet nu die menschelijcke broosheydt hare ydele verontschuldiginghe varen, want hy niet onmoghelijcx en heeft moghen gebieden, overmidts hy rechtvaerdich is: noch hy en sal den mensche niet verdoemen om 'tghene hy niet en heeft mogen myden. Wat aerselen wy te vergeefs? Niemandt en weet beter hoe veele wy vermogen, dan die self ons het vermogen heeft gegeven.

Dat zijn Augustini woorden, die wordt in desen nagevolcht, oock vande Gereformeerden selve vande welcke ick nu hier maer alleen twee sal genoegen, te weten met Marturo Barhar, ende met Calvino.⁹⁷

Martinus voornoemt seyt dat het nietjegen de natuere en is, den vyanden lief te hebben. Wat niet jeghen de natuere en is dat mach immers vande herboorene en overnatuerlijcke kinderen Godes geschieden.

582r/1175

Ende Calvijn noch boven al d'andere (na syn ghewoonte) hoogh sprekende op't ghebodt Christi van de vyanden lief te hebben, seydt dat Christus daer kenlijcken verclaert, dat niemant anders een Kindt Godes sal wesen, dan die daer lief heeft den ghenen die hem haten. Is dit segghen Calvini waerachtigh, soo moetmen houden dat gheen geloovige altoos een kint Gods, en mitsdien saligh en mach wesen: Of datter gheloovighe syn die haere vyanden lief hebben. Dat eerste sal niemant derren, maer dit laetste moet elc segghen.

Mach dan een geloovigh mensche synder vyanden lief hebben, jae sijnder gheweest (so voor is ghebleken uyter Heylighe Schrift) die haer vyanden lief hebben ghehadt in der waerheydt: Ende ist swaerder sijnen vyantlijcken vervolghers ende quaet-doenderds, dan den vrundtlycken Naesten, ja den goedt-dadighen lieven ende help-rijcken Godt lief te hebben: Ende hier in dit alder swaerste gebodt Godes volcomelyc te houden, so blyct datmen 't ghebodt Godes van de Liefde tot Gode ende den Naesten, als veele lichter om volbrengghen wesende, volcomelijc mach onderhouden.

⁹⁷ Comment. in Lev. cap. 19.18.

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>Ruygh Bewerp eender onpartydiger Kercken, onder verbeteringhe.</i>
referentie	<i>Wercken III, 1r-3v/17-21</i>
datering	<i>ca. 1582</i>
omschrijving	<p>Jammerlijk verstrikt in allerlei sekten verlangen mensen naar minder 'hatelijcke partyschappen' en meer 'eendrachtige liefde'. Wat te doen? Eerst heet het dat een oprechte christen geen lid <i>hoeft</i> te zijn van een zichtbare kerk, want Christus is onzichtbaar, dus zijn ook de gelovigen, d.i. de lidmaten van Zijn lichaam onzichtbaar. Kan men kiezen voor een leven in stilte ('Tot dat God selve door syn gewisse Sentboden syn Kercke weder oprechtet.') of moet men een gemeente verzamelen om te voorkomen dat de zwakkeren, die niet zonder uiterlijke tekenen kunnen leven, uitwaaien naar 'partydigen secten'? De eerste optie is beslist de beste, want niemand kan bewijzen door God te zijn gezonden om de kerk te vernieuwen, maar anderzijds is het zaak de eenvoudige 'schappen' te redden waar er zoveel 'wolven' rondstruinen. Men kan zijn 'christelicke Vryheyte' gebruiken om een kerk op te richten, zonder Gods bevel, maar dan moet men niet hechten aan uiterlijke zaken, zich enkel richten op wat men direct kan weten en ervaren: dat het kwaad gehaat en het goede liefgehad moet worden. Het goede is God zelf, het kwaad komt men tegen in eigen lust, wraakzucht, hebzucht, eergevoel, kortom de zonde. Die moet men bestrijden ('versterven') als men deugdzaam wil leven. Dat is niet moeilijk, want men <i>voelt</i> hoe de zonde knaagt in het gemoed. Gekweld door de zonde gaat men die haten als zijn echte vijand en de deugd liefhebben, want men merkt dat die plezier geeft. Deze ervaring leert dat Christus' geboden licht zijn. Met ceremoniën en dergelijke heeft dit niets van doen. Waarin bestaat het geloof? Enkel hierin dat de Schrift waar is en de twaalf geloofsartikelen eenvoudigweg gelden: 'sonder ondersoek van de wijze, hoe sulcks is'. Dan is het gedaan met sekten en verwarring, die immers het product zijn van curieus onderzoek naar ingewikkelde kwesties: 'Het waer dan wel t'zekerste te gebruycken, die suyvere <i>Schriftuyre alleen, sonder alle menschelijcke glosen</i> [...].' Missen de toehoorders iets als de Schrift zonder enige verklaring wordt gelezen? Nee, want als zij <i>ernstig</i> om verlichting bidden, zal hun die gegeven worden. Ernst wil zeggen dat men zich inzet, zich oefent om het goede te doen: dan helpt God. Dit is navolging van Christus. Diepe vragen zijn niet van belang; enkel eenvoud telt, stapsgewijs zijn leven verbeteren, het eigen talent gebruiken. Gods stem horen zij die bereid zijn en ernaar verlangen Zijn wil te doen. Zijn er nog wel predikanten nodig? Zij kunnen geen van alle bewijzen dat zij door God gezonden zijn: het zijn '<i>van selfs loopende Propheten</i>', claimen het ambt van 'leermeester' en doen alsof zij in goddelijke zaken met autoriteit mogen gebieden. Als enkel de Schrift geldt, dan komt aan de haat en verkettering prompt een eind en herkent men een broeder in allen die eendrachtige en verdraagzame liefde tonen. Ook al zijn niet alle kerken waar, toch kan men in alle kerken ware christenen aantreffen: mensen die een christelijk leven leiden. Het gaat dan ook niet aan om kerken te verdoemen. Problematisch is wel als een kerk (bedoeld is de gereformeerde kerk) iets leert, <i>dat mensen hindert om goed te worden</i>, alsof God Zijn beloften niet nakomt en alsof God zonder meer alles doet of veroorzaakt, dus ook de zonde, die men bijgevolg niet kan laten. Een kerk die zo iets leert, moet men mijden. Ook moet men mensen mijden, niet als er slecht over hen wordt gepraat ('quaedt gerucht'), maar als zij openlijk in zonden volharden. Tot slot nog eens: wat is bidden? Men moet niet denken dat men God om een dienst kan bidden; zo bidt men met de lippen, harteloos. Bidden is slechts godsdienstig als men bidt om het goede te kunnen doen, als men Gods hulp zoekt om Hem te dienen en Zijn wil te volgen. Gelovig bidden houdt in dat men er vast op vertrouwt, dat God geeft wat Hij belooft, dat men Zijn geboden ook kán naleven en zijn naasten liefheeft.</p>

Ruygh Bwerp eender onpartydiger Kercken, onder verbeteringhe.

EEn Liefhebber syns Naesten siende, dat sich die Menschen jammerlijck verstricken in verscheyden Secten, ende uyer herten wenshende minderinge van sulcke hatelijcke partyschappen, ende meerderinge vande eendrachtige liefde, heeft niet moghen laten u I.I. metten uwen, als die hy d'onpartydichste alder sichtbaerder Gemeynten nu kent voor ooghen te stellen een Ruygh Bwerp eender onpartydiger Kercken, ende dit vragenswijse, door A. ende B. ten eynde het u I.I.⁹⁸ metten uwen ghelieven soude t'selve te doorsien, u meyninge van ja of neen daer toe seggen, die redenen van u mishagen daer by stellen, oock t'gene ghy meer en anders daer toe nodich bevindet, tot Gods eer ende der menschen heyl: Op hope, of na het sien van u luyder antwoorde ende vereeninge in dese heylige sake, een brede vereeninge daer uyt soude mogen ontstaen door (die Godlijcke genade) van vele verstroyde en onpartydige vrome Christenen, tot opbouwinge ende vermeerende vants vreesame Rijck onses Heere I. Christi, Amen.

A.: Wilt my doch seggen Vader, of niemant een recht Christen mach zijn, sonder een Lidtmaet te zijn aent Lichaem eener zichtbaerder Ghemeynten.

B.: Jawel. Want also Christus self nu noch hier ter werelt is onzichtbaer: also mogen ooc die ware Lidtmaten aen dat Lichaem hier onzichtbaer wesen. Nu is ymmers te recht een Christen, die een Lidtmaet is aen't Lichaem Christi.

A.: Magh dat zijn, soo ghy ja seght, soo seght voorts, wat beter waer, te weten, sonder zichtbare Ghemeynte te leven in stilheyt, Of waert beter, datmen een Gemeynte versamelde om der zwacken willen, die zich anders tot partijdigen Secten souden begeven, als die niet sonder uytterlijcken gebare konnen leven?

B.: Het eerste waer 'tsekerste, het ander schijnt nootlijck. De Ghemeynte Gods is vervallen, *Ende men siet geen uytdruckelijc bevel om die weder op te rechten*. Maer die noot schijnt eenig perck of Schaepskoye in dees Woestijne te vereyschen, voor den zimpelen Schapen: op dat sy daer inne behoet mochten worden teghen den verslindende saken der menichvuldigen Wolven.

A.: Heeft dat God niet uytdruckelijck bevolen, soo ghy selve seght: hoe magh dat groote werck gheschieden sonder sonde?

B.: Alst geschiet in Christelicke vryheyt.

A.: Hoe gaet dat te werck?

B.: Dat niemant zich van self aenneme van Gode gesonden te zijn om te leeren, en datmen alle uytterlijck gebaer sulcker Gemeynten het sy dan Doope of Avontmael ghebruyck sonder deughde, aent doen of soude aen't laten te stellen, maer datmens houde voor saken, daer af nu geen expres gebodt nochte verbodt en is: ende mitsdien tot stichtinge der zwacke gedaen of gelaten mogen worden inde zichtbare Kercke.

A.: Ick hoore u van twee Kercken spreken, daer van ghy d'een noemt zichtbare ende d'ander onzichtbaer. Wat is doch die onzichtbare Kercke?

B.: Een geestelijck Lichaem, bestaende in vele Ledekes, die onder t'Hooft Jesum Christum vereenicht zijn, door den onverbrekelijcken Bandt der liefden.

A.: Wat is die zichtbare Kercke?

B.: Een vergaderinge van menschen, die zich noemen Christenen, of Gheloovighen, behelsende Hypocrijten, Knechten, Huyrlinghen, ende Kinderen Godes, die zwacke Joncxkens, of stercke Mannen, ofte volkomen Ouderlinghen zijn.

A.: Welck zijn die voorneemlijckste stucken, die by dese zichtbare Ghemeynte zijn?

B.: Leere en Ceremonien, eenige stellen daer by oock die vermijdinghe of bannen.

A.: Waer toe dient die Leere?

B.: Tot kennisse van 'tgheene datmen behoort te ghelooven ende te doen.

A.: Wat behoort men te ghelooven?

B.: Waerheydt.

A.: Van wat saken of wat Waerheydt?

B.: Van saken die men hier geenzins en mach, ende oock van die men hier wel mach ondervinden ende weten.

A.: Wat saken mach men hier niet ondervinden of weten?

⁹⁸ u.l.l. = ulieden (u /jullie)

B.: Hoe die alghemeyne Verrijsenisse sal gheschieden? Hoe ende waer het Algemeyne Oordeel sal geschieden: *Hoedanigh die verscheydenheydt der Wooninghen sullen wesen inden Rijcke Gods*, met meer andere diergelijcke saken, diemen hier in een Voorbeeldelijcke kennisse wel vast in gelooven, maer geenzins inder daet smaeken ende weten mach.

A.: Wat saken mach men hier inder tijt ondervinden ende weten?

B.: Onse quaetheydt ende oock Godes goedtheydt.

1v/18

A.: Wat baert het ondervintlijck weten van onse quaetheydt en van Gods goetheydt

B.: Ware Hate ende ware Liefde.

A.: Wat Haet ende wat Liefde?

B.: Vyandlijcke Hate tot het quade, ende aentreckelijcke Liefde tot het goede.

A.: Wat is dit quaedt ende goedt?

B.: t'Quade is die verdorventheydt in ons, te weten, ons verkeert oordeel, onse sotte lusten, onse blinde begeerte, dolende wille, en sondelicke gewoonten. Maer het goede is God self met alle dat hy is ende heeft.

A.: Wat werckt of doet die hate van't quade, ende liefde tot het goede?

B.: Het maect datmen doet het geene men behoort te doen. Daer ick terstont af sprack, neven het ghelooven.

A.: Wat behoort men te doen?

B.: Het quade te laten, ende het goede te hanteren?

A.: Hoe gheschiet datte?

B.: Als men sonde sterft ende deughdelijck leeft.

A.: Hoe sterft men de sonde?

B.: Int willigh wederstaen, ende ontbeeren van ons quade lusten ende begeerlijckheden. Lust u een gheleden spijt te wreken aen u Naesten, wreect u self aen u rechte vyandt, te weten, aen dese wrake selfs vernielt ende doot die, so wreect ghy u Godlijck ende recht, ende doot also die quade lust vyant. Lust u een leckere beet te eten, leert ende wendt u die willigh derven, u quade lust sal sterven, ende volgens dien oock (doedy't stadelijck) u vyandt die quetselijcke gulzicheydt. Begeerdy eere of rijckdom, doot die eersucht ende giericheydt, soo vernieldy u vyanden, soo wordy recht eerlijck, ende soo wordy waerachtelijck rijck, door 't arm worden der quellender ende onghenoeghlijcker begeerten.

A.: O hoe zwaer ende bitter vallet dien doot te sterven. Dat is een rechte Helle hier inder tijdt.

B.: Neen, het valt licht ende is hier al een voorsmaeck en wandelinghe inden Hemele.

A.: Wie mach dat Ghelooven?

B.: Die daer geloofdt die eerste belofte.

A.: Welck is die?

B.: Dat *God vyantschap soude setten, tusschen t'Zaedt des Serpents ende Christi, dat's tusschen de Loghen ende Waerheydt, tusschen 'tquade ende 'tgoede.*

A.: Wildy my dat wel wat duylijckcx verklaren?

B.: Gaerne. Maer wildy my wel eerst verklaren, wat die aerdt is van rechte vyantschap?

A.: Ja wel. Dat's rechte vyantschap, daer men geen hooger lust in heeft, dan int verderven vanden geenen diemen vyandt is.

B.: Ghy seght wel. Maer hout ghy oock in eenich Mensch sulcke vyantschap is tot een ander mensche, dat hy in des selfs syns Vyants verderven niet alleen bedroeven maer verblijden soude.

A.: Ja vryelijck. Die is leyder al te veel onder t'volck. Ick hebbe een ghekent, die syn vyant doorsteken hebbende, hem noch wel thien steken gaf na synen doot? Was daer metlijden?

B.: Ghy antwoort noch al wel op mijn vragen, wat rechte vyantschap sy, en dat die hier ooc al in yemande sy: maer nu soude ic wel uyt willen hoore, wat ghy hout voor die rechte oorsake van vyantschappe.

A.: Die houde ick te wesen ondervintlijcke sekere ende ware kennisse van dat yemants doen en laten altijt schadelijck, verderflijck ende dootlijck voor ons is.

B.: Dats noch al recht. Seght voorts nu: Houdy ooc dat yemant hier door Gods genade ende opmerckinge in t'licht, mach komen tot ondervintlicke ende ware kennisse der sonden?

A.: Soude ick niet? wie magh anders waer berou hebben.

B.: Soo ist. Maer daermen ware kennisse heeft van eenigh dingh, daer kentmen dat dingh soo't inder waerheydt is.

A.: Men doet.

B.: Brengt alle sonde niet haer eygen boet ende straffe met zich.

A.: Hoe meyndy datte?

B.: Quetset die gulzicheydt ende dronckenheydt niet den Lichaem met zieckte of krancheyt, ende den gemoedt met wroegen.

A.: Jae.

B.: Quelt alle giericheydt niet met ongenoeghen?

A.: Sy doet.

B.: Knaeght alle nijdigheydt niet des nijders herte?

A.: Pijnlijck.

B.: Quelt soo niet alle sonde den Sondaer, in Lijf, of in Ziel, of in alle beyde?

A.: Onghetwijfelt.

B.: Alle het doen der sonden inden mensche, is dan ooc altijd schadelijck, verderflijck ende dootlijck voor den Sondaer.

A.: Dat volght noodtlijck.

B.: Soo volght oock noodtlijck, dat de Mensch hier mach hebben ware kennisse vande verderffelijcke schade, die de sonde hem altijd aen doet, dat hy mitsdien oock die sonde te recht mach vyandt zijn en haten, en dat hy ook een lust mach, ja moet hebben, sonder alle medoogen in't verderven vande sonde, daer men nu lust in heeft te doen, dat en mach niet zwaer, noch bitter vallen, noch oock geen Helle zijn, maer het moet nootlijck, ter contrariën, licht ende soet vallen, ja een Hemel zijn.

A.: Dat blijckt nu.

B.: Soo blijck nu vast en seker, dat het sterven, dooden ende vernielen van de sonde (die het quade in ons is) niet lastich of bitter, maer lustigh ende soet valt, in allen den genen, die de waerheyte kennende der sonden verderffelijck hatelijckheyde verstaen, en hem daerom oock te recht haten. So maect die waerheyte (die de Sone Godes is) te recht vry vant quade. So ist Jock Christi soet, ende syn last licht: ende so zijn sijne Gheboden niet zwaer. Maer anders vallet metten genen die noch in de logen steken, noch wanen, dat het sondigen henlieden goet is ende goet doet, ende daer om die sonde noch soo lief hebben, dat sy met sonde, Helle ende Doot, een verbondt hebben ghemaect. Want of dese noch al schoon by wijlen een opset nemen tegen die sonden te strijde en die te doden, so en vallet henlieden niet alleen zwaer, maer oock gantsch onmogelijck om doen. Onmogelijck ist henlieden (segge ick noch) heure lieve vriendt, die sonde te haten, recht te bestrijden ende te dooden. Neen, die men lief heeft en haet men niet, ende vrienden en vechten niet: t'is maer een

2r/19

Spiegelvechten, men slaet met Vossenstaerten, niet met Swaerden, men wondt niet, men verhongert niet, men doot niet: maer men plaestert, men voedt, ende men gheneest den schijnende vyant, maer verborghen Vront, en dit merckt meest elck, noch inde loghen stekende, in hen te gheschieden, daerom houden zijt oock niet alleen voor zwaer, maer oock plat uyt voor onmogelijck, datmen een sonde warachtelijck soude doden, ende 'tis henluyden oock inder waerheydt zwaer, ja onmogelijck, soo langhe syluyden noch inde loghen steken.

A.: My dunckt dat ick droome. Ich hoore dingen, die my voormaels onmogelijck dochten om ghelooven, die ick nu door dit u bewijs moet ghelooven: Te weten, dat het sterven der sonden licht ende lustigh valt. Want ick nu verstaen, wie daer sterft, namentlijck, niet wy selve (soo ick voormaels t'onrecht waende) die goede Schepselen Godes zijn, maer het quade in ons, welck die sonde is, ende het gequelle ende droefheydt, jae die Boedel onser Zielen ende hooghste vyant is, wien mach zwaer of bitter vallen (alsment recht wil bedencken) dat die zwackheydt, die bitterheyte, het ghequelle ende droefheyte zijnder Zielen sterft, dat's vernieticht ende verdwijnt?

B.: Ghy verstaet my te recht, soo ick mercke, soo gaet het mede toe met het ander deel, dat's deughde te hanteren, want dat mede licht, lustigh ende soet is, hoe wel dat in allen onwijsen ooghen, zwaer, lastigh ende bitter schijnt.

A.: Bewijst dat oock, believet u.

B.: t'Is in't voorgaende al bewesen! Want ist een, waer, so ist ander mede waer.

A.: Doch hoorde ick daer gaern wat bescheydts af.

B.: Baert weldaet geen Liefde?

A.: Jae.

B.: Doet die sonde ons quaet, soo doet ons die deughden goet.

A.: Soo ist.

B.: Die deughde doet ons goet, ende baert liefde tot haer.

A.: t'Is waer.

B.: Wie deughden lief heeft, die benaersticht te bekomen door stadelijck hanteeren van deughde.

A.: Men doet.

B.: God geeft die deughden ende allen goeden gaven diese lief hebben, ende van herten benaerstighen ende hanteeren, soo verkrijghen die liefhebbers der deuchden altijd deuchde.

A.: Dat volcht.

B.: Het verkrijghen van't begheerde, verlustight die Ziele, is soet ende licht.

A.: Dat moet zijn.

B.: Soo moet het oock zijn, dat het hanteren der deuchden soet lustigh ende licht is.

A.: My dunckt icks verstaet.

B.: Verstaet dan mede datmen altijd deughde verkrijght, ende daer inne toeneemt doort hanteren van dien, maer dat het soo niet toe en gaet metten Ceremonien.

A.: Hoe datte?

B.: Dat sy niet al het quade, inder waerheydt verlaten, die die quade Ceremonien verlaten, ghemercktmmer wel vint die liefdeloos ende twistich zijn, of gheheel een onghestorven herte behouden, die het Nachmael ende den Doope naeden uytterlijcken ghebare recht hanteren.

A.: Men vint dat in velen warachtich.

B.: Maer het is warachtich in allen de gene diet quade wt rechte liefde hate altijd vyantlick vliedet, dat zijt inder waerheydt sterven ende ontworden. Also wederom, dat alle die gene die stantvastelic uyt liefde na deuchde staen, dat sy altijd tgoede verkrijghen 't goede leven ende goedt werden.

A.: Ghy seght waerheydt. So langhe hebdy ghesproken van't quade te laten ende vant goede te doen inder waerheydt, twelck ick (Gode lof) nu wel verstaet, maer vande Leere hebdy nu noch niet te vollen vernoeght. Segt my daerom, welck hout ghy wel het voornamelijkste, des aengaende, dat men moet ghelooven.

B.: Dat alle so wat in de H. Schrift staet: Ick meyn die Canonijcke warachtich zy. Gheloofdy dat oock?

A.: Ja, gantsch ongetwijfelt, al waert oock plat, boven ende tegen mijn verstant.

B.: Soo gheloofdy mede twaelf Artijckelen des Gheloofs?

A.: Sekerlijck, daer dat oock eenvuldelijck.

B.: Hoe meyndy dat woordt eenvuldelijck?

A.: Sonder ondersoek vande wijze, hoe sulcks is: Gelijckerwijs daer wy seghen, *Ende in Iesum Christum synen eenighen gheboren Sone, &c.* en grondere ick niet, hoe ende in wat wijze de Heere Godes Soon sy, maer gheloove eenvuldelijck dat hy Godes Soon is. Also mede: *Gheboren uyt die Maghet Maria*, geloove ick eenvuldelijck, dat de Heere sulcks gheboren is, sonder nochtans na te sporen, hoe die Geboorte te wercke is ghegaen, ende soo met allen den anderen stucken ende elck bysonder daer inne begrepen, gheloove ick eenvuldelijck sonder eenigh vernuftigh onderzoek.

B.: Die eenvuldicheydt behaeght my wonderlijck wel, als een vermijdinge van menighvuldicheydt der Secten. Men ziet oock, dat die Apostelen, of wat Ouden het oock moghen zijn, die die eerst twaelf Artijckelen hebben by een ghestelt, door heur voorzichtighe eenvuldicheydt, daer mede hebben willen vermijden alle verwerrighen: daer ter contrarien, der curieuse Naekomers vermetele ondersoek sulcker saken, een wereldt volstadelijcke verwerrighen, twisten ende Secten heeft ghebracht. Ghy hebt gheseydt, dat ghy

2v/20

alles voor waerachtich gheloofte, dat gheschreven is in de Canonijcke Schriftuyre, doedy niet?

A.: Ick hebbet gheseydt ende segghet noch.

B.: Sijnder oock Menschen daer nae ghekomen, welcker Schriften ghy oock alsoo in allen, niet uytgenomen, hout voor waerachtigh?

A.: Neen, niet een. God is alleen warachtigh, alle Menschen zijn logenachtigh ende in vele ghebreken, wy noch alle (soo St. Jacob schrijft, oft schoon niet is willens ende wetens, soo ist onwetens: Want God is alleen wetende. Dit is geen Mensche, nu mach jae, moet elck dolen, int seggen ofte schrijven van't gene hy niet en weet.

B.: Het waer dan wel t'zekerste te gebruycken, die suyvere *Schriftuyre alleen, sonder alle menschelijcke glosen*, dat het sonde sy, maer dat het onseker is vande suyvere totten Stalkaersen, ende van de loutere Fonteyne. totten modderachtighe Cisternen te loopen.

A.: Dat houde ick met u, men las by Moysens tijden syne Boecken sonder alle toedoen ofte afdoen, ende soo las men oock die Brieven Pauli inde Vergaderinghe der Geloovigen, sonder eenige Menschelijcke glosen: Maer duncket u oock, datter gheen ghebreck vallen soude inden Hoorders, *Door't niet verklaren of uytlegghen der Schriftuyren.*

B.: *Geensins*: Want diet ernst is Gods wille te doen, ende zijn onverstandt verstaende, den Vader des Lichts inder waerheydt bidt *ons verlichtinghe, sal ghewisselijck verlicht worden.*

A.: Wien is dat recht ernst?

B.: Die meer arbeydt met Gode in Christo, om het kleyn Pondeken syns verstants dadelijck te oeffenen, dan die sulcks te rugghe stellende na hooger wetenschap te speuren, ende altijd leven sonder ymmermeer te komen tot kennisse der waerheydt.

A.: Wat meyndy met dat kleyn Pondeken?

B.: t'Gunt elck nu al ontwijffelijck verstaet waerachtigh te zijn, *Het sy dan quaed ofte goedt*. Soodat hy waerachtelijck verstaet, dat hy geen jonger Christen en mach zijn, ten sy dan dat hy hem selve (zijn quaetheyt meyn ick, als wy terstont afspraken) verloochene ende verlate, ende dat hy Christum navolghe, die't goede is.

A.: Hoe geschiet doch dese navolginge Christi?

B.: Met een willighe opneminghe ende dragginghe van onsen Cruyce, eer wy aen't Cruyce Christi komen, ziet dit is de eerste Les, ofte ABC in de Schole Christi, men vint geen Jarige genaemde Christenen, die dese Lesse niet ghehoort hebben ende ontwijffelijck gelooven, maer men vindter seer weynigh, die de selve ABC in de *Ghehoorsaemheydt dadelijck op segghen*.

A.: Wat mach doch die oorsake zijn?

B.: Dat elck hen bekommert ende belemmert met diepe questien. Maer dunckt u oock, dat die eenvuldighe Mensche, diet ernst is Gods wille te volbrenghe, ende soo in't kleyn, (dat hy nu al verstaet) *Ghetrou is, van Gode niet begaeft soude worden, met meerder Pondt ende verstandt?*

A.: *Ick moet neen gheloven, maer houde dat God niemanden soude versuymen met den gave van kennisse*, die't ter herten gaet Godes wille te beleven. Dan doch soudet mogen schijnen, of het Prediken na ghewoonten met glosen of uytlegginghe des Hoorders herten meer soude beweghen, als wesende een Levendighe stemme.

B.: *Het overluydts lesen vande Heylige schrift, soude so wel een Levendige stemme zijn*, als het Prediken van uytlegginghe. Maer, meyndy dat Menschen wat beters of dienstlijcker is tot beweginghe vande Menschen herten kunnen bedencken, dan die Geest Godes, ende die wijsheyt selve, inde H. Schrift? Oock merckt ghy qualijck, dat die alleen die Levendighe (niet des Menschen maer) Godes stemme hooren, die van Gode self worden gheleert, t'welck alleen zijn alle soodanighe herten wil vaerdigh ende begerlijck zijnde, om den wille Godes gantsch te gehoorsamen ende te doen.

A.: *Als men so de H. Schrift maer soude lesen*, wat behoefde men dan Predicanten? Soude elck die wel lesen kan, niet een Predicant moghen verstrecken?

B.: Waer vindt men uu Predicanten, die gheloofwaerdelijck kunnen bewijzen, *Dat sy van Gode zijn ghesonden?* Nergens dat my dunckt. Ist dan niet beter, *die van selfs loopende Propheten te verlaten*, ende die H.Schrift te volgen. Daer waer noch een ander goedt uyt te verwachten.

A.: Welck soude dat zijn?

B.: Dat niemandt zich onderwinnen *soude het Leermeester Ampt, noch met autoriteyt* ghebieden of verbieden in Godlijcke saecken, maer alleenlijck vermanen uyte Heylige Schrift so die luydet selve, ende dan soude oock niemant so hatelijck, vermetelijck ende twistelijck den anderen schelden, Ketteren ende verdoemen als men nu doet, tot geen kleyne arghernisse der goedthertighe zwacken. Maer elck soude voor Broeders houden allen anderen levende Lidtmaten Christi.

A.: Waer aen soude men die kennen?

B.: Waer aen anders, dan aen die vriendelijcke goedertieren, eendrachtighe ende al verdraghende liefde?

A.: Die zijnt wel inder waerheydt, maer onder die Terwe schuylt veel Kafs der beveysnde Hypocrijten.

B.: Die zijn oock inde zichtbare Kercke te lijden, soo langhe sy uysterlijck belijden die Hooftpunten der zalicheyt.

A.: Wat zijn?

B.: Die twaelf Artijckelen, of nae't segghen ons Heeren Jesu Christi, *Dat God de Vader alleen is een ware God, ende dat Iesus die hy heeft gesonden Christus sy*. Dit seyt de Heere selve het eewige Leven te wesen.

A.: Soodanighe Luyden, die sulcks opentlijck belijden vintmen in allen Kercken oft Ghemeynten, die zich Christi

3r/21

beroemen. Zijn daerom alle Kercken ware Kercken Christi?

B.: Dat segghe ick niet, noch dat en volght uyt mijn segghen oock niet. Maer daer uyt volght wel, *Datter onder alle Gemeynten noch zijn*, die wterlijck den name van Lidtmaten Christi waerdigh zijn, jae moghelijck, die inder waerheydt Litmaten Christi zijn, alle die dit verstaen, wachten zich wel in't alghemeyn eenighe Kercken te verdoemen voor Godloos ende verdoemt.

A.: Als sy niemant en verdoemen, hoe moghen sy yemanden vermijden ofte afsnijden?
 B.: Al verdoemen sy geen Kercken int algemeyn, so vermijden doch die zwacken deser onpartijdigher Kercken, al eenighe in d'ander Kercken.
 A.: Om wat saken?
 B.: Om Leere, of om wandel, of Leven.
 A.: Hoe meyndy datte vande Leere daer om men eenigen vermijdet?
 B.: Sy, ick meyn *die swacke, en niet die stercke*, die fenijn konnen drincken onbeschadight, vermijden alle saken opentlijck strijdende tegen die eere Godes ende der menschen heyl.
 A.: Waer aen kent men die saken?
 B.: Daer aen, dat sy opentlijck spreken, ende oock die daer lochenen Godes Goetheydt, Wijsheydt, Mogentheydt, Waerheydt, ende meer andere dierghelijcke loflijcke eyghenschappen Godes.
 A.: Wat saken zijnt, die daer strijden teghen der menschen heyl?
 B.: Alle dat nootsakelijck behindert het goet worden der mensen. Als het niet betrouwen op Godes beloften, t'welck teghen syn waerheydt strijdet, het niet willen helpen, die't gheloovigh begeeren, dat teghen syn goedtheyt vecht, met meer andere dierghelijcke stucken.
 A.: Dit valt zwaerlijck te kennen. Want elck colligeert, of treckt nu parijselijck uyt ander Luyder segghen sulcke lasterlijcke dinghen, die nochtans veelmaels niet nootvolghelijck en ijn.
 B.: Neen, men moste dit halen uyt naeckte ende klare spreucken, maer niet uyt duystere of twijfelijcke, jae oock noch niet uyt ware Collectien of volchreden.
 A.: Hoe salmen dat wel onderscheyden?
 B.: Op dese wyse macht geschieden, of op deser gelijcke wijsen. Menigh spreeckt een reden, daer uyt wel noodtsaekelijck volghet wat anders dan hy self meynt ende gheloof, so dat hy plat uyt selfs verklaert sulck ghevolgh niet te ghelooven, ende derhalven seer arbeyt om te bewijzen, dat sulcks uyt zijn seggen niet en volghet. Des neemt een byspel: Yemant leert of schrijft, dat God selve alles doet datter gheschiet, niet altoos uyt ghenomen. Een ander dit hoorende, of lesende, bewijst dat daer uyte noodtsaekelijck volghet, dat God selve de sonde oock doet, als mede gheschiedende, ende dat midtsdien God selve sondight ende oorsake van sonde sy. Seydt hy den Schrijver aen dat hy sulcks gheloof, die sal't ontkennen ende opentlijck belijden, dat God geen oorsake van sonde sy, ende niet en sondight. Siet desen en acht ick noch niet, datmen om syn Leere behoort te verdoemen, maer wel te vermanen of te onderwijzen, dat hy omzichtelijker schrijve. Maer soo yemandt leerde, dat God den Mensche goet hadde geschapen, om hem te verderven, of dat God selve door syn schickinge, of Decreet behindert, dat geen mensch te recht mach ghehoorsamen, 'tgeene God selve den Mensche te doen ghebedt, ende sulcks voor oprecht wil verdedigen, dese als opentlijck leerende, dat teghen die goetheyt ende oock eenvuldicheyt Godes strijdet, behoortmen te vermijden.
 A.: Vande vermijdinghe om quade leeringe, heb ick u nu wel verstaen ende moet dat oock toe staen. Maer ghy spraect daer beneven ooc van't vermijden in wandel of leven. Hoedanigh zijn die Luyden, diemen om haren quaden wandel behooren te mijden.
 B.: Niet alle die een quaedt gheruchte hebben. Want een quade tonghe mach een valsch, quaedt gherucht zaeyen van een goet Man, maer alleen sodanige Menschen, die daer opentlijck leven ende volherden in sonden, na'tghetuygh der Godlijcker Schrift, verdoemelijck ende grove wercken des vleeschs wesende. Want dese en mogen oock met geen schijn van waerheydt, hen self Christenen noemen, sy mogen oock niemenaden onrecht geven, om sulck oordeel, want dat geen Menschelijck, maer een Goddelick oordeel is, voor komende uyer Heylige Schrift. Maer het moste eerst onlooghbaer blijcken, dat sy luyden aen sulcke sonden schuldigh zijn, ende na verscheyden vermaninghen, daer inne volherden.
 A.: Noch moet ick wat vraghen?
 B.: Watte?
 A.: Van't bidden. Is dat een Gods dienste?
 B.: God wert van niemant tot synen nut, als of hy daer baet af hadde gedient, soo't metten menschen meest al gheschiet. Dus machmer op die meyninghe gheen Godsdienst af maecten. Want als het Gebedt al gheschiet in Geest ende Waerheydt, soo dat het verhoort werdt, so geeft God (dat's verde van ghenieten) maer de mensch verkrijght. Doch machmens op een ander meyninghe eenighzins een Godsdienst noemen.
 A.: Hoe?
 B.: Als ons het bidden dienstlijck ende een middel is tot verkrijginge van't goede, ende tot een wordinghe met Gode, dan dient ons 'tbidden tot Gode te komen, ende is oock alsoo een Godsdienste.
 A.: Wanneer hoort men te bidden?

B.: Als men syn selven vint in sulcken noode of ghebreck, dat ons begeerten ernstigh tot Gode opstijghen, om verlost of begaeft te worden. Ende dit sal altijd zijn, ist dat wy ons selfs waer nemen. Want dan moeten wy ons self vinden, aenghevochten ende in noode, door het ghebreck van verstandt of macht, of verlost ende in vreugden door de levende trouwe ende hulpe Godes. 'tEerste doet suchtende

3v/22

begeeren, t'ander door blijdelijck dancken. Dit behoort altijd te gheschieden ende daerom wil de Heere, dat wy altijd sullen bidden, ende sonder ophouden.

A.: Als men danckt, soo bidt men niet. Nu wil God oock ghedanckt zijn, hoe mach men dan altijd bidden?

B.: Dancken is oock eenrehande aert van bidden, ende midtsdien mede onder't bidden besloten.

A.: Wat ist dan, als men sonder hertelijck begeeren bidde?

B.: Een Mont-ghespel ende herteloos ghenaken tot Gode metten lippen.

A.: Tot wat eynde dient het bidden?

B.: Het begeerlijck bidden tot verkrijginghe van't begeerde, maer het danckelijck bidden tot grootmakinghe Godes.

A.: Hoe verkrijghtmen door't bidden?

B.: Als men bidt na den wille Christi.

A.: Hoe gheschiet dat?

B.: Inden Gheloove, in den Gheest, ende inder waerheydt.

A.: Wat ist bidden inden Gheloove?

B.: Als men ontwijffelijck betrouwt, dat God ons sal geven, t'gunt wy om bidden.

A.: Hoe, inden Gheest?

B.: Als wy niet vleeschelijcks en bidden, maer alleen vermeerdinge vant Rijcke Godes in ons dat Geestelijck is.

A.: Hoe, inder waerheydt?

B.: Als men opte beloften der waerheydt steunende, so waerlijck het begeerte gaerne vernemen soude, datme die rechte of eenighe middelen, sonder welck men sulcks, waer van mach bekomen, bereydt is te ghebruycken ende te volghen.

A.: Seght my noch wat klaerder.

B.: Gaerne. Waerdy gaerne int leven?

A.: O Jae.

B.: Isser oock een ander wegh of bane ten leven, dan Christus ende syne voetstappen?

A.: Neen.

B.: Soo ghy nu om 'tlevens bidt, ende bereydt zyt om Christum aen te trecken, ende syn voetstappen na te volghen, soo bidt ghy inder waerheydt, maer soudy om 'tlevens bidden, ende den eenigen wech daer toe leydende niet betreden willen, maer Christum in den Doornen laten treden, ende ghy inde Rooskens waken, soo bidt ghy inden loghen.

A.: Ick verstaet ende hout voor recht. Maer acht ghy niet datter een bereydinghe noodigh is om recht te bidden?

B.: Jae.

A.: Welck is die?

B.: Dat de Mensch soo dick hy mach, hem selve met syn ghedachten bestae af te trecken vande tijtlijcke, ende hem te keeren totten eeuwighen dinghen. Dit doende sal hy vinden, dat hem aenkomt aenvechtinghe, dat hy verstandt ende kracht ontbreeckt, ende dan sal syn begeerte in sulcke bevonden noodt, vuyrigh worden, ende veerdigh om te bidden.

A.: Wien sal hy bidden?

B.: Gode, door Christum.

A.: Hoe sal hy bidden?

B.: Soo Christus gheleert heeft. Onse Vader, etc.

A.: Wat is daer in te bedencken?

B.: Oft hem oock ernst is, of God oock syn Vader is, ende hy Godes Kindt van Godlijcker aert, syn vyanden lief hebbende of hy Godes groot makende, meer dan de syne: Godes Rijcke, meer dan't syne: Godes wille, meer dan de syne begeerte, ende soo voortaan, etc.

A.: Al dit u segghen van deser saken en dunckt my niet vreemt. Ick kant immers nu soo terstondt niet wederspreken, maer wilt met ernstigher aendacht erkauwen, ende wat vindende dat hier strafbaer ende te veel is, datter er te kort of te duyster is, of datter noch aen gebreck is, wil ick dat by gheschifte stellen ende u dan vertoon en om u ghevoelen ende antwoorde daer opte hooren.

B.: Daer aen suldy u selve nut, my lief, ende u Naesten wel doen. Derhalven ick u ernstlijck bidde, dat ghy sulcx te doen niet en laet, maer eerstdaeghs in wilt spoeden.

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>Raet om onder de menighfuldigheyt der Secten in desen tydt recht voor Gode te wandelen.</i>
referentie	<i>Wercken III, 413r-413v/865-866</i>
datering	Wellicht een vroeg werk geschreven ten tijde van zijn ballingschap (1567-1576)
omschrijving	Hoe kan men temidden van zoveel sekten een goed christelijk leven leiden? Men dient vooral niet teveel waarde te hechten aan ceremoniën, d.i. de uiterlijke zaken waarover die sekten zich zo druk maken en onderling ruziën. Men kan zich in de discussie daarover ook geen oordeel vormen zonder gedegen kennis. Maar wie alle boeken ter zake koopt, moet veel geld, en wie ze allemaal wil lezen, veel tijd hebben. Die studie heeft echter geen enkele zin als men die boeken leest met een 'blint ende onreyn' oog. Christus wil dan ook dat men eerst het inwendige reinigt, besef heeft van eigen onverstand en erkent dat het eigen oordeel tekortschiet: 'verstaen dat hy niet weet wat goet of quaet is.' Men moet zichzelf verlaten, de eigen wil versterven, enkel God gehoorzamen, Christus navolgen: die 'ootmoedig ende sachtmoedigh van herten zijnde' enkel is gekomen om Zijn Vaders wil te doen. Deze gehoorzaamheid aan de waarheid, die vrij maakt van twist en waan, leert men enkel door voortdurende oefening: een heus ambacht. Dan ook leert men vanzelf de ware ceremoniën kennen, zonder er ooit over te hebben gediscussieerd, want men verlaat de grot van zijn zonde en treedt het licht binnen. In die grot kan men duizend jaar discusiëren, de waarheid zal men er nimmer achterhalen.
opmerking	Zie: <i>CoCo</i> , I, 53. Hertaling: D.V. Coornhert, <i>Nieuw brievenboek</i> , ed. J. Gruppelaar, Digitale Coornhertbibliotheek, nr. 8, 2021, Brief 34.

Raet om onder de menighfuldigheyt der Secten in desen tydt recht voor Gode te wandelen.

Raet om onder de menighfuldigheyt der Secten in desen tydt recht voor Gode te wandelen. Men dient Gode inden uytwendigen schijn of inder waerheydt, 't eerste gheschiedt meest in Ceremonien, 't ander inden grondt der zielen, d'uyterlycke dingen is tot weynigh, <<1. Tim. 4. 3.>> maer die Godsaligheyt is tot allen dingen nut. Nu arbeyt elck meer om voor den menschen een Christen te schynen, dan om sulckx inder waerheydt voor Gode te wesen, hier uyt komt den grooten vlyt meest onder allen Secten int vermyden vant quade, ende int hanteren vande goetgewaende Ceremonien. Dit maect ooc den twist soo groot om de Ceremonien. Hier af en mach men niet recht oordeelen, als oock in genen saken, <<Matt. 6. 22.>> sonder ware kennisse te hebben vant seggen der partyen aen weder zijden sonder een claer ooghe of oordeel, <<Luc. 11. 34.>> ende voornemelijck onder het licht der genaden, soude yemandt alle die boecken coopen, 'tsoude een schamel gesel al zijn gelt, ende soude hyse doorlesen alle zijn tydt kosten, is oock zijn ooge duyster, wat baet hem dat lesen met een blint ende onreyn ooge. <<Mat. 23. 24.>> Hierom wil Christus dat wy eerst het inwendige sullen reynigen op dat het uytwendige oock reyn werde. Nu leert elck teghen dit klaer ende openbaer bevel Christi, het uytwendige eerst te reynigen. <<Luc. 11. 39.>> Hier moetmen Christi boven der menschen wordt gheloooven ende ghehoorsamen. Inwendigh reynight sich de mensche als hy zijn onverstant bekennende, sijn valsch oordeel verlaet, door 't verstaen dat hy niet weet wat goet of quaet is. <<2. Tim. 2. 11.>> Niet meer verkiest dit noch datte, zijnen wille sterft, ende anders niet en soeckt, begeert, of wil, dan dat hy meer ende meer Gode mach onderdanigh werden, ende daerom bidt dagh ende nacht. <<Mat. 10. 38. 16. 24.>> Door sulck verlaten van sijn selven, door zijn cruyce geduldelijck te dragen, ende door Christum na te volghen in synen wandelinghe, <Mat. 11. 29.>> ende van hem te leeren dat hy ootmoedig ende sachtmoedigh van herten zijnde, niet gekomen was om ghedient te werden maer om te dienen, ende elck goet maer niemant quaet te doen. Ende om niet zijn, maer zijns Vaders wille te doen. Dit alles beveelt ons Christi die in dese zijne woorden blijft, dat is die dit met stadighe oeffeninghe als een Ambacht leert, <<Joan. 6. 38. 4. 34. Joan. 8. 31.>> ende dat dadelijck volbrengt, blijft inde woorden Christi, die is oock recht zijn longer, dese bekent oock die waerheydt, ende die waerheydt maect hem vry van allen twisten, manen, ende quade opinien van ceremonien ende anders, ende dan weet hy wat rechte ende wat valsche Ceremonien zijn, hy vermyt die valsche ende bruyct die rechte met een gewisse sekerheydt, al en hadde hy niet daer af gedisputeert, want hy uyten speloncke des duysteren sondelijckheyt ghekomen is int licht, maer al disputeren die blijvers inde speloncke duysent jaer af, sy sullen die vvaerheydt nemmermeer vveten, vvant sy blijven int doncker, ende zijn de luyden die altijt leeren, maer nemmermeer en komen totte kennisse der vvaerheydt, volghet doende den Raet Christi, blijft in zijn vvoorden, ende ghy sult die vvaerheydt ghevvissen kennen, &c.

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>Insicht, over 't oprechten van een Alghemeyne uytelijcke Christen Kercke & Bewerp eender onpartijdigher Kercken Christi, soomen die inden woestijne deser secten menighvuldigheyt eenighsins soude moghen hebben.</i>
referentie	<i>Wercken I, 554r-554v/1247-1248</i>
datering	19 september 1578
omschrijving	<p>Eerst benadrukt Coornhert dat het niet eenieder is toegestaan sacramenten toe te dienen, maar dat iedereen wel, uit liefde, mag vermanen. En zending is aan voorwaarden gebonden. Gevraagd of het niet tijd is dat iemand met verstand een kerk opbouwt, zegt hij dat daarvoor juist legitieme zending is verondersteld. Hijzelf kan zoiets niet, want hij is geen gezondene. Wel zegt hij, maar eigenlijk tegen zijn voornemen in en 'onder verbeteringh', een kerk te kunnen schetsen die 'gants vry ende onpartijdigh' is. Ceremoniën zijn in zo'n kerk niet nodig, slechts navolging van Christus in deugdzaamheid, afsterving van de zonden en eendrachtige liefde. Hij benadrukt nog eens dat zijn ontwerp geen enkele autoriteit toekomt: de liefde dringt hem op zijn manier te leren en verdraagt dat een ander anders leert. Vervolgens somt hij de eigenschappen van zijn onpartijdige kerk op:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Deze kerk is onzichtbaar, een geestelijk lichaam met Christus als hoofd, en zichtbaar als vergadering van christenen die, afhankelijk van hun morele stadium, zwak, sterk of volmaakt zijn. - Die zichtbare kerk heeft altijd een leer, die vastlegt wat men moet geloven en doen, en soms zijn er ceremoniën. - Als niet-ondervindelijke waarheid geldt de verrijzenis, het algemene oordeel, <i>etc</i>; als ondervindelijke waarheid kennis van eigen kwaad en Gods goedheid. Het kwaad moet gemeden, het goede nagejaagd, zodat men de juiste habitus krijgt. - De juiste habitus is geen kwestie van het laten van verkeerde dan wel het onderhouden van goede ceremoniën. Wel beslissend is de versterving van het eigen kwaad en het najagen van Gods goedheid. - De geloofsleer houdt in dat men simpelweg gelooft wat geschreven staat in de Schrift en de twaalf geloofsartikelen, o.a. dat Christus Gods zoon is. - Wat mensen beweren en als commentaar geven hoort niet bij de geloofsleer. Geen mens kan gebieden of verbieden in de geloofsleer, slechts vermanen is aan de orde. - In deze kerk geldt als broeder alwie grove zonden vermijdt, de Schrift voor waar houdt en de twaalf geloofsartikelen erkent. Dergelijke broeders zijn in alle christelijke kerken te vinden, die dan ook niet verketterd mogen worden, hoewel zij soms – door de zwakken – maar beter gemeden worden. - Te vermijden zijn mensen die leren wat tegen Gods eer ingaat, die m.n. Gods goedheid loochenen en ons heil hinderen. Sommige leerstukken zijn ronduit gevaarlijk, zoals het leerstuk dat niemand Gods geboden volmaakt kan gehoorzamen (onder verwijzing naar Calvijn en Beza). - Te vermijden zijn niet degenen over wie men beweert dat zij zondigen, maar zij die kennelijk zondigen en daarin volharden. - Doop en avondmaal kunnen voor de zwakken worden gebruikt, in vrijheid, wanneer opportuun. Alle ceremoniën kan men missen, maar niet de eendracht. Boven alles staat de liefde, die met niemand twist, vrede zoekt en in anderen niet het eigenbelang nastreeft.
opmerking 1:	Coornhert neemt deze uiteenzettingen op in een antwoordbrief (= <i>CoCo</i> , II, 21) aan Dirck Adriaensz Kemp(en), die eerst als corrector werkzaam is bij Plantijn in Leiden en later bij Aelbrecht Heyndricxs in Delft. Zie; Bongers, <i>Leven en werk van Dirk Volckertsz Coornhert</i> , Amsterdam 1978, p. 89.
opmerking 2:	Hertaling: D.V. Coornhert, <i>Nieuw brievenboek</i> , ed. J. Gruppelaar, Digitale Coornhert, nr. 8, 2021, Brief 38.

**Insicht, over 't oprechten van een
Alghemeyne uyerlijcke Christen Kercke
&
Bewerp eender onpartijdigher Kercken Christi, soomen die
inden woestijne deser secten menighvuldigheyt eenighsins
soude moghen hebben.**

In Haerlem den 19 September, Anno 1578.

***Insicht, over 'toprechten van
een Alghemeyne uyerlijcke Christen Kercke***

V Brief vrundt mettet 't gheene daer neffens, is my by u suster behandet. Van't niet beantwoorden uwer vragen: of men niet so wel Sacramenten uyt deylen als Vermanen mach uyt liefden, en staet my niet voor, die daer meynde alles beantwoort te hebben, segge daer om noch (onder verbeteringhe) dat alle menschen nae de wet der natuyren tot het vermanen; maer niet alle menschen nae de Wet der Schriftuyren tot het bedienen der Sacramenten ende tot een sienlijcke gemeynte te versamen gehouden zijn ende verbonden. Uwe ingevoerde exempelen van Abel, Noe, Abrahan etc. zijn dese sake gantsch ongelijc als alleen elck voor sich of voor sijne gesinde geschiet zijnde, sonder vreemden of anderen tot sich te vergaderen, so zijn ooc alle exempelen niet navolgelijc, vele minder zijns wetten. Wilmen daer aen, men sal moeten toelaten dat een liefhebber sich (met Paulo om elck te winnen) in alder Kercken Ceremonien sal moghen begeven. Wantmer nu geen en vint onder den naem Christenen diemen erger mach maken (men achtse sorouwelijck als men wil) dan der Joden of Heydenen, den welcken Paulus sich gelijc conde maken, niet in zeden: neen vrijelijc, waer inne dan anders dan inden Ceremonie of uyerlijcken gebare? Dit loopt te wijt dan't dit papier mach behelsen: Siet mijn meyninghe hier in dit papier noch ghestelt jeghen mijn meyninghe als ick dit schreef.

Dat ghy't voor goedt aensiet dat de sendinge inder wijsen als ick u voor hielt uytghesonden werde, sal veroorsaecken dat sy een sendtbode sal zijn om valsche sendinghen te vercondighen ofte ontdekken.

Daer ghy vraeght oft dan niet tijt en zy dat een verstandigh timmerman ghetrouwelijck zijn naerstigheyt doe om voor den slechten menschen een sichtbaer logijs te bouwen etc. is hier boven eensdeels beantwoort, soo veele de liefde aengaet in't senden: dit behoeft mijns oordeels soo wel een sonderlinge sendinge met wonderdaden als Moyse sendinge, die boude inde Woestijne (daer inne wy nu wanderen) geen sichtbaer logijs, daer hieltmen geen Paesch-Lam noch besnijdenisse etc. Als dan Godt een verstandigh ende ghetrouw Timmerman of bou-meester sal senden soo salt die uytrechten, ic ben niet verstandigh ghenoech tot dat werck, dit weet ick niet min warachtigh, dan ick wete dat nu mijn handt hier schrijft, soo warachtelijc wete ick mede dat ic daer toe niet en ben ghesonden, dus soude ick sulck groot werck bestaende daer inne oock niet ghetrouw, maer wel ontrouw moeten zijn: ten waer dan een Kercke die gants vry bleef ende onpartydigh: daer toe dan noch ander bequamer souden gevonden worden. My dunckt ghy't voor onmoghelijc acht den simplen (door warachtich onderwijs, dat het ontberen vande Ceremonien niet, ende het ontbeeren vande navolginge Christi in ware deughden immers elcken verdoemelijc is) te moghen gherust maken in heure conscientien, daer inne, dat sy ontbeerende 'tgebruyck vande Ceremonien daerom men nu so twisten, vlijtchlijc inder waarheyt soude benaerstigen het ware afsterven der sonden ende der eendrachtichtiger liefde by den twee Sacramenten betekent. Maer ick achte dat door sulcks den eenvuldigen lichter met waarheyt vroedt ghemaect, dan door't oprechten van een nieuwe gemeynte rust inden herten gemaect soude worden. Hier af *coram*, (ghevet de Heere) *latius*.

Het beschryven van een onpartydige gemeynte (soo men nu in dese woestijn soude mogen hebben) heeft geen cleyn swarigheyt inne, steldyer een ick wil oock wat bewerpen. 'Tis hier teghen mijn voornemen ghedaen.

Het bewijs der afbrekers dat sulck haer werck sonder bouwen niemant schadelijc mach vallen of hinderschap invoeren soude, is nodich ende licht om doen. Maer ten hoeft geen bewijs dat die sendinghe uyt liefden gheschiedende autoriteyt behoeft: ghemerckt soo ghy seydt dat u die liefde drangh so te leeren, Ick: dat my de liefde dringht aldus te leeren, een ander anders, etc. sal elck over ander autoriteyt ghebruyckende sich een ander willen onderwerpen?

Dese brief al gheschreven legghende tot hyuden den 22 september, moeste noch met draghen dit ruydt stuck vleesch, maeckter al leckende een beyrken ofte borsken af.

***Bewerp eender onpartijdigher Kercken Christi,
soomen die inden woestijne deser secten menighvuldigheyt
eenighsins soude moghen hebben.***

1. Christenen. Kercke is[:]
Onsichtbaer, te weten[:] een geestelijck lichaem van verscheyden ledekens onder 't hooft Christum, in hem deur ware liefde vereenicht zijnde.
Sichtbaer, namentlijc een vergaderinge die men noemt Christenen, behelsende schijnheylighen, knechten, huylingen ende kinderen Godts, die swack, sterck ende volcomen zijn.
2. Dese sichtbaere Kercke heeft[:]
altijdt Leere, houwende watmen moet *A* gheloven en *B* beleven
by wijlen *C* Ceremonien
3. *A* Geloven moet zy waerheyt hier[:]
altijt als niet ondervintlijck zijnde de verrijsenisse inden lichame, het algemeyne oordeel, etc.
eerst tot datmens ondervint ende weet onse quaedtheyt [of] Godes goetheyt[,] barende haete [of] liefde tot het quade dats tot ons selve of goede dat's tot Gode
4. *B* Daer op volcht het beleven in't[:]
vlieden [of] bejagen van't quade [of] goede[,] 'twelck 'tquade doet ontbeeren [of] 'tgoede doet verwerven, want in't laeten van gulsigheydt krijghtmen *habitu continentie* ende soberheytds.
5. Dit goedt plegen, teelt nootsaekelijck *habitu virtutum*, maer dat en valt niet in't vlieden vande quade ende hanteren vande goede Ceremonien.
6. *C* Wantmen niet altijt inder waerheyt het quade verlaet [of] goede vercrijcht[,] door't laeten [/] plegen[,] van quade [/] goede ceremonien so men wel vint gierigen die alle uysterlijcke afgoderije verlaten ende vlieden. [+] liefdeloose ende twistighe die 'tNachtmael vlijtigh hanteeren.
7. Maer altijt
verlaet, ontwordt ende sterft hy 'tquade, die stadelijck uyt hate tot sijn quaedtheyt dat vliedt.
[+]
vercrijght, wort, ende leeft hy 'tgoede die stadelijck uyt liefde tot Godts goetheyt daer nae jaecht.
8. Die voorneemlijckste Leere des Geloofs inder Kercken, is datmen voor waerachtich houdt alle wat geschreven staet inde
Canonijcke Schriftuyre.
[+]
xij. Articulen des Geloofs, eenvuldelijck sonder ondersoek *de modo, nempe* hoe Christus Godts Soon zy, etc.
9. Sodanighe Kercke hout dan voor gewisse waerheyt al wat in de Canonijcque Schriftuyre, maer niet al wat in eenigh menschens (hy zy hoe hy wil) wort ghelesen.
10. Hierom ghebruycken sy selden of nimmermeer menschelijcke glosen, niet dat het sonde is, maer om dat het onseecker is van de Sonne totten Sterren ende van de Fonteyn totten Cisternen te loopen.
11. Also en onderwint sich hier oock niemant (sonder kennelijcke ende speciale sendinghe) het Leermeesters ampt, van met autoriteyt te ghebieden ofte verbieden, maer wel van vermanen onder verbeteringhe ende dat uyster H. Schriftuyre.

12. Deser Kercken ghemeynte hout voor Broeder die kenbare grove sonden vermijdinge voor waerachtigh houden de Canonijcke Schriftuyre, de xij. Articulen des gheloofs simpelijck, ende daer by ghelooven ende bekennen dat Godt de Vader alleen zy, een waere Godt, ende dat Jesus zy Christus gesonden van Gode.

13. Sodianighe luyden ghelooven sy, datter zijn in alle Kercken of Ghemeynten, den Name Christi voerende, daeromme syluyden hen ooc geensins en onderwinden eenige van de selve in't algemeyn te verdoemen.

14. Doch vermijden de swacken (niet de stercke) deser Kercken eenighe menschen om haer leere, en eenighe om haer zeden.

15. So vele de leere belanget vermijden sy, alle menschen leerende of gheloovende saecken, die daer strecken teghen Godes eere, te weten: al dat sijn goetheydt loochent ende teghen der menschen Heyl, dat is al dat den menschen soo een hinder is tot goet-wordinge, dat sy sulcx gheloovende altijt moeten ontbeeren.

16. Ende dit niet uyt waerschijnelijcke collectien, maer uyt naeckte belijdinge. Want menigh spreekt of leert wel onvoorsichtelijcke saken, daer uyt ghetoghen kunnen worden nootvolghelijcke Godtslasteringhe, die nochtans vande spreker of Leeraer self niet gelooft en worden. Als of yemant selve houdende ende leerende dat Godt gheen oorzake zy van't quade, daer by nochtans oock leerde dat Godt selve alles niet uytgenomen datter gheschiet doet ende veroorsaect, daer uyt waerachtelijck mach werden ghecolligeert, dat Godt selve oorsake van't quade soude zijn, 'twelck nochtans plat tegen sulcke leeraers leeringe ende belijdinge is. Maer anders ist met den ghene die daer naecktelijck leeren ende voor goet verdedigen willen, klaer spreken teghen Godts eere ende der menschen Heyl, luydende: als die daer seyt *dat Godt selve door sijn schickinghe belet, dat niemant sijn Ghebodt volmaecktelijck mach ghehoorsamen*. Want dese Gode (sulcx ghehoorsamen self ghebiedende) opentlijck beschuldighet van strijdighe willen ende dubbelheyte, ende den mensche alle hoope van volle ghehoorsaemheyte beneemt, Item dat Godt den mensche goet ende oprecht heeft geschapen, maer dat nochtans ten verderve, etc. *Institu. 3.94. Besa sycoph.*

17. Oock vermijden dese het gheselschappe, niet van alle die een quaet gherucht hebben (dat die quaden licht van de besten kunnen maken) maer van alle die van sonden (in de H. Schrift verdoemelijck) overtuyghet zijn wettelijck, ende daer noch in volherden.

18. Sy ghebruycken oock om der swacken wille Doop ende Nachtmal, ende dit in de Christelijcke Vryheyte, soo dat het doen van sulcx by henlieden geen ghehoorsaemheyte of deughde, wederom het laten geen onghoorsaemheyte of sonde en wort gerekent.

19. Overmits sylieden nae de verwoestinghe gheen expres bevel van weder-oprechtinghe en hebben, ende het oock die Liefde nu so weynigh verboden is, die vervallen Sacramenten tot stichtinghe der swacken te ghebruycken, als Paulo was den Jode, een Jode, etc. te worden.

20. Doch hebben sy liever alle ceremonien, dan de lieve eendracht te ontberen, als't niet anders en mach zijn, als die wel verstaen dat sy ghegheven zijn tot verbeteringhe ende niet tot verargeringhe der menschen.

21. Want sy boven alle dinghen staen na de Liefde, die niet met yemande en twistet ende niemant haet, maer Vrede soeckt ende elck so liefst, dat sy eens anders niet haer eyghen nut soeckt, ende midtsdien oock het sekerste merckteken is der ware Christenen.

Leest dit, schrapt uyt, stelter by, verbetert, ende sendet my weder met verklaringhe van uluyder gevoelen, metten eersten (maer seer sekeren) Bode.

In een kalfken was noch een vraghe, of het segghen van Willem Jansz 'twelck my uyten handen ende sinnen is ontvallen. My dunckt dat het wederlegh van de sendinghe noch uyt soude komen op't bewijs van de leere, in dien etc. ick heb's vergeten. Hy of ghy sullet my wel noch eenmael schrijven, met sijn motijven.

Ick heb al een stuck van Castulon Boecxkens vertaelt, denck dat te doen drucken ende d'ander oock door anderen (wilde ghy oock wat doen) besorgen overgeset te worden. Ick heb uwer al bedocht ende een voor u tot Franckfort doen koopen (ick meyn het Latijnsche) dat wil ick u senden, als ick's hebben sal.

Groet VWillem Iansz. Ian Gerritsz Gedeon Dijck Lakenbereyder, ende allen goethertigen vruntlijck van u Vront quem nosti.

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>Beschrijvinge vande ware Kercke ofte Gemeynte Godes, oprechte Godsdienst ende uysterlycke Kercoeffening.*</i>
referentie	<i>Wercken III, 355v/752</i>
datering	?
omschrijving	De ware kerk is alleen God bekend. Die kerk is onzichtbaar en de lidmaten vormen Gods geestelijk vernieuwde volk. Die kerk is een geestelijk lichaam bezielde en gekenmerkt door geloof, godzaligheid en algemene eendracht en liefde. Uiterlijkheden doen er niet toe. Sacramenten, symbolen en ceremoniën kunnen een bepaalde groep mensen wel onderling verbinden, maar zij scheiden hen juist van andere mensen af: zij verenigen niet met Christus en Zijn onzichtbare gemeente. Geloof en liefde verenigen een mens geestelijk met Christus. De vruchten van geloof en liefde zijn God aangenaam, ook zonder uiterlijke tekenen. Godsdienst heeft niet met uiterlijke gebaren van doen, is geestelijk, betreft de gestelheid van het gemoed: oprechte, godzalige, zuivere naastenliefde ('oeffeninghe der liefden') en weldadige deugdzaamheid. God is geestelijk en wil geestelijk en niet door allerlei kerkgebruiken worden gediend. God werkt in het innerlijk opdat mensen zalig worden en hun geweten vrij. Hij deelt Zijn gaven uit ook zonder uiterlijke tekenen, die, omdat zij gemakkelijk misbruikt worden, beter achterwege blijven: alleen het geloof, waarmee men Christus aanneemt, maakt dat men met het innerlijk oog de onzichtbare dingen ziet, Gods beloften vertrouwt zonder nog te hongeren naar iets uiterlijks.
opmerking	Omdat er nog plek voor was, heeft de uitgever van de <i>Wercken</i> ook deze tekst uit Coornherts nalatenschap opgenomen met als reden dat zij ' <i>ter materie dienstlyck</i> ' is.

Beschrijvinge vande ware Kercke ofte Gemeynte Godes, oprechte Godsdienst ende uysterlycke Kercoeffening.*

[Opmerking van de uitgever] *Nota. Om dat hier ledighe plaetse was, soo heeft ons goedt gedocht dese Beschrijvinge vande ware Kercke ofte Gemeynte Godes, oprechte Godsdienst ende uysterlycke Kercoeffening, daerby te voegen, als het ter materie (ons bedunckens) dienstlyck is.*

DE Ware Kerck is van sienlijcke Menschen na heur Geloove God alleen bekend, ten onsienlijcke Gemeynte, den Menschen diemen in den gheloove bekend te zijn een geestelijck vernieut uyt God geboren volck, die Godes geestelijcke Tempel zijn. Welcke Kerck niet en bestaet in uysterlijcke sacramenten ofte teyckenen, maer in gelove, Godsaligheyt, algemeen eendracht ende liefde, de Siele ende mercktekenen van dit geestelijcke Lichaem, ende niet inde Ceremonien die uysterlijck wel met volcken verbint, met afsonderinge van anderen, maer niet met Christo ende d'onsienlijcke ghemeente, daer mede men vereenight wort door den Geest, het ware geloove, ende de liefde, welcx vruchten den Menschen Gode aengenaem maken, oock sonder uysterlijcke teyckenen. Daerom is heur Godsdienst geen uysterlijck gebaer of Ceremonien, maer geestelijck, als van begin in des ghemoets oprechtigheyt, Godsaligheyt, suyverheydt, oeffeninghe der liefden, ende alle goetdadige deughden, want Godt die een gheest is, in sulcx wil ghedient wesen. Daerom sy doolen die op Kerck-oeffening te veel staen, want Godes inwendich wercken is alleen tot saligheyt van node, daer door hy de conscientien vrijt, ende zijn gaven deelt oock sonder datse uysterlijcke teyckenen bruycken, welcx misbruyck nutter ghelaten ware na der vromer vermaning ende exempelen, als niet tot nut der menschen voorderen, so eertijds metten teyckenen ghedaen is, om met des ghemoets ooghen d'onsichtbare dinghen te beschouwen, Godes beloften te betrouwen, die genoeghsaem zijn om den gheloofigen die Christum, het eenige van node hebben, sonder na yet anders te hongheren ende om hem te krijgen helpen de uysterlijke dingen weynigh, maer alleen 't geloove, waer door men Christum aen neemt ende gheestelijck eet. Dit gheloof steunt op d'onsichtbare God ende ghenade, ende op gheen uysterlijcke dinghen die niets zijn, sonder des geests heylichmaking ende gelove. Ja Doop ende Avondtmael dienen ter vertroosting

ende versekeringhe, want hy sulcx al heeft die ghelooft, ende die niet geloven sondighen te meer ende verachten de Sacramenten, door welcx vlijtigh hanteren sy schijnen te willen datse niet en zijn door onghewisse tekenen die weynigh voor God gelden, ende daer elc nu meer om yvert, dan om het beteykende, dat elck ten leven ende niet tot verderven streckt. Hierom achten de ware Christenen groot den beteykenden Doop, niet die 't lichaem schoon wascht, maer de Siel van sonden suyvert ende in Liefde ontsteect, door welckx vrucht men in eendracht het rechte Avondtmael in geest ende gheloove Christum ten leven, geestelijck, eet. Of anders is teykens gebruyck eenen valschen troost, afgoderye, ende schijnnyver, waer door sulcke verachten andere, die by ende met haer de uyerlijcke teyckenen niet en oeffenen, die men so wel sonder het beteykende als dit sonder het teycken soude mogen hebben, met d'onsienlijcke genade ende in d'onsichtbare gemeynthe Godes wesen. Voortijds ghebleken aen de vrome Heydenen ende Joden, die d'uyterlijcke Kerck-oeffening (die door Godes bevel doen ghepleecht werde) ontbeerden. Want Gods genade aen 'tuyterlijck niet is gebonden ende die vrucht behout, breeckt noch veracht die teyckenen, niet die hy voor hem self niet behoeft om volmecktelijck God te dienen. Die (Godt) is onveranderlijck stelt na de waerheyt altijt eenerley wijze der saligheydt voor als na, onder verscheyden teyckenen maer eenerley beteyckening. Want inde Wet zijn de Joden oock dinghen by haer selfs goet zijnde, ende andere die wat beteyckenden gheboden gheweest, de weclke offerhanden (ende Godt meest behanghende) bermhertigheydt, dickmael uytghesproken werden, dewelcke wel uytghebluscht werden door 'tyveren om 'tuyterlijcke daer door d'eendracht ghescheurdt ende argermis aengerecht wert, ende daerom niet onraetsaem schijnt, met nalatinghe van sulcx te strecken tot het ghene, doch als voortijds, elck noch mach behouden.

Coornhert over kerk, kerkhervorming en sectarisme.	
	<i>Vande ware Kercke of Ghemeynte Godes, oprechte Godsdienst ende uyterlyke kerckoeffening, verscheyden Leeraren schryven.</i>
referentie	Jaspar Tournay: Gouda 1590
datering	1590
omschrijving	<p>Het voorwoord (dat is ondertekend door A.B.C., d.i. Cornelis Adriaensz Boomgaert, die deze tekst van Coornhert direct na diens dood in 1590 uitgeeft) brengt de nood van het moment in herinnering. Met kennis van zaken moet over de religiestrijd worden gesproken. Die strijd gaat enkel over uiterlijke aspecten van de godsdienstuitoefening, maar schaadt wel een heel land en al zijn bewoners, ook hun ziel. Het vreedzaam samenleven en welvaren zijn in het geding. Eendracht en rust nemen toe als de onnodige twist en partijschap afnemen. Het is zaak het innerlijke en uiterlijke van godsdienst te onderscheiden en vast te stellen wat men nodig moet weten voor zijn zaligheid en wat daarvoor minder of niet nodig is. De onenigheid betreft die tweede categorie. Het innerlijke geloof is een gave Gods, die maakt dat men liefdevol met zijn medemensen samenleeft en zich – door Christus – verenigt met God. Deze kern wordt – helaas – door al die bittere twist aangetast. Nieuwsgierigheid, bijgeloof en haat komen in plaats van eenvoud, zekerheid en liefde. Men volgt niet de Schrift, maar eigen lering en duiding.</p> <p>Het mensenoog is van vlees en aards en heeft geen zicht op Gods Rijk, dat enkel bestaat in de inwendige, geestelijke vernieuwing van de ziel. Alleen God kent de waarlijk gelovigen; zij vormen de onzichtbare kerk, d.i. de algemene kerk, de gemeenschap der heiligen. Deze gelovigen leven als broeders en zusters vreedzaam samen, als één lichaam: lidmaten van het lichaam van Christus. Deze kerk kende in het begin geen sacramenten, die derhalve niet onontbeerlijk zijn. Het gaat enkel om een geloof. Men hoeft zich niet om uiterlijkheden (sacramenten, ceremoniën, etc.) te bekommeren. Zalig zijn juist zij die van geen twist weten, die eendracht bewaren en bevorderen, hun toorn bedwingen en ook hun vijanden liefhebben. ‘Want, de superstitie is vol twist: maar de ware Godzaligheydt is vreedzaam ende stille.’ Deze liefde is het enige kenmerk van de ware kerk.</p> <p>Hypocrieten, ja bedriegers storten zich op ceremoniën en sacramenten, maar louter deelname aan het avondmaal maakt iemand niet tot christen. Probleem is juist dat mensen in groepen uiteenvallen als zij te zeer hechten aan bepaalde uiterlijkheden. Zo komt geen vereniging met Christus tot stand. Enkel door het geloof lijft Christus de gelovigen in, verbindt hen met elkaar in eendrachtige liefde (‘de bandt der volkomenheydt’) ‘op dat wy veelderley vruchten der goeder wercken moghen voortbrengchen.’ Deze mensen zijn God aangenaam, ook zonder uiterlijke tekenen, omdat zij hun gebreken aanpakken, een deugdzaam leven leiden en een zuiver gemoed hebben: dit is ware godsdienst. Met uiterlijke schijn betovert men enkel de ogen van andere mensen. Alleen God kan een geweten vrij maken, al het uiterlijke is te grof om in het gemoed zijn werk te kunnen doen. De gelovige wendt zijn ogen af van het zichtbare, ziet juist op naar, eert en aanbidt de onzichtbare: ‘de verborghentheden Godes.’ Zonder deze zienswijze is het gebruik van uiterlijke tekenen slechts schijn en huichelarij. De volmaakte gelovigen kunnen die tekenen missen, de zwakke gelovigen, voor wie zij bedoeld zijn, kunnen er baat bij hebben als die hen ertoe aanzetten geloof en liefde te leren doorvoelen.</p> <p>De gelovige heeft aan Christus genoeg, zijn ziel hongert niet naar andere spijs en drank. Wie Christus aanneemt, die krijgt de macht om een kind van God te worden; hem staan vergeving der zonden, rechtvaardiging en zaligheid te wachten. Die troostrijke zekerheden bereikt men niet door doop en avondmaal, die als men het geloof ontbeert integendeel juist een hindernis vormen. De hypocrieten zijn vlijtig en precieus als het om uiterlijke zaken gaat, eigenlijk omdat zij overigens hun gang willen kunnen gaan (‘om den toom ruym te hebben ende zich zelf oorlof te gheven’). Men moet zich niet</p>

	<p>blindstaren op het uiterlijke teken (<i>signum</i>), maar openstaan voor het betekende (<i>signatum</i>): het sacrament kan de een redden, de ander verderven, maar de verborgen kracht van het sacrament strekt tot aller redding en niemands verderf. Waar liefde, vrede en eendracht ontbreken, daar is geen waar avondmaal, maar veracht en bespot men Christus offer: 'eenen (Valschen) troost der onboetvaardighen, een vervoersche beveynstheydt ende eenen openbaren Godlaster ende afgoderye, ghelijckmen (yelacen) nu by de werelt spueren: ende zien magh.' Dit geldt ook voor de dopersen gezien hun getwist, scheuringen en banvloeken.</p> <p>Een mens kan God volmaakt gehoorzamen zonder sacramenten. Er zijn mensen die niet van de gemeenschap met Christus zijn uitgesloten, maar de uiterlijke tekenen negeren: 'Want het is zonder twyfel, dat in de werelt, velen de ordentlyke verkondinghe des woordts Godes niet en horen noch komen in de vergaderinghe der ghener die God aanroepen, noch der Sacramenten deelachtigh zijn [...] nochtans dies niet te min warachtighe levende leden der alghemeyner ghemeynte Christi zijn.' Dit geldt ook voor - tal van - heidenen die als vrienden en uitverkorenen van de almachtige God moeten worden beschouwd. Joden en christenen hebben één God: een en dezelfde kracht werkt in besnedenen en gedoopten, ondanks allerlei verschillen. Zowel Salomon als Christus leren dat het niet gaat om offerhandes, niet om religieuze gebruiken, maar om barmhartigheid, geloof en liefde: 'Want hy verde is vant Evangelische ghelove die in dusdanighe handelinghen betrouwt: ende hy is verde vande Christelyke liefde die om drank of spyze - die men recht magh ghebruycken - zynen broeder terghe, om wiens vryheydt Christus ghestorven is.'</p>
opmerking 1	<p>Puntsgewijs zet Coornhert zijn visie op de 'ware kerk' uiteen. Hij benadrukt echter dat die visie niet zozeer van hem is, maar ampel steun vindt in de Bijbel, in diverse geschriften van kerkvaders (vooral Augustinus, maar ook Lactantius en Cyprianus) en van hervormers (Bullinger, Calvijn, Menno Simons, Dirck Philips, Zwingli, Musculus), en in enkele eigentijdse geschriften (van de hand van predikanten in Oost-Friesland en Delft); ook Thomas van Kempen en Erasmus haalt hij ter ondersteuning van 'zijn' visie enkele malen aan. Aan het eind van elke alinea verwijst Coornhert telkens naar de bronteksten. Die zijn in deze transcriptie naar de voetnoten overgeheveld omwille van de leesbaarheid van de tekst. Na de vermelding van de brontekst, conform Coornherts weergave in de hoofdtekst, staat tussen vierkante haken de volledige titelbeschrijving; in een enkel geval is aanvullende informatie opgenomen.</p>
opmerking 2	<p>Deze tekst is niet opgenomen in de <i>Wercken</i>.</p>

**Vande ware Kercke of Ghemeynte Godes,
oprechte Godsdienst ende uyerlyke kerckoeffening,
verscheyden Leeraren schryven.**

Iacob. 1. 27.

*De reyne ende onbevleekte Godsdienst voor
God den Vader is deze: De weezen ende
weduwen in haar tribulatiën te bezoeken
ende hem zelve van dezer werelt
onbevleekt te bewaren.*

TER GOVDE,

**By Jaspar Tournay.
Inden Jare 1590.**

Voorreden.

Datter grote twisten zijn in Religions zaken is elck (ghoedwillighe lezer) alte wel bekend, oock dat die beroeren t'ghelove of de uysterlycke oeffeninghe van dien: ende dat dier zelve kennisse ter zaligheydt noodtlijck is of niet. Nadien nu zulcke twistigheyden schadelijck zijn aanden zielen der menschen als mede den Landen ende luyden, zo vele d'uyterlyke vrede ende welvaren is beroerende: zo waart niet min noodtlijck als nut dat d'onderscheydt van deze zaken velen recht bekend waren. Want dan zouden (ten minsten) d'onnodighe twisterien ende partyschappen minderen ende de eendracht ende rust vermeren: ende (dat het meeste is) in plaatse vande onnodighe, niet alleen de kennisse van nodighe dinghen te meerder benaarsticht ende verkregen: maar daer duer der dueghden oeffening te meer ghepleecht werden. Ten welken eynde ick hier (onder verbeteringhe) oock by een ghestelt hebbe uyt verscheyden schryveren, dinghen die nodigh zijn ter zaligheydt, ende die min nodigh, ja nu onnodigh zijn (om d'onzekerheydt ende t'onghebruyck) ende elck nu aldermeest om twist, ende dat zo kort ende klaar dat elck ghemeen maar onpartydigh verstant d'eene uyt d'andere lichtelijck zal kunnen scheyden ende onderscheyden. Het uysterlijck wat min achten, het innerlyke ende nodighe benaarstighen ende van t'verachten ende veroordelen ophouden der gheenre die de uysterlycke kercken-oeffening niet, of met

A2v, 4

huer op huer wyze en hanteren. <<Rom. 2. 29. Joan. 1. 12. Col. 2. 13. Gal. 3. 27>> Verstaande dat niet de uysterlyke dinghen maar d'innerlyke, als Godes milde ghenade ende ghawe, het ware ghelove d'onzichtbare wedergeboorte, ende haar vrucht der liefden oeffeninghe, den mensche met Gode door Christum vereeniginghen ende zaligh maken, ende zullen alle die in waarheydt zulcx verstaan de uysterlyke teekenen ende kerck oeffeninghen daar voor houden datmen om die te hanteren de beteeckende waarheydt, de eendracht ende liefde niet en hoort te verdryven (als nu leyder ghebuert) doort bitter twisten sectelijck scheyden, vermetelijck oordelen, bannen, ende verdoemen vande anderen, waar door den haat vermeert, de superstitie vergroot, t'ware ghelove ghebluscht, de vrede ende minlyke eendracht verjaaght twist ghevoedt, ende sectelyke tweedracht vermeert wert. Ende dit al om dat vele meer om uysterlyke kerkoeffening, dan om de vrundtbarende dueghdts ende liefs oeffening yveren; meer curiozelijck veel willen weten dan wel leven: onnodighe ende onzekere menschen lering ende duydinghe volghen, dan de zekere, nodigh kenbare waarheydt der H. Schrifturen, meer dueghdtlijck willen schynen door uysterlyke oeffeninghe, dan vroom wezen door dadelyke navolginghe Christi waar door zy t'uyterlyke misbruyken tot twist ende tweedracht dat inghestelt is tot liefde en eendracht, om den menschen te vereenigen niet sectelijck te verstroyen. Van welck onverstant de barmhertighe God bevryde duer verlichting zijns gheests ende der dinghen waarheydts kennisse in Christo, allen goedthertighen, Amen.

A. B. C.⁹⁹

A3r/5

Vande ware Kercke of Ghemeynte Godes, oprechte Godsdienst ende uysterlyke kerckoeffening, verscheyden Leeraren schryven.

ONzienlijck ende inwendigh wordt de ghemeynte ghenoeemt, <<De ware kerck is van zienlyke menschen>> niet dat de menschen onzienlijck zijn, maar om dat het van der menschen ooghen niet ghezien wordt, maar alleenlijck den oghen Gods openbaar is, wie warachtelijck of beveysdelijck gheloven. <<na huer ghelove God alleen bekend>> Want die warachtelijck gheloven, die zijn warachtighe ende levendighe leden dezer inwendigher ghemeynte, etc.¹⁰⁰

⁹⁹ Deze ondertekening maakt duidelijk dat Cornelis Boomgaert zich direct na de dood van Coornhert (29 oktober 1590) voor de uitgave van deze tekst heeft ingezet. Hij spreekt zich in dit voorwoord in dezelfde geest uit als Coornhert in de hoofdstekst: 'Verstaande dat niet de uysterlyke dinghen maar d'innerlyke, als Godes milde ghenade ende ghawe, het ware ghelove d'onzichtbare wedergeboorte, ende haar vrucht der liefden oeffeninghe, den mensche met Gode door Christum vereeniginghen ende zaligh maken [...]'.
¹⁰⁰ H. Bullinger. *Huysboeck, Dec. v. ser. 1. fo. 211. calum. 2.* [H. Bullinger, *Huysboeck. Vijf decades, dat is vijftich sermoenen van de voorneemste hooftstukken der Christlijker Religie*, 1568.]

2. Deze inwendighe ende onzienlyke Ghemeynte Godes, <<een onzienlyke ghemeynte den menschen>> mochte de uytverkoren bruyt Christi ghenoeemt zijn, dewelcke God alleen bekent is, als die alleen weet wie hem toekomen.¹⁰¹

3. Ende, deze belyden wy voornemelijck, als wy inde articulen des gheloofs zegghen: Ick ghelove een heylighe alghemeyne kercke, ghemeyschap der Heylighen. <<diemen in de ghelove bekent>> Ende in deze weynighe woorden vervaten wy, dat daar een Ghemeynte zy, wat zy zy, ende hoedanigh zy zy, etc.¹⁰²

4. Daarom, dolen zeer die met den ooghen het Rijcke Godes zoeken. <<te zijn een gheestelijck vernieu>> Het welcke niet vleeschelijck noch aardisch en is, ghemerckt dat niet anders en is dan een inwendighe ende gheestelyke vernieuwinghe der zielen.¹⁰³

A3v/6

5. Is dat ons deze ghoede ende volmaackte <<uyt God gheboren volck>> ghave der nieuwer gheboorten van den Vader der Lichten door ghenade van boven ghegheven wordt, zo zijn wy uytverkoren kinderen Gods (Joan. 1. 12.; Ephes. 1.), zo zijn wy rechte zusters ende broeders Jesu Christi (Luc. 8.; Heb. 2.), zo is in ons dat rijcke Godes (Lu. 18), zo zijn wy de bruyt Christi (Joan. 3.); de ghemeynte Christi (Eph. 5); dat lichaam Christi (1. Corin. 12. Ephes. 1. Colos. 1.). Zo woont Christus in onze herten (Ephes. 3), zo worden wy gheleydt door den H. Gheest (Rom. 8.). Zo zijn wy dat uytverkoren gheslachte, dat konincklyke Priesterdom, dat heyligh ghewonnen volck het welck Godes eyghen is (1. Pet. 2.). Zo zijn wy den tempel des Heeren (1. Cor. 3. 6; 2. Cor. 6.); <<die Godes gheestelyke tempel zijn>> de Arcke des verbondts (Hebr. 9.); den gheestelycken bergh Sions, ende dat nieuwe Hemelsche Jerusalem (Heb. 12.); dat gheestelijcke Godes Israel (Gal. 6. etc.).¹⁰⁴

6. Deze Kerck was vanden beginne des werelts zonder sacramenten, daar uyt dan volght dat de kercke Godes niet en bestaat inde Sacramenten, anders en waarder gheen kercke gheweest inde werelt totter tijdt vande besnydenisse.¹⁰⁵ <<Welcke kerck niet en bestaat in uysterlycke Sacramenten of teecken,>>

7. Want daer is alleenlijck een ghelove, <<maar in gheloove,>> ende dat is gheen ander inden ghebruycke der sacramenten, dan buyten het ghebruyck er sacramenten.¹⁰⁶

A4r/7

8. Ende ware Religie en bekommert haar niet uysterlyke dinghen, <<Godzaligheydt>> maar is ghelegghen in des ghemoedts Godzaligheydt.¹⁰⁷

9. Maar, welcke ofte waar, ofte hoedanigh is de Godzaligheydt? Namelijck by den ghenen die van gheenen krijgh en weten: die de eendrachtigheydt met alle kracht onderhouden, die oock haren vyanden tot vrunden zijn, <<alghemeen eendracht>> die alle menschen als haar broeders lief hebben, die den toorne konnen bedwinghen, etc.¹⁰⁸

Want, de superstitie is vol twist: maar de ware Godzaligheydt is vreedzaam ende stille.¹⁰⁹

10. Ende, daar aan zullen zy alle weten dat ghy myne Discipulen zijt, zo ghy onderlinghe liefde onder malkanderen hebt (Joan. 13. 34; 1. Joan. 4.1) Zo is het dan ontwyfelijck, dat de liefde na het ghelove zy dat eenighe merck der kercken ende de bandt die alle de leden zeer nauwe te zamen bindt. <<de ziele ende merckteecken>> Zy komt uyt de ghemeyschap Christi ende eenigheydt des gheests.¹¹⁰

11. De teecken der warachtigher ende levendigher ghemeynte Christi, zijn de ghemeyschap des gheests Christi, het oprechte Christelyke ghelove ende liefde, zonder de welcke niemant dees

¹⁰¹ *Idem Dec. v. ser. j. fol. 206. 1.* [Bullinger, *Huysboeck.*]

¹⁰² *Idem.* [Bullinger, *Huysboeck.*]

¹⁰³ *I. Cal. Har. Luc. 17. 20.* [Joh. Calvijn, *Bijbelcommentaar*; Luc. 17: 20: 'De Farizeeën vroegen Jezus: 'Wanneer komt het Koninkrijk van God?' Jezus antwoordde: 'Het Koninkrijk komt niet zo dat u het kunt zien. U zult niet kunnen zeggen: "Kijk, hier is het," of "daar is het." Want het Koninkrijk van God is onder u.']

¹⁰⁴ *Menno in een boecxken anno 41. ghedruckt, pag. 6.; Item int boeck vande nieuwe creature. f. 126. Item 238. & Item D. Phil. vande ghemeynte Godes, fo. 176.* [Menno Simons, *Over het rechte christengeloof en zijn kracht*, 1541 of *Een lieffelijcke vermaninghe ofte onderwijnsinghe wt Godts woort, hoe dat een Christen sal geschickt zijn*, 1541. & Menno Simons, *Van der wedergeboorte en van de Nieuwe Creature. Een corte vermaning ende aenwijsinghe wt de Heylighe schrift*, 1556. & Dirk Philips, *Vande Ghemeynte Godts.*]

¹⁰⁵ *Musculus in Gen. 17.24. obs.4.* [Wolfgang Musculus Dusanus, *In Mosis Genesisim ... Commentarii*, Basel 1554.]

¹⁰⁶ *H. Bul. Dec. v. ser. viij. fo. 257.2.* [Bullinger, *Huysboeck.*]

¹⁰⁷ *H. Bul. oors. D. Dwa. cap. v. fo. 9.4.* [H. Bullinger, *Vanden oorspronc der dwalinghe*, Jan Canin, Dordrecht 1582.]

¹⁰⁸ *uyt Lactan. lib. 5. cap. x. By H. Bul. oor. der dwa. fo. 9.* [Verwijzing naar Lactantius & Bullinger, *Oorzaak der dwaling*; Lactantius, d.i. *Cicero Christianus* (ca. 250-320), veel gelezen in de renaissance, m.n. zijn *Institutiones divinae*, maar mogelijk is ook dat hier een ander werk van hem is bedoeld.]

¹⁰⁹ *Eras. Para. in Mat. f. 35.* [Erasmus, *Paraphrases in Mattheaum.*]

¹¹⁰ *H. Bul. Dec. v. ser. j. fo. 212.3.* [Bullinger, *Huysboeck.*]

gheestelyken lichaams deelachtigh is. <<van dit gheestelyke lichaam.>> Uyt deze kondt ghy oock zeer licht oordelen, of ghy inde ghemeynschap der kercken zyt ofte niet.¹¹¹

12. Want, de hypocryten zijn ghemeenlijck de vlytighste onderhouders vande Ceremonien, <<ende niet de Ceremonien>> de welcke nochtans gheen zekere merck-
A4v/8

teecken en zijn vande Godvruchtigheydt.¹¹²

13 Veel min verzekert dat Avondmaal des Heeren eenen Christen, dat hy een Christen mensche zy, het gheloove hebbe, maar hy moet des te voren eer hy totten Avondmaal ghaat zeker zijn, anders waar hy een hypocrijt of een spotter.¹¹³

14. Want, de menschen en konnen noch tot eenen waren noch tot eenighen valschen naam van Religie (*uyterlijck*) verzamelt worden, ten zy dat zy door eenighe ghemeynschap der waartecken en ofte zichtbare Sacramenten tsamen ghebonden worden.¹¹⁴ <<die uytterlijck wel met volcken verbinden>>

15 De Sacramenten zijn in stede eens eedts, etc.¹¹⁵

16 Ende, door de Sacramenten werdtmen van allen anderen Religien ghemeynschappen ende ghezelschappen afgezonderd.¹¹⁶ <<met afzonderinghe van anderen,>>

Alzo worden wy, zegghe ick, door den Doop van allen anderen Religien afgezonderd.¹¹⁷

17 Maar, met Christo worden wy vereenight door den gheest ende door het ghelove, ende met de ghemeinte of leden Christi, etc. door de eenigheydt des gheloofs ende des gheests ende door den bandt der liefden, die ons uyt ghenade ghegheven worden door den Heere alleen ende niet door eenighe creatu- <<maar niet met Christo ende d'onzienlycke gheemeent, daar mede men vereenight wordt door den gheest.>>

A5r/9

ren of elementen.¹¹⁸

18 Want doort gheloove wordt Christus aanghenomen, ende doort gheloof worden wy Chrysto inghelijft, ghelijck Joannes zeyt (1.12) alle die hem aanghenomen hebben, die heeft hy macht ghegheven kinderen Godes te werden: namelijk die in zynen naam gheloven: waar uyt blijkt dat in Christum ghelooven, is Christum annemen, ende met hem vereenight worden.¹¹⁹ <<t'ware gheloof>>

19 Hier van leer zult ghy weten dat het ghelove, twelck door de liefde crachtigh is, t'zelve is, waar door wy beyde Christo inghelijft ende met God vereenight worden. Joan. 6. 47; 17. 20; 1 Joan. 4. 13. 15.¹²⁰ <<ende liefde>>

20 Wyder wy worden door dezen bandt des gheloofs niet alleen met Christo verknocht, maar oock met alle zijn lidmaten: want het gheloof is door de liefde crachtigh, ende de liefde is de bandt der volkomenheydt.¹²¹

21 Ende, de gheloovighe ijn een met Christo. <<welcx vruchten>> Christus deelt ons mede van ijn levendighmakende sap ende vochtigheydt, dat is van zynen gheest, op dat wy veelderley vruchten der goeder wercken moghen voortbrengen (Joan. 15.).¹²²

22 Ende maken de Godtsalighen Gode aanghenaam, oock zonder uytwendighe teecken en.¹²³ <<den menschen Gode aanghenaem maken oock zonder uytterlycke teecken en.>>

23 Dus, wilt ghy een gheestelijck leven voeren, weet dat de uytwendighe dinghen luttel, ende weynigh daar toe doen, maar de
A5v/10

¹¹¹ *Idem*. [Bullinger, *Huysboeck*.]

¹¹² *I. Cal. Com. Gal. 5.14* [Joh. Calvijn, *Bijbelcommentaar*, m.n. verwijzing naar zijn commentaar op Paulus' brief aan de Galaten.]

¹¹³ *Bekent. der Predic. in oost-vrieslandt, Anno 28. aan Graaf Enno. artic. 30* [Somma ende bekentenisse Christelycker leere der Predicanten in Oost-friesland, waer inne men sien mach, hoe sy niet, noch Godes woordt, noch Sacramenten en verachten, als hen valschelyck opgeleyt wort, Emden 1565.]

¹¹⁴ *uyt August. lib. 19. con. faust. mani. & H. Bul. oors. der Dwa. ij. cap. ij. fo. 75.2.* [Augustinus, *Contra faustum manichaeum*, ± 400. & Bullinger, *Oorzaak der dwaling*.]

¹¹⁵ *uyt Zwinghel H. Bul. Dec. v. ser. vij. f. 262.4.* [verwijzing naar Zwingli & Bullinger, *Huysboeck*.]

¹¹⁶ *Idem fo. 261.4.* [Bullinger, *Huysboeck*.]

¹¹⁷ *Idem f. 262.1 oock D. Philip. korte verma. fo. 164.* [Bullinger, *Huysboeck* & (waarschijnlijk) Dirk Philips, *Een schoone vermaninghe en cortte onderwijzinghe van der warachtigher kennissen Godts*, 1558.]

¹¹⁸ *H. Bul. Dec. v. ser. vij. fol. 261. 4.* [Bullinger, *Huysboeck*.]

¹¹⁹ *H. Bul. oors. der Dwa. ij. cap. j. f. 73.4.* [Bullinger, *Oorzaak der dwaling*.]

¹²⁰ *Idem fo. 73.1.* [Bullinger, *Oorzaak der dwaling*.]

¹²¹ *Idem fo. 73.2.* [Bullinger, *Oorzaak der dwaling*.]

¹²² *Idem fo. 74.1.* [Bullinger, *Oorzaak der dwaling*.]

¹²³ *H. Bul. Dec. v. ser. j. f. 212.2.* [Bullinger, *Huysboeck*.]

veranderinghe der zeden, ende een volkomen dodinghe der ghebreken, die maken eenen warachtelyken gheestelyken mensche.¹²⁴

24 Daarom, de vereeringhe die met menschelyke handen gheschiedt, en moet ons gheen Godsdienst wezen.¹²⁵ <<Daarom is huer Godsdienst gheen uyerlijck ghebaar>>

25 Want, die eenighe ende doorghaenschen dienste Gods voor de Wet, onder de Wet ende na de Wet, is datmen des Heeren wegh beware, doende oordeel ende rechtvaardigheydt, daarom zijnt al bedrieghers die den dienst Godes vinden aan ceremonien, <<of ceremonien,>> offerhanden, of uyerlyke inzettinghen: de welcke indien zy van God zyn bevolen, wel een oeffeninghe hebben om te voeden het ghelove, de hope, ende de liefde, onschuldigheidt des levens, rechtvaardigheidt ende billickheydt etc. In welcke dinghen de ware Godsdienst bestaat.¹²⁶

Want, de eenighe dienst die God behaaght is gheestelijck.¹²⁷ <<maar gheestelijck,>>

26 Ende, den Godsdienst is van t'beginsel der werelt gheestelijck gheweest.¹²⁸ <<als van beghin>>

27 Ghemerckt, wy ghemaackt zijn om dat wy God met een reyn ende oprecht ghemoedt dienen zouden. Want anders en vordert de heylighe ende zonderlinghe majesteyt Gods niet vande menschen, dan een onbeveleckt onstraffelijck leven. Tweck zo yemandt Gode opoffert die heeft hem Godzalighlijck ende <<in des ghemoedts oprechticheydt>>

A6r/11

heylichlijck ghenoech gheoffert.¹²⁹

28 In onze ghemoedt moeten wy hem een Tempel wyen ende onze herten hem heylighen.¹³⁰

29 Ende is daarom kennelijck ende openbaar dat de liefde de Godzaligheidt ofte Godsdienst is, ende voorts dat de Godzaligheidt zy de ware Religie des waren Godes.¹³¹ <<Godzaligheidt,>>

30 Want, de rechte Godsdienst gheleert ende naghelaten in Christus woordt is namelijk de stervinghe des vleesches (Rom. 12.; Galat. 5.) de dienste der ellendighen (Matth. 15.) dat verzoeken der weduwen ende weezen, als Jacobi zeydt, reyn ende onbeveleckt hem te bewaren vande werelt. Jac. 1. 27.¹³² <<oeffening der liefden>>

31 Dus kent ghy God? Hoort hoemen hem dienen moet:

Een huys in des menschen ghemoet hy heeft ghesticht,

Levende, vernuftigh, schoon, hoghe opghericht,

Doorluchtigh, onverderflijck in eeuwigheydt,

Zeer wel beghaeft met menigherley sierlijckheydt.

In dezen tempel staat een Priester, daar de wacht

Der duere houdt, jonckvrouw ghelove dagh en nacht,

Begherende dat den Vader oock Christo vry

Zuyverlijck in eenvoudigheidt gheoffert zy: <<ende alle goetdadighe dueghden.>>

Des aanschijns schaamte, des herten onschuldigheidt,

Vreedzame ruste, lichaams cuysheydt, rechte wijlheydt,

Vreee Gods, ghesparigh leven en hope ghoedt

*Een milde handt altijd bereyt alleen tot goet.*¹³³

A6v/12

32 Met deze ghaven Godes, ende gheestelyke dinghen wordt Godt; die een gheest is; warachtelijck ghedient. Zonder deze is gheen dienst Gode aanghenam, al ist dat hy in der menschen ooghen schijnt zeer schoon, kostelijck ende zuyver te zijne.¹³⁴ <<want God, die een gheest is, in zulcx wil ghedien't wezen.>>

33 Aanghezien, hy (God) inden gheest ende Godzaligheidt wil ghedient wezen.¹³⁵

¹²⁴ *Navolging Christi. j. f. 17.* [Thomas van Kempen, *De imitatione Christi*, Augsburg 1471-72.]

¹²⁵ *uyt August. de vera Reli. cap. 55. & H. Bul. oors. D. f. 11.3.* [Augustinus, *De vera religione*, 389. Bullinger, *Oorzaak der dwaling.*]

¹²⁶ *Musc. in Gen. Cap. 18. par. 3. obser. 5. f. 446. op Mich. 6. 6. 7.* [Musculus, *Genesis*]

¹²⁷ *I. Cal. Inst. ij. num. 43. Anno 1550. Item Har. Mat. 12.9.* [J. Calvijn, *Institutio Christianæ Religionis*, 1536; laatste versie 1559. & Joh. Calvijn, *Bijbelcommentaar.*]

¹²⁸ *I. Cal. Com. Isa. 1. 13.* [Joh. Calvijn, *Bijbelcommentaar.*]

¹²⁹ *uyt Lacta. H. Bul. oors. D. cap. v. f. 9.4.* [verwijzing naar Lactantius & Bullinger, *Oorzaak der dwaling.*]

¹³⁰ *uyt Cypri. H. Bul. oors. der Dwa. fo. 11. calum. 2.* [verwijzing naar Cyprianus & Bullinger, *Oorzaak der dwaling.*]

¹³¹ *Idem. fo. 9. op Iacobi 1. 27.* [Bullinger, *Oorzaak der dwaling.*]

¹³² *Menno in een boeck Anno 41. gedrukt pag. 6.* [Zie noot 104.]

¹³³ *uyt Lacta. lib Instit. vi. cap. x. van een martelaar, by H. Bul. Dec. iiiij. ser. v. fo. 176* [Dit gedicht is ontleend aan Bullinger, *Huysboeck*, fol. 188.]

¹³⁴ *H. Bul. Dec. iiiij. ser. v. fo. 175. 4.* [Bullinger, *Huysboeck.*]

¹³⁵ *H. Bul. oors. D. fo. 72* [Bullinger, *Oorzaak der dwaling.*]

34 Daarom hebben alle die de Wet misbruyckt, die meynden Gode aanghenaam te zyne, ende Gode dienst te doen om dat zy dat (werck des uysterlyken kerckendienst) deden: dwelck de Propheten in hare sermoen zeer strengelijck ghestraft hebben, ende hieromme is het volck Israels dickmaals ghenamt een vleeschelijck volck etc. om dat daar onder dat volck waren die de gheestelyke dinghen, die door de uytwendighe afghebeeldet waren niet en aanmerckten, ende meynden moghelijck om zulcx uytwendighen ghedaan ende volbrachten wercx wille Gode aanghenaam te zyne.¹³⁶<<Daarom zy dolen die op kerckoeffening te veel staan:>>

35 Maar, Godes eyghen inwendighe werck, zijn preken, dopen, etc. is alleen krachtigh, profytelijck, ende van node voor Gode tot rechtveerdigheydt ende zaligheydt, tot vertroostinghe ende verzekeringhe der consciencien.¹³⁷ <<want Godes inwendigh wercken is alleen tot zaligheydt van node,>>

36 God alleene magh de Consciencien vry maken: want hem die alleene bekent is ende doordringht die alleene. <<daar door hy de Consciencien vrydt>> Hoe zoudet daarom moghen gheschien dat water, vyer, olie, sout

A7r/13

ende deze grove dinghen tot het ghemoedt zouden moghen komen, twelck als zy niet moghen, hoe zouden zy moghen reynighen.¹³⁸

37 De heylighen ende uytverkorenen Godes, worden dan niet eerst ghenaden ende der ghaven deelachtigh, als zy der Sacramenten deelachtigh werden. Want zy werden eer der dinghen dan der teecken en deelachtigh, etc. exem. Abraham (Rom. 4. 10) Cornelius (Act. 10).¹³⁹ <<ende zijn gaven deelt oock zonder datse uysterlyke teecken en bruyken,>>

38 Ende maken de Godtsalighen Gode aanghenaam oock zonder de uytwendighe teecken en.¹⁴⁰

39 Daarom zo wie totten Doop oft totten Avondtmaal des Heeren, of tot eenighe andere uytwendighe dinghen, als van node tot zijnder rechtvaerdigheydt ende zaligheydt, vertroostinghe ofte verzekeringhe zijnder consciencien ghedronghen worde, mochte hy vryelijck zulcx aanstaan ende onghebruyckt laten om te betuyghen ende te beschermen de vryheydt ende puurheydt des gheloofs in Christo.¹⁴¹ <<welcx misbruyck nutter ghelaten ware>>

40 Ja zy waren in dier maten te verachten ende te verwerpen, niet anders ende niet minder dan als de gheest Godes dat gantse offerwerck, feesten ende vasten, etc. straft door de Propheten (Isa. 1., 17. 58; Jer. 7; Gal. 5). <<na der vromen vermaning>> Item als Paulus de besnydinghe veracht ende verdoemt om de misbruyckinghe, dat is om des ongheloofs wille. <<ende exempel>> Door welck ongheloove zy zulcke dinghen voor God tot rechtvaerdigheydt ende zaligheydt, nut ende

A7v/14

van node hielden, ende de rechte goede wercken der broederlyke liefden na lieten.¹⁴²

41 Want wie isser die niet en weet dat alle de insettinghe Godes tot der menschen nut verordent zijn?¹⁴³ <<alse niet tot nut der menschen voorderen,>>

42 *Zo zietmen dat de Besnydenisse (hoe wel op uytroeding gheboden, Gen. 17. 14) veertic laren opgehouden heeft, <<zo eertijds, metten teecken en ghedaan is,>> ende oock niet zonder expres bevel weder aanghevanghen is (Ios. 5). Oock dat het figuerteecken vant metalen serpent gheboden (Nu. 21. 9) om dat het misbruyck werde afghedaan, is gheweest (4. Reg. 18. 4). Ende dat Paulus om t'sectelijck misbruyck des doops, Gode danct dat hy huer niet ghedoopt en hadde, &c. (1. Cor. 1. 12. 13. 14. 15.)* Schriftuere.

43 Want de onghelovighe, dewyle zy alleen op de uysterlyke dinghen zien, bespotten de Sacramenten. <<om met des ghemoets oghen d'onzichtbare dinghen te beschouwen,>> Maar de ghelovighe trecken de oghen haars ghemoets af van de zichtbare dinghen ende verheffen de zelve tot de onzichtbare, zy verstaan de verborghentheden Godes, houdenze in eeren: ende biddenze aan.¹⁴⁴

¹³⁶ H. bul. Dec. iij. ser. viii. fol. 112.1. [Bullinger, Huysboeck.]

¹³⁷ Bekent der Predic. in Oostvrieslandt aan Graaf Enno, Anno 1528. art. 7. [Bekentenissen predikanten.]

¹³⁸ Ruard. tom. 1. f. 35. [Verwijzing wellicht naar Ruardus Acronius, onduidelijk naar welk werk van hem wordt verwezen.]

¹³⁹ H. Bul. Dec. v. ser. vii. fo. 258.2. [Bullinger, Huysboeck.]

¹⁴⁰ Idem. ser. 1. fo. 212.2. [Bullinger, Huysboeck.]

¹⁴¹ Bekent. der Predic. in Oostvrieslandt, artic. 18. [Bekentenissen Predikanten.]

¹⁴² Idem artic. 17. Ziet I. Cal. Com. Isai. 1. 11. 12. [Bekentenissen Predikanten & Joh. Calvijn, Bijbelcommentaar]

¹⁴³ H. Bul. Dec. v. ser. vij. fol. 258. col. 1. [Bullinger, Huysboeck.]

¹⁴⁴ H. Bul. oors. D. ij. cap. 2. fol. 725.2. [Bullinger, Oorzaak der dwaling.]

Dat uytwendighe ghebruyck der teecken en is niet dan een valsche schijn ende huychelwerck, wanneer de onzienlyke afbeeldinghen metten teecken uytwendigh voor ghedraghen niet daar en zijn.¹⁴⁵

44. Want, het is een teecken van kleyn ende swack ghelove dat ons de beloften Godes niet ghenoech en zijn zonder de Sacramenten.¹⁴⁶ <<Godes beloften te betrouwen,>>

A8r/15

45 Want zy niet voor de volmaackte, maar voor de zwacke ende krancken om aan te dringhen, te prickelen, ende te oeffenen de affecten des gheloofs ende der liefden, inghestelt zijn.¹⁴⁷ <<die genoegzaam zijn om den ghelovighen>>

Die zodanighe reynigheyd over hem heeft, behoeft de Sacramenten niet, die alleen voor den zwacken tot versterckinghe haars gheloofs zijn inghestelt.¹⁴⁸

46 Oock, wie Christum heeft door den ghelove, <<die Christi het eenighe van node hebben,>> dien en magh na anderen dinghen niet hongheren noch dorsten (Joan. 6. 35) zo hem hongert of dorstet na andere dinghen als die, hem zelve noch van noden ofte nutte zijn zouden tot zijnder rechtvaardigheyt ende zaligheyt, zo en kent ende heeft hy Christum noch niet.¹⁴⁹

47 Ja Christus is alzo de ware ende eenighe spyze ende dranck der zielen, <<zonder na yet anders te hongheren>> dat een ghelovighe ziele gheen ander spyze meer en begheert, noch deze met eenighe andere vermengt.¹⁵⁰

48 Totten zelve Christum, ende het ghelove aan hem, en helpen gheene uytwendighe dinghen.¹⁵¹ <<ende om hem te kryghen, helpen de uysterlyke dinghen weynigh>>

49 Christus zelve ende het reyne onvermengde ghelove aan hem etc. is alleen dat middel tusschen God ende ons, dat God alleen aanziet ende aanneemt, ende daar wy ons alleen op verlaten moghen: alleen krachtigh profytelijck ende van node.¹⁵² <<maar alleen t'ghelove>>

50 Want doort ghelove wordt Christus aanghenomen etc. <<waar door men Christum aanneemt>> Joannes zeydt (1.12.) alle

A8v/16

die hem aanghenomen hebben, die heeft hy macht ghegheven kinderen Godes te worden. Namentlijck die in zynen naam gheloven.¹⁵³

51 Daarom eten die Christum, die in hem gheloven. <<ende gheestelijck eet.>> Maar die in hem gheloven, die blyven in Christo ende Christus blijft in hem door den gheest dien hy hem ghegheven heeft.¹⁵⁴

52 Nadien het ghelove een ghewisse toeverzicht is der dinghen die te hopen zijn, <<ende op gheen uysterlyke dinghen>> ende niet schynen dat is der gunste Godes, der verghevinghe der zonden, der rechtverdigheyt ende zaligheyt ons in Christo ende door Christum gheschenckt, ende nadien de H. gheest ghetuyghenisse gheeft, den gheeste der ghelovighen, dat zy Godes kinderen zijn etc. volghet ghewisselijck dat de ghelovighe van (of door) gheen uytwendighe dinghen, van gheen wercken die zy doen kunnen verzekert werden in haar conscientien.¹⁵⁵

53 Ende en zijn alle deze zienlyke dinghen niets tenzy dat de heylichmaking des gheest voorga.¹⁵⁶ <<die niets zijn zonder des gheest heylichmaking>>

54 Zy moeten te voren ghelovigh dat is ghetroot ende verzekert zijn van haar rechtvaardigheyt ende zaligheyt in Christo. Is dat niet zo ist haar verdoemelijck al wat zy dan daar van verzekert ende vertroost worden.¹⁵⁷ <<ende ghelove.>>

55 In somma alzo den Doop, ende dat Avondtmaal des Heeren ende anderen uytwendighe dinghen ende wercken niet dienen

¹⁴⁵ *Menno in funda. fol. 58.* [Menno Simons, *Dat fundament der christelycker leere*, 1539.]

¹⁴⁶ *I. Cal. achter de Inst. Anno 1550 ghedruckt inde Catechis. fo. 727. Idem Epist. fol. 229.* [Joh. Calvijn, *Bijbelcommentaar & Joh. Calvijn, Brieven.*]

¹⁴⁷ *I. Cal. Instit. ghedruckt anno 1550. xviii. 41.* [Joh. Calvijn, *Instituties.*]

¹⁴⁸ *Teghenbericht fo. 24. Delfsche Pred. Anno 82.* [Wellicht is bedoeld: Arent Cornelisz., Reynier Donteclock, *Wederlegging bij eenige Dienaren der kerk te Delft*, Delft 1585 (geschreven n.a.v. Coornherts *Proeve van den Heydelberghschen catechismo*, 1582) of *Antwoorde der dienaren des Woordts, ... op de Remonstrantie bij de overicheyt van Leyden*, Delft 1582.]

¹⁴⁹ *Bekent. PP. in Oost. ar. 20.* [Bekentenissen Predikanten.]

¹⁵⁰ *H. Bul. oors. D. ij. cap. j. f. 74.2.* [Bullinger, *Oorzaak der dwaling.*]

¹⁵¹ *Bekent. PP. Oost. art. 24.* [Bekentenissen Predikanten.]

¹⁵² *Idem 23.* [Bekentenissen Predikanten.]

¹⁵³ *H. Bul. oors. D. ij. cap. j. fo. 73.4.* [Bullinger, *Oorzaak der dwaling.*]

¹⁵⁴ *H. Bul. oors. ij. cap. 1. fo. 74.3. Item Dec. v. ser. 7. fo. 260.2.* [Bullinger, *Oorzaak der dwaling & Bullinger, Huysboeck.*]

¹⁵⁵ *Bekent. der PP. ar. 26.* [Bekentenissen predikanten.]

¹⁵⁶ *uyt Vlri. H. Bul. Dec. v. ser. 7. f. 261.1.* [Verwijzing naar Zwingli & Bullinger, *Huysboeck.*]

¹⁵⁷ *Bekent. der Predic. in Oost. art. 27.* [Bekentenissen Predikanten.]

B1r/17

tot rechtvaardigheydt ende zaligheydt, alzo en dienen zy oock niet tot vertroostinghe ende verzekeringhe.¹⁵⁸ <<Ja Doop ende Avontmaal dienen tot gheen vertroosting ende verzekeringhe:>>

56 Want dit doet eyghentlijck den heyighen gheest.¹⁵⁹

57 Wildy arme mensche daar noch eerst verzekeringhe ende vertroostinghe halen, zo en hebby noch gheen ghelove, welck ghelove de verzekeringhe zelve is. Hebby dan noch gheen ghelove, zo en eet ende dunckt ghy oock niet dat vleesch ende dat bloedt Christi: doet ghy dan dat niet zo neemt ghy oock des een uytwendigh teecken tot dijn verdoemenisse als een spotter. <<want hy sulx al heeft die gheloof, ende die niet gheloven zondighen te meer ende verachten de sacramenten,>> Zo verachten zy dat Sacrament aldermeest, die haar duncken laten dat zy daar aldermeest van houden.¹⁶⁰

Het hebben of ghebruyken der Sacramenten is zelfs schadelijck den ghenen die het beteekende ding niet en hebben.¹⁶¹

58 Daarom, de ghewoonlyke zeden der Hypocryten is, dat zy om den toom ruym te hebben ende zich zelf oorlof te gheven in grote zaken, zorghvuldigh acht nemen om de Ceremonien wel scherpelijck te onderhouden.¹⁶² <<door welcx vlytighanteren zy schynen willen datse niet en zijn.>

59 Ende de Hypocryten zijn ghemeenlijck de vlytighste onderhouders vande Ceremonien, de welke nochtans gheen zekere merckteecken en zijn van Godsvruchtigheydt.¹⁶³ <<door onghewisse tekenen>>

60 Want, de rechte nachtmalers eyveren niet byzonder over broodt ende wijn, maar over de verborghenissen metten brood ende

B1v/18

wijn afghebeedet.¹⁶⁴

61 Ende, zegghe u zo waarlijck als de Heere leeft, voor God en gheldt gheene uytwendighen Doop, etc.¹⁶⁵ <<die weynigh voor God gelden,>>

62 Oock, is ons met eenen letter inder gantscher schrift niet bevolen dat wy over dat tastelyke ende zienlyke *Signo* (dats teken) disputeren zullen wat dat in hem zy, maar het *significatum* (dats het beteekende) ghelijckformigh te zijn.¹⁶⁶ <<ende daar elck nu meer om yvert dan om het beteekende>>

63 Want, des Heeren tafel ghedyet zommighe ten leven ende zommighe tot verderf: maar de beteekende zake zelfs streckt allen menschen ten leven ende niemandt tot verderf: want een ander dinck is het Sacrament, ende een ander de kracht des Sacraments.¹⁶⁷ <<dat elck ten leven ende niet tot verderf en streckt.>>

64 Dit zietmen aan den Heyden Job, die de besnydenis des voorhuys ontbeerde, ende hadde des herten besnydinghe: Ende Judas hadde het Sacrament des nachtmaals vande handt Christi zelve, maar de liefde (t'wezen des nachtmaals) ontbeerde hy, als oock nu vele doen.¹⁶⁸

65 Oock, zijn de wederboorne (Joan. 3.) de omghekeerde (Mat. 18), die haar zonden inden doot begraven (Mar. 16), met Christo in een nieu leven verryzen (Rom. 6.), die gheestelijck besneden werden (Col. 2.; Rom. 2. 29.), die Christum aantrecken (Gal. 3.) de rechte ghedoopte.¹⁶⁹ <<Hierom achten de ware Christenen groot den beteekenden Doop,>>

B2r/19

66 Hierom zeydt Joannes: Ick dope wel met water, maar hy die na my komt, zal u met den H. gheest ende met vuyr dopen (Mat. 3. 11).¹⁷⁰

¹⁵⁸ *Idem* 33. [Bekentenissen Predikanten.]

¹⁵⁹ *H. Bul. Dec. v. ser. vij. f. 260.3.* [Bullinger, *Huysboeck*.]

¹⁶⁰ *Bekent. der PP. in Oost. art. 32.* [Bekentenissen Predikanten.]

¹⁶¹ *Delfsche Predic. in Teghenbericht fo. 55. Idem Menno funda. f. 58.* [Delftse Predikanten & Menno, *Fundament*.]

¹⁶² *I. Cal. Har. op Mat. 12. 1. fo. 231.* [Joh. Calvijn, *Bijbelcommentaar*.]

¹⁶³ *Joan Cal. Com. Gal. 5.14.* [Joh. Calvijn, *Bijbelcommentaar*.]

¹⁶⁴ *Menno vant Nacht. fo. 50. in margin.* [Menno Simons, *Van het Nachtmaal*, 1552.]

¹⁶⁵ *Menno in een boecxken Anno 41. ghedruckt.* [Zie noot 104.]

¹⁶⁶ *Menno vant Nacht. fo. 44.* [Menno, *Nachtmaal*.]

¹⁶⁷ *uyt d'Institu. Rabani Mauri. & H. Bul. in oors. D. ij. cap. iij. f. 77.4.* [Rabanus Maurus, *De Institutone Clericorum*, ± 850. & Bullinger, *Oorzaak der dwaling*.]

¹⁶⁸ *Aug. de verbis Domini, Matth. Ser. xj.* [Augustinus, *Sermones de verbis Domini*.]

¹⁶⁹ *Menno in een boeck de Anno 41. ghedruct, pag 6. oock D. Phil. fo. 163.* [Zie noot 104. & Dirk Philips, noot 117]

¹⁷⁰ *H. Bul. oors. D. ij. cap. 2. fo. 75.4.* [Bullinger, *Oorzaak der dwaling*.]

67 Ende de Apostel Petrus zeydt: De dope behoudt ons, niet daarmen de vuyligheyden des lichaams afgewischt worden, maar waar door de ghoede Conscientie Gode vraaght (1. Pet. 3. 21.; Rom. 6. 4).¹⁷¹ <<niet die t'lichaam schoon wascht>>

68 Want, Christi Doop is meeten H. gheest ende vuyr, die als een vyer is om de zonden te verteren ende de herten te ontsteken in de liefde Godes.¹⁷² <<maar de ziel van zonden zuuyvert ende in liefde ontsteekt:>>

69 Ende, t'rechte Avondmaal is de broederlyke liefde, eenheydt des herten, een ziele, een gheest, vruchtbaar, dienstachtigh, ghemeynzaam in Christo, het welck ons de uytwendighe kelck ende broodt beteecken (1. Corint. 10.) ende en batet niet als men de beteeckende vruchten vanden doodt Christi, de liefde der broederen, ende vreedtzame eenigheydt des gheloofs niet en hebben.¹⁷³ <<door welcx vrucht men in eendracht het rechte avondmaal>>

70 Want, het is de gheest die levendigh maackt, het vleesch is niet nut.¹⁷⁴ <<in gheest>>

71 Dus, werckt spyze die niet en vergaet, maar die altijdts blijft totten eeuwighen leven (Joan. 6.27).

72 Wat bereyt ghy u tanden ende buyck? ghelooft ende ghy hebt ghegheten.¹⁷⁵

B2v/20

73 Ghemerckt, <<Christum ten leven,>> de Heere zeydt inden Evangelio (Joan. 6. 55. 56. 57.) wie my eet die zal oock zelve leven om mynent wille: Nu die eet hem die hem ghelooft: want de Heere zeydt aldaar: Ik ben het broodt des levens, wie tot my komt die en zal niet hongheren, ende wie my ghelooft die zal niet dorsten (Joan. 5. 35).¹⁷⁶

74 Blijckt daarom uyt dezen klaarlijck dat het lichaam Christi gheestelyker wyze ghegheten wordt, ende dat eten anders niet en is dan gheloven.¹⁷⁷ <<gheestelijck eet.>>

75 Daarom, zo waar de reyne bekentnisse Christi, dat werckende ghelove, ende dat nieuwe leven, die Christelyke liefde, vrede ende eenigheydt niet en zijn, daar en ist niet des Heeren nachtmaal, maar een verachtinghe ende bespottighe des bloedts ende doodts Christi, eenen (Valschen) troost der onboetvaardighen, een vervoersche beveynstheydt ende eenen openbaren Godlaster ende afgoderye, ghelijckmen (yelacen) nu by de werelt spueren: ende zien magh. *Zo ist oock niet min by den Doopschen broederen in haar twistighe schueringhen, vermetelete ende hatelyke bannerien om opinien.*¹⁷⁸ <<eenen valschen troost, afgoderie ende schyn yver,>>

76 Want, men vindt huynen Christenen die daar wanen dat God gheen zorghe en draaght voor eenighe rechtvaardighen, ten zy dan zake dat hy leve in henluyder kercke. Alzo grouwelden oock de Joden vande Heydenen, overmits zylyuden niet en waren vande kercke der besnedenen, hoe wel nochtans <<waar door zulcke verachten andere, die by ende met haar de uysterlyke tekenen niet en oeffenen>>

B3r/21

de Heydenen veel rechtvaardigher waren dan zy luyden, ghelijck oft God niet meer en achte datmen rechtvaardigh zy ende Godvreezende, dan besneden te wezen in den vleesche.¹⁷⁹

77 Nochtans, magh het zichtbare teecken wel erghens wezen, zonder dat daar zy de onzichtbare heyliginghe. Alzo mede de onzichtbare heyliginghe erghens magh wezen zonder dat daar zy het zichtbare teecken. Dit zietmen aan den Heyden Job, die de besnydenis des voorhuys ontbeerde: ende hadde des herten besnydinghe, ende Judas hadde vande hant Christi zelve t'uyterlyke Nachtmaal, maar ontbeerde de liefde.¹⁸⁰ <<diemen zowel zonder het beteeckende als die zonder het teken zoude moghen hebben>>

78 Zo wordt hier uyt besloten, dat zommighe de onzienlyke ghenade ghehad hebben, ende dat zy hen vorderlijck gheweest is zonder de zienlyke Sacramenten.¹⁸¹ <<met d'onzienlyke ghenade>>

¹⁷¹ H. Bul. Idem. [Bullinger, Oorzaak der dwaling.]

¹⁷² Genef. Annot. op Mat. 3.11. den Bybel tot Leiden gedruet Anno 1581.

¹⁷³ Menno in een boeck Anno 41. pag. 12. Idem funda. fo. 50. oock Delfsche Predic. Teghenbericht fo. 26. [Zie noot 104 & Menno, Fundament & Delftse Predikanten.]

¹⁷⁴ H. Bul. oors. D. ij. cap. 1. f. 74. col. 3. [Bullinger, Oorzaak der dwaling.]

¹⁷⁵ uyt August. Trac. 25. over Ioannes H. Bul. oors. D. 2. cap. iij. fo. 77.2. [Augustinus, In Iohannis evangelium tractatus & Bullinger, Oorzaak der dwaling.]

¹⁷⁶ H. Bul. Dec. v. ser. vij. fo. 260.2. oock Bekent. der PP. van Oostvries. art. 5. [Bullinger, Huysboeck & Bekentenissen Predikanten]

¹⁷⁷ H. Bul. oors. der D. ij. cap. 1. fo. 74.3. [Bullinger, Oorzaak der dwaling.]

¹⁷⁸ Menno van het nacht. fo. 50. [Menno, Nachtmaal.]

¹⁷⁹ Musc. in Gen. cap. 18.24. fo. 453. & August. lib. 2. de origi. pct. con. Pela. Celest. cap. 24. [Wolfgang Musculus, In Mosis Genesim ... Commentarii, Basel 1554. & Wellicht: Augustinus, De gratia Christi et de peccato originali libri duo, 418.]

¹⁸⁰ August. de verbis Domini. Ser. xj. f. [Augustinus, Sermones de verbis Domini.]

¹⁸¹ uyt August. H. Bul. Dec. v. ser. vij. f. 264.2. [Verwijzing naar Augustinus & Bullinger, Huysboeck.]

79 Want daar zijn zonderlyke leden die van de ghemeynschap der warachtigher ghemeynte Christi niet uytghesloten worden, al ist dat zy deze tekenen niet en hebben. Want het is zonder twyfel, dat in de werelt, velen de ordentlyke verkondinghe des woordts Godes niet en horen noch komen in de vergaderinghe der ghener die God aanroepen, noch der Sacramenten deelachtigh zijn: niet dat zy zulcx verachten maar door eenighen noot etc. ende dat zy nochtans dies niet te min warachtighe levende leden der alghemeyner ghemeynte Christi zijn. <<ende in d'onzichtbare ghemeynte Godes wezen.>> <<zo voortijts is ghebleken>>V oortyden hadde de Heere inden volcke Israels een zienlyke ghe-

B3v/22

meinte inghestelt, de welke hy door een zeker wyze t'zamen ghebonden ende met zienlyke tekenen verciert hadde etc. Nochtans hier en tusschen waren onder de Heydenen de ghantsche werelt door ontallyken vele menschen die met deze zienlyke vergaderinghe des volcx Godes gheen ghemeynschap hadden, noch hebben konden, ende waren nochtans dies niet te min lidtmaten dezer heyligher vergaderinghen, ende vrienden des almachtighen Godes. Met den Koning Joachim Jechonia, waren vele kinderen Gods door Nabuchodonosor ghevanckelijck tot Babilonien ghebracht, den welcken nochtans het niet hinderlijck en was verscheyden te zyne vanden volcke Gode, dat te Jerusalem onder den Koning Zedechia den Tempel ende den zienlyken dienst behielt: ghelijck oock de zienlyke vezamelinghe met den volcke Godes in den Tempeldes Heeren, velen niet gheholpen heeft.¹⁸² <<aan de vrome Heydenen>> <<ende Joden, die d'uyterlyke kerckoeffening (die door Godes bevel doen ghepleeght werde) ontbeerden.>> 80 Ende het is zeker dat God oock onder de Heydenen zyne uytverkorenen heeft, die en zijn zonder den H. gheest ende ghelove niet.¹⁸³

81. Want de gratie Gods is daar aan zulcx niet ghebonden, of men maghs wel door den ghelove uyt des Heeren worde verwerven.¹⁸⁴ <<want Gods genade aan d'uyterlijck niet is ghebonden,>> 82 Godes werck en magh aan ons werck niet ghebonden zijn.¹⁸⁵

B4r/23

83 Oock en breeckt die de Ceremonien niet die de vrucht daar af behouwende den schaduwe laat varen.¹⁸⁶ <<ende die de vrucht behout, breekt noch wacht die teekenen niet,>>

84 Ende als ghekomen ende gheopenbaart zijn de beteekende dinghen. Zo en worden de teekenen niet gheboden om te doen, maar te lezen om te verstaan.¹⁸⁷

85 Als het lichaam ende de waarheydt komt, zo zijn de figuren ydel ende onnodigh.¹⁸⁸ <<die hy voor hem zelf niet behoeft>>

86 Hy (David) lochent dat de ghebruyckte Sacrificien vereyscht werden vanden ghelovighe mensch heylighlijck onderwezen zijnde: ende ghetuyght datmen zonder de zelve Gode volmaacktelijck magh ghehoorzamen.¹⁸⁹ <<om volmaactelijck Gode te dienen.>>

Die zodanighe reyniginghe over hem heeft behoeft de Sacramenten niet.¹⁹⁰

87 Die (nu) altijs eenen onveranderlyken God ende alle vander eeuwigheydt eenerley voorghestelde wye der zaligheydt hebben, ende een ghelove, een ghemeynte, eenen doop, een gheestelyke spyze ende dranck hebben, die zelve konnen niet anders dan eenerley Sacramenten hebben zo vele de substantie aangaat. Nu de Joden ende de Christenen hebben eenen God, een ghelove, een wyze der zaligheydt door Christum ende een ghemeynte, uytghenomen dat de onze zijn onder andere tekenen ghegheven etc. Ende noch de schrifture betuyght dat de oude Sacramenten ende de onze ghantselijck eenerley kracht hebben, zo dat Paulus die zeydt besneden te zyne, die ghedoopt zijn, ende die ghedoopt te <<die is onveranderlijck>> <<stelt na de waarheydt altijs eenerley wyze der zaligheydt voor als na>> <<onder verscheyden teekenen>>

B4v/24

zijn, die besneden zijn.¹⁹¹

¹⁸² H. Bul. Dec. a.v. ser. 1. f. 211.3.4. ** oock Predic. tot Delft Teghenbericht op een brief Anno 82. f. 56. oock f. 45. [Bullinger, Huysboeck & Delftse Predikanten.]

¹⁸³ H. Bul. Dec. iij. ser. x. fo. 138.3 Idem. 136. uyt August. oock Inst. Cal. 1. cap. [Bullinger, Huysboeck & Joh. Calvijn, Instituten.]

¹⁸⁴ Idem. Cal. Inst. xvij. 71. [Joh. Calvijn, Bijbelcommentaar.]

¹⁸⁵ Bekent. der Predic. in Oost. art. 6. [Bekentenissen Predikanten.]

¹⁸⁶ I. Cal. Har. Mat. 5.19. f. 121. [Joh. Calvijn, Bijbelcommentaar.]

¹⁸⁷ August. cont. Fau. Manich. tom. 6. lib. 18. cap. 4. [Augustinus, Contra Faustum Manichaeum, ± 400.]

¹⁸⁸ Bern. Ochi. j. f. 17. Ioan. 8. [Bernardino Ochino, onduidelijk welk werk van hem is bedoeld.]

¹⁸⁹ I. Cal. Com. op Heb. 10.9. [Joh. Calvijn, Bijbelcommentaar.]

¹⁹⁰ Delfsche PP. Teghenbericht fo. 24. [Delftse Predikanten.]

¹⁹¹ H. Bul. Dec. v. ser. vij. fo. 256.2. Oock I. Cal. Com. Isai. 1.13. [Bullinger, Huysboeck. & Joh. Calvijn, Bijbelcommentaar.]

88 In de teecken en zijn zy verscheyden ende in de zake die daar beteekent wordt eenerley gheweest.¹⁹² <<maar eenerley beteekenis.>>

89 Nu dewyls de Sacramenten eenerley wezen hebben, zo moghen wy dit oock onzen Sacramenten toe voeghen.¹⁹³

90 Daar zijn in de wet den Joden eenighe dinghen voorgeschreven die meer eenighe heyligheydt betekenen dan datze die gheven. <<want inde wet zijn den Joden oock dinghen by huer zelfs goetd zijnde ende andere die wat beteekende gheboden gheweest:>> Van welcker aardt zijn de heylighe daghen, de Sabbathen, vasten, Offerhanden etc. ende daar zijn dinghen diemen altydts moet volbrengen, die niet om datze gheboden zijn maar, uyt huer zelfs nature ghoedt zijn.¹⁹⁴

91 Dat Christus zeydt ick wil barmhertigheydt ende niet offerhande, <<dewelcke by offerhande (ende God meest behaghende) barmhertigheydt dickmaal uytghesproken werden,>> of dat Salomon verklaart (Pro. 21. 3.) barmhertigheydt ende oordeel te doen behaagt God meer dan offerhande, is zeker dat alle dienst die int ophelpen vanden naasten besteedt wordt, de Schrifture barmhertigheydt ende aalmoesse noemt, ende ick acht dat offerhande ghenoeemt wordt alle dat daar behoort tot lichamelijke Ceremonien ende eenighe ghemeenschap met het Jodendom heeft.¹⁹⁵

92 Nu, hore ick ende zie datter vele zijn die inde plaatse, in kleedinghe, in spyze, in vasten, uytelijck ghelaat ende ghezanghen de hooghste Godzaligheydt stellen, ende uyt deze dinghen oordelen zy den naasten teghens

B5r/25

het Evangelij ghebodt, waar duer ghebuert also alle dinghen ghedraghen werden tot het ghelove ende de liefde dat deze beyde door de superstitie dezer dinghen uytghebluscht werden. <<de welcke wel uytghebluscht wert doort yveren om t'uyterlyke,>> Want hy verde is vant Evangelische ghelove die in dusdanighe handelighen betrouwt: ende hy is verde vande Christelyke liefde die om drank of spyze; die men recht magh ghebruycken; zynen broeder terghe, om wiens vryheydt Christus ghestorven is etc. <<daar door d'eendracht ghescheurt ende arghernis aangherecht werdt:>> Daarom zo deze ende dierghelyke dinghen uytghenomen weren, zo zouden wy in meerder eendracht leven, de Ceremonien minder achtende tot die dinghen alleenlijck streckende die Christus gheleert heeft. Ende andere natien zouden te eer de Religie, alsse met vryheydt verzelt ware, aannemen.¹⁹⁶

93 Daarom also den ougust nu groot is, zo schijnt het raadzaamst te wezen om het Christen ghelove voort te telen, <<ende daarom niet onraadzaam schijnt met nalating van zulcx>> datmen ghelijck de Apostelen wechghenomen hebben de bewaarnissen des Mosaïschen wets, op dat de Heydenen niet weder af vielen: also nu oock om den zwacken aan te locken, wechname zommigher dinghen verbandenissen, <<te strecken tot het ghene doch als voortijds elck noch magh houden.>> zonder welcke de werelt int beginsel is behouden gheworden ende nu behouden magh werden, zo verde daar zy het Evangelische ghelove ende liefde.¹⁹⁷

E Y N D E

¹⁹² uyt *August. con. Lit. Petilian. lib. 2. cap. 37. & H. Bul. als boven.* [Augustinus, *Contra Litteras Petiliani Donatistae Cirtensis Episcopi.* & Bullinger, *Huysboeck.*]

¹⁹³ *H. Bul. Dec. v. ser. vij. 260.1. Idem fo. 258.* [Bullinger, *Huysboeck.*]

¹⁹⁴ *Era. in Collo. f. 128.* [Erasmus, *Colloquia.*]

¹⁹⁵ [*Idem. f. 129. Idem. I. Cal. her. Mat. 12.7.* [Erasmus, *Colloquia* & Joh. Calvijn, *Bijbelcommentaar.*]

¹⁹⁶ *Eras. in Coll. 419.* [Erasmus, *Colloquia.*]

¹⁹⁷ *Eras. in Coll. f. 418.* [Erasmus, *Colloquia.*]